

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАКЛІНА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159:343.618

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ,
ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ**

19.00.06 «Юридична психологія»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Т. О. Пакліна**

Науковий керівник: **Андросюк Вячеслав Георгійович,**
кандидат психологічних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Пакліна Т. О. Юридіко-психологічна характеристика вбивств, учинених через необережність. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено дослідженню юридіко-психологічних засад учинення вбивства через необережність; встановлення в діях особи необережної вини; чинників, які сприяють учиненню нею вказаного правопорушення, та основних напрямів спеціальної і віктимологічної профілактики.

Зазначено, що як конкретний інститут вини необережність уперше було відображено в приватному римському праві. У XIII ст. на розвиток і трактування форм вини суттєво вплинули англійські правознавці: з'явилися перші монографічні дослідження з основних питань кримінального права, зокрема щодо вини та її форм. Поступово утверджувалася й набувала практичного поширення проміжна форма вини – необережність.

Здійснено компаративний аналіз тлумачення вбивства з необережності в законодавстві європейських країн, Росії, КНР та ісламських держав. Виявлено диференційовані позиції щодо визначення провини за вчинене та своєрідність призначення покарання.

Вивчено низку соціально-психологічних та індивідуально-психологічних детермінант формування особистості необережного вбивці, механізму вбивства з необережності. Надано характеристику психологічних особливостей суб'єкта й суб'єктивної сторони правопорушення. Зокрема, істотну роль відіграє своєрідність конкретної криміногенної ситуації, на якій позначаються внутрішні негативні якості особистості (самовпевненість, недбалість, ситуативна залежність). Гіпертрофований рівень домагань і схильність до ризику роблять таку особистість нездатною приймати

адекватні рішення. Не виявлено суттєвої диференціації правопорушників у частині соціальної адаптації та професійної успішності. Також не встановлено істотних відмінностей обстеженої категорії правопорушників за показником постійного антисоціального способу життя (алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, побутові конфлікти).

Доведено, що вчинення вбивства через необережність залежить як від індивідуально-психологічних особливостей особи, так і від навколишнього соціального середовища. Однак це мікросередовище, з одного боку, не здатне суттєво вплинути на формування соціальних поглядів особистості, а з іншого – перебування в зазначеному середовищі для особи стає фатальним, адже призводить до утвердження в неї асоціальної чи антисоціальної спрямованості. Комплексні мотиваційно-ціннісні дефекти особистості позначаються на її соціальній позиції, яка означена нівелюванням суспільних інтересів.

У роботі обґрунтовано доцільність, концептуальні засади та пріоритетні напрями використання психологічних знань у процесі проведення досудового розслідування вбивств з необережності, проведення судово-психологічної експертизи щодо необережних убивць. Під час проведення досудового розслідування необережних убивств факт впливу стану сп'яніння на поведінку винного є принципово важливим, оскільки між діями особи, яка вчиняє вбивство з необережності, поставленою метою і наслідками відсутній очевидний зв'язок, проте в дійсності він завжди консолідується в підсвідомості. У результаті блокування установок вищого рівня через отруєння алкоголем головного мозку поведінка винного в смерті людини реалізується на рівні первинної фіксованої установки. Особа вчиняє саме так, оскільки життя потерпілого не є для неї цінним і значущим у системі індивідуальних уявлень. Тому виявлення притаманних правопорушникам негативних властивостей дає можливість встановити персоніфіковані ціннісні орієнтації та запропонувати комплекс психолого-корекційних заходів для ефективної профілактики діянь.

Доведено необхідність трактування досліджуваного правопорушення саме як необережного заподіяння смерті, а не як убивства з необережності. Запропоновано внесення відповідних змін до нормативно-правових документів.

Визначено основні функції та завдання суб'єктів профілактики загальносоціального рівня. Суб'єктами системи профілактики на спеціально-кримінологічному рівні визнано правоохоронні органи, яким безпосередньо належить вживати заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що призводять до вчинення злочинів. Такі заходи доцільно диференціювати за ситуаціями, особами, знаряддями та засобами вчинення злочину. Їх слід здійснювати як на державному рівні, так і в межах певного регіону, області, установи, окремої особи. На індивідуальному рівні важливо приділяти пильну увагу всебічному вивченню особистості, схильної до вчинення необережного злочину, та безпосередньому впливу на таких осіб. Виявлення притаманних їм негативних властивостей дає змогу виокремити персоніфіковані ціннісні орієнтації та запропонувати комплекс психолого-корекційних заходів.

Ключові слова: убивство з необережності, детермінанти й фактори вбивства з необережності, недбалість, самовпевненість, передбачення, усвідомлення, установка, досудове розслідування, профілактика вбивства з необережності.

SUMMARY

T. Paklina. Legal-psychological characteristics of reckless homicide. – Manuscript.

The thesis for a degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 19.00.06 – Legal Psychology. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

This thesis presents research of legal-psychological background of reckless homicide commission; identification of negligence; factors stimulating commission of the abovementioned crime and key areas of special and victimological prevention.

It is noted that negligence has been mentioned in legislative acts since the times of Roman Empire (private law). In 13th century British legislators contributed significantly to development and interpretation of the guilt concept by presenting first monographs studying basic principles of criminal law including guilt and its forms. Gradually legal practice formulates a separate form of guilt – negligence.

Author carried out comparative analysis of reckless homicide interpretations presented in foreign legislation – EU states, Russia, China etc. Differentiated positions are identified in terms of establishing the guilt for committed crime and specificity of punishment.

Author studied range of socio-psychological and individual determinants of reckless murderer identity formation along with the mechanism of relevant crime commission. Author presents characteristics of subject's psychological peculiarities and crime subjective element. In particular, it is affected by specific criminal environment which is “filtered” through personal negative qualities of individual (self-confidence, carelessness, situational dependence). Overrated expectations and propensity for risky situations deprive this individual of capability to make adequate decisions. Author has not detected any considerable difference between criminals' identities in terms of social adaptation and professional success. Also there is no distinction identified between the criminals

of from the studied category with anti-social lifestyle as determinant (alcohol and drug addiction, vagrancy, domestic violence).

It is noted that commission of reckless homicide depends on criminal's individual psychological features and external social environment. But this environment, in one case, is not able to shape the individual's social vision and in another case impact of this environment on individual is fatal because it stimulates certain anti-social attitude. Complex motivational-value deficiencies shape the social position which reflects underrated importance of social interests.

Thesis provides grounds for feasibility, conceptual background and priority areas of psychological expertise use in the course of pre-trial investigation, commission of forensic examination. During the pre-trial investigation of reckless homicide fact of alcohol impact on behavior is crucial as there is no direct connection between actions of person committing reckless homicide, chosen aim and consequences, but in practice it is always consolidated in subconsciousness. As a result of higher level affirmations blocking due to brain alcohol intoxication, criminal's behavior is fixed on the level of primary established affirmation. Individual's actions result from devaluation of victim's life. That is why detection of relevant negative features allows to trace individual value modifications and offer certain correction measures for effective prevention.

Is it proved that studied crime must be interpreted as unintentionally caused homicide instead of reckless homicide; certain amendments are proposed for applicable legislation.

Key functions and tasks of prevention subjects (general social level). Law enforcement agencies are defined to be the leading prevention subjects on special-criminal level tasked to take measures to eliminate factors stimulating crime commission. These measures must be differentiated according to situations, persons, tools and means of crime commission (on national and local levels). On individual level attention must be paid to complex examination of identity prone to reckless crime commission and direct impact on these persons. Detection of certain

negative features will allow to differentiate individualized values and offer certain correction measures for effective prevention.

Key words: reckless homicide, determinants and factors of reckless homicide, negligence, self-confidence, realization, affirmation, pre-trial investigation, reckless homicide prevention.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пакліна Т. О. Вбивство через необережність як юридико-психологічна проблема. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2015. Вип. 4. С. 306–310.
2. Пакліна Т. О. Особистісні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень через необережність. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 3. С. 215–222.
3. Пакліна Т. О. Институт «убийство по неосторожности» в украинской правовой традиции: юридико-психологический аспект. *Leges vitae*. 2016. № 11/2 (299). С. 80–84.
4. Пакліна Т. О. Характеристика вбивств через необережність: кримінально-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 140–143.
5. Пакліна Т. О. Differential and Typological Peculiarities of Persons who Commit Delicts through Negligence. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 206–220.
6. Пакліна Т. О. Юридико-психологічні складові необережності під час учинення вбивств. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 61–74.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пакліна Т. О. Необережна злочинність як соціально-правова та психологічна проблема. *П'яті Харківські кримінально-правові читання : матеріали наук. конф. студентів та аспірантів (Харків, 12–13 трав. 2016 р.)*. Харків : Право, 2016. С. 192–194.
8. Пакліна Т. О. Зарубіжний та вітчизняний досвід характеристики вбивств через необережність. *Juridica Stiintifica in Condițiile de Integrare*

Europeana Ucraina si Moldova: Repere Moderne de Dezvoltare Juridica : conferinta internationala stiintifico-practica (Chisinau, 24–25 martie, 2017). Chisinau : S. n., 2017. P. 247–250.

9. Пакліна Т. О. Психологічна установка як чинник необережної злочинності. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 1–2 верес. 2017 р.). Дніпро : Прав. світ, 2017. 96 с.

10. Пакліна Т. О. Психологічна сутність мотивації необережних правопорушень. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 315–319.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	11
ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. УБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ	
ЯК СОЦІАЛЬНА ТА НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	21
1.1. Феномен убивства через необережність у суспільно-історичному світовому досвіді	21
1.2. Кримінально-психологічна характеристика вбивства через необережність у сучасних правових системах.....	40
1.3. Юридико-психологічні детермінанти вчинення вбивства через необережність	53
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ВБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ.....	72
2.1. Психологічні особливості суб'єкта й суб'єктивної сторони вбивства через необережність.....	72
2.2. Особливості формування злочинної поведінки в осіб, які вчиняють убивства через необережність.....	96
Висновки до розділу 2	124
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ВБИВСТВАМ,	
УЧИНЕНИМ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ.....	127
3.1. Психологічні особливості досудового розслідування вбивств через необережність.....	127
3.2. Психологічна сутність профілактики вбивств, учинених через необережність.....	148
Висновки до розділу 3	159
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	169
ДОДАТКИ.....	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Англія	Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії
ГПУ	Генеральна прокуратура України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	Засоби масової інформації
КК	Кримінальний кодекс
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
США	Сполучені Штати Америки
Швейцарія	Швейцарська Конфедерація
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Криміногенна обстановка, що сформувалась у сучасній Україні, означена зростанням рівня насильницької злочинності. Це пов'язано, передусім, з економічною та соціальною нестабільністю в країні, поширенням аморальності й жорстокості, що загалом негативно позначається на психічному стані громадян, утверджуючи відповідні моделі поведінки. Крім того, науково-технічний прогрес і розвиток інформаційного середовища певним чином сприяють появі нових способів учинення правопорушень та уникненню відповідальності за вчинене.

Учинення вбивства завжди спричиняє особливий резонанс у суспільстві та викликає в громадян обґрунтоване занепокоєння. Убивства через необережність становлять незначну, але об'єктивно існуючу в суспільстві частину загальної та насильницької злочинності. Так, згідно зі статистичними даними, упродовж останніх п'яти років в Україні було вчинено 873 вбивства через необережність, а саме: 2013 року – 214, 2014-го – 184, 2015-го – 164, 2016-го – 177, 2017-го – 134, що від загальної кількості умисних убивств, відповідно, становить 3,6, 1,7, 2,1, 3,0 та 2,7 %. Водночас реальна суспільна шкода від них значно перевищує шкоду від умисних правопорушень, зокрема з огляду на їх поширеність у різних сферах суспільних і виробничих відносин – у разі порушення правил безпеки у зв'язку з використанням джерел підвищеної небезпеки (технічна необережність), унаслідок неналежного виконання службових обов'язків (професійна необережність) та необережної поведінки в побуті (побутова необережність).

З огляду на зазначене, перед вітчизняною правоохоронною системою постає досить гостра проблема щодо запобігання вчиненню правопорушень стосовно життя людини, що становить загальноцивілізаційну цінність, яка охороняється законом. Між необережним убивством та умисним наявна доволі тонка межа правових, соціальних і психологічних чинників. Зокрема,

непротиправне позбавлення життя (під час затримання правопорушника чи в разі необхідної оборони), як і випадкове заподіяння смерті іншій людині, не кваліфікують як убивство. Водночас як ставлення власне осіб до вчиненого, так і його соціальна оцінка є неоднозначними, що, на нашу думку, зумовлює потребу в поглибленому вивченні суб'єкта вбивства через необережність. Правильна кваліфікація необережного заподіяння смерті передбачає всебічне та ґрунтовне дослідження мотивів і цілей учиненого діяння, а отже, знання психології необережного правопорушника, психологічних механізмів його поведінки.

Згідно зі ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожна особа має право на життя як невід'ємне право людини, яке охороняється законом. У ст. 3 Конституції України відображено принципові позиції міжнародно-правових актів, зокрема зазначено, що людину, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку визнано в Україні найвищою соціальною цінністю. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а обов'язок держави – захищати життя людини. Однією з форм державного захисту життя та особистої недоторканності людини є встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я (ст. 27 Конституції України).

Попри підвищену увагу правників до проблеми вчинення злочинів проти життя та здоров'я людини, бракує досліджень юридико-психологічних засад окремих видів убивств, зокрема вбивств через необережність. Їх переважно розглядали в контексті наслідків дорожньо-транспортних пригод, техногенних катастроф, побутового насильства, полювання тощо. Відповідно, недостатньо розробленими в спеціальній літературі залишаються питання щодо психології особи, яка вчинила вбивство через необережність; психологічних станів і переживань такої особи, на відміну від тих, хто завчасно планує вчинення цього протиправного діяння. Потребує

подальшого обґрунтування доцільність проведення судово-психологічної експертизи стосовно необережних убивць, доречність трактування вказаного злочину саме як необережного спричинення смерті, а не як убивства через необережність. Актуальність дисертаційного дослідження підтверджується також колом проблем психолого-правового характеру, пов'язаних із встановленням у діях особи необережної вини, чинників, які сприяють учиненню нею вбивства через необережність.

Теоретико-методологічним підґрунтям вивчення проблеми вбивств через необережність слугують праці юристів (Л. І. Айхенвальд, Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, Р. В. Вереша, В. Я. Горбачевський, А. В. Гороховська, П. С. Дагель, А. В. Дулов, А. Ф. Зелінський, В. Є. Емінов, М. І. Єнікєєв, В. Є. Квашиш, М. В. Костицький, С. І. Нежурбіда, І. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанський, О. Б. Сахаров, С. А. Тарарухін та ін.) і психологів (П. Я. Гальперін, І. В. Данилюк, В. П. Казміренко, О. І. Кудерміна, О. М. Леонтєв, С. Л. Рубінштейн, Л. М. Собчик, Д. М. Узнадзе, М. Г. Угрехелідзе, О. П. Хохліна та ін.).

Таким чином, актуальність обраної теми дослідження визначається не лише ступенем суспільної небезпеки аналізованого діяння, а й недостатністю вивчення кримінально-психологічних і кримінологіко-психологічних аспектів убивств через необережність, що призводить до непоодиноких випадків неправильної кваліфікації правопорушення, визначення ступеня криміналізації особи правопорушника, прийняття помилкових судових рішень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Концепції вдосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14, Основних напрямів наукових

досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2015 р. (протокол № 20) та уточнено рішенням від 27 березня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є опрацювання науково-теоретичного підґрунтя вбивств через необережність, практичних юридико-психологічних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення протидії цьому різновиду правопорушень як суспільно небезпечному явищу.

Досягнення мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- висвітлити розуміння сутності феномену вбивства через необережність у суспільно-історичному світовому досвіді;
- надати кримінально-психологічну характеристику вбивству через необережність у сучасних правових системах;
- виокремити юридико-психологічні детермінанти вчинення вбивства через необережність;
- охарактеризувати психологічні особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони вбивства через необережність;
- з'ясувати механізм формування злочинної поведінки в осіб, які вчиняють убивства через необережність;
- обґрунтувати концептуальні засади та пріоритетні напрями застосування психологічних знань під час досудового розслідування вбивств через необережність;
- запропонувати рекомендації щодо соціально-превентивних і психологічних заходів протидії вбивствам, учиненим через необережність.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що порушуються внаслідок учинення вбивства через необережність.

Предмет дослідження – юридико-психологічні особливості й детермінанти вбивств, учинених через необережність.

Методи дослідження. Під час підготовки дисертації було використано комплекс методів, а саме: *історико-правовий* – для вивчення історичних витоків проблеми вбивства через необережність і дослідження сучасного стану теоретичного розроблення проблеми в Україні (підрозділ 1.1); *компаративістський* – у межах кримінально-психологічної характеристики вбивства через необережність у сучасних правових системах (підрозділ 1.2); *системно-аналітичний* – у контексті встановлення юридико-психологічних детермінант учинення вбивств через необережність (підрозділ 1.3); *структурно-функціональний і системно-функціональний* – для визначення психологічних особливостей суб'єкта й суб'єктивної сторони вбивства через необережність, а також юридико-психологічних особливостей особистості та поведінки гвалтівника (підрозділ 2.1); *юридико-психологічного моделювання* – з метою розкриття механізму формування злочинної поведінки в осіб, які вчиняють убивства через необережність (підрозділ 2.2); *структурно-функціонального моделювання* – для узагальнення концептуальних засад застосування психологічних знань під час досудового розслідування вбивств через необережність (підрозділ 3.1); *системно-логічний* – у межах розроблення рекомендацій щодо організації та забезпечення соціально-превентивних і психологічних заходів протидії вбивствам через необережність (підрозділ 3.2). Методи *математичної статистики* застосовано для аналізу й узагальнення одержаних емпіричних результатів (підрозділи 1.2, 2.2, 3.1).

Емпіричну базу дослідження становлять: систематизовані дані загальнодержавної та відомчої статистичної звітності щодо протидії злочинності, аналітичні дані Генеральної прокуратури України, МВС та Національної поліції України за період 2013– 2017 рр.; матеріали 790 архівних кримінальних проваджень за ст. 119 Кримінального кодексу (КК) України, що містяться в Єдиному реєстрі досудових розслідувань за цей самий період; узагальнені результати опитування 176 слідчих Національної поліції України стосовно процесуальних і психологічних особливостей

досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених п. 1 ст. 119 КК України; результати порівняльного психологічного вивчення 35 осіб, які вчинили вбивства через необережність (п. 1 ст. 119 КК України), та 27 осіб, які вчинили умисні вбивства (п. 1 ст. 115 КК України), за методикою Р. Кеттелла (16 PF).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, у якому надано характеристику вбивства через необережність з позицій юридичної психології, визначено психологічну природу системи детермінант і механізмів такого протиправного діяння, запропоновано систему психологічних засад протидії вбивствам, учиненим через необережність.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

– виокремлено систему юридико-психологічних детермінант учинення вбивства через необережність, що представлена: соціальними чинниками (прискорення загального темпу життя; негативний вплив засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та комп’ютерних ігор, що пропагують ризик заради досягнення результату за будь-яку ціну; надмірна толерантність суспільства й держави до порушення морально-етичних норм; поширеність різноманітних форм девіантної поведінки); соціально-психологічними чинниками (деструктивні елементи побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості; негативне або поверхове ставлення певних осіб до суспільних норм як регуляторів поведінки; десоціалізація особистості); індивідуально-психологічними особливостями конкретних правопорушників;

– визначено сукупність індивідуально-психологічних особливостей, наявності яких стає ймовірним необережне правопорушення, а саме: а) нехтування правилами, нормами, технічним регламентом, основами безпеки в побуті тощо, спричинене схильністю до авантюризму, прагненням до

ризик, впевненістю у своїй «винятковості», привілейованості, безкарності;
 б) недостатній рівень інтелектуального розвитку, освіченості, професійної підготовки, практичного досвіду; в) слабка самоорганізація особи, нездатність концентруватися, дотримуватися заданого плану, адекватно оцінювати навколишню обстановку й реагувати на її зміни;

– аргументовано, що значну кількість убивств через необережність учиняють імпульсивно та спонтанно, без спеціально визначеної мети. Такі дії регулюються малоусвідомленими або неусвідомленими спонуканнями та є стереотипними, тобто типовими для особи реакціями. Причому майже в усіх поведінкових стереотипах установчого характеру мотиви й цілі збігаються, що формує уявлення про відсутність мотиву вчинення вбивства: мотиви трансформуються в механізм установки, а діяння реалізуються у вигляді простої вольової дії;

– класифіковано причини імпульсивної поведінки під час учинення вбивства через необережність: а) вплив емоційно насиченої обстановки за умов несформованості в суб'єкта адекватних реакцій, зокрема щодо конфліктних ситуацій; б) загальна (фонова) емоційна нестійкість особи; в) домінування стереотипних форм поведінки; г) вплив межових психопатичних аномалій. Сутність зазначених причин полягає в тому, що за емоційної дисгармонії раціональні механізми регуляції поведінки пригнічуються, натомість домінантними стають виключно емоції, які продукують миттєві компенсаторні реакції задоволення актуалізованих потреб без належної оцінки обставин;

– обґрунтовано доцільність внесення змін до п. 2, 3 ст. 25 «Необережність та її види» КК України, а саме: терміни «передбачала» та «не передбачала» замінити на «усвідомлювала» та «не усвідомлювала»;

удосконалено:

– тлумачення закономірностей еволюції інституту вини за вбивства через необережність;

- трактування взаємозв'язку між збільшенням кількості необережних злочинів і науково-технічним прогресом;
 - кримінально-психологічну характеристику вбивства через необережність у сучасних правових системах;
 - концепцію механізму формування злочинної поведінки в осіб, які вчиняють убивства через необережність;
 - порівняльну характеристику особливостей, притаманних умисним і неумисним убивцям;
 - пояснення взаємозв'язку між учиненням убивств через необережність і психічними аномаліями;
 - визначення психологічних особливостей досудового розслідування убивств через необережність;
- дістали подальший розвиток:*
- уявлення про сутність убивства через необережність;
 - структура й особливості особистості необережного вбивці;
 - психологічна характеристика суб'єкта й суб'єктивної сторони вбивства через необережність;
 - визначення взаємозв'язку між убивством через необережність і способом життя особи;
 - концептуальні засади сутності, рівнів та основних складових системи протидії вбивствам через необережність, сутність і пріоритетні напрями їх спеціальної та віктимологічної профілактики.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки й рекомендації можуть бути використані в:

- *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, навчально-методичних матеріалів, тестових завдань з навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 13 лютого 2017 р.);

– *практичній діяльності* – у межах практичної діяльності слідчих підрозділів, а також проведення занять у системі службової підготовки (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 25 червня 2017 р.);

– *науково-дослідницькій діяльності* – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами й слухачами з навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 13 лютого 2017 р.).

Апробація матеріалів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорені на засіданнях кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ. Основні положення роботи, її висновки та рекомендації оприлюднено на п'яти наукових конференціях, а саме: «Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи» (Київ, 7–8 листопада 2015 р.), «П'яті харківські кримінально-правові читання» (Харків, 12–13 травня 2016 р.), «Juridica stintifica in conditiile de integrare europeana ucraina si Moldova: repere moderne de dezvoltare juridica» (Молдова, 24–25 березня 2017 р.), «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 11 листопада 2017 р.), «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (Дніпро, 1–2 вересня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження з теми дисертації висвітлено в десяти одноосібних та одній спільній наукових публікаціях, серед яких: п'ять наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також п'ять тез – у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

УБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ТА НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства та, водночас, невід'ємною його характеристикою. Вона певною мірою відображає соціально-економічний та психологічний стан суспільства, є своєрідним індикатором якісних змін і тенденцій у його розвитку. Кризові явища, якими означені всі сфери нашого життя, призвели до суттєвого зростання рівня соціальної напруженості, психопатизації населення, а отже, загострення проблеми забезпечення прав громадянина та суспільства загалом. Поряд із системними порушеннями цих прав у соціально-економічній, політичній та духовній сферах порушується також і природне право людини на життя, що цілком закономірно спричиняє загострення криміногенної ситуації в країні.

Зазначене передусім стосується насильницьких правопорушень, як умисних, так і необережних, що становлять безпосередню загрозу основній цінності людини – її життю та здоров'ю. Тому ми вважаємо за доцільне зосередити увагу на вбивствах, учинених через необережність, небезпечність яких суттєво недооцінена, попри те, що їхні наслідки є незворотними й такими ж болючими, як і наслідки умисного вбивства, за вчинення яких державою передбачено найвищу міру відповідальності.

1.1. Феномен убивства через необережність у суспільно-історичному світовому досвіді

Факти необережного заподіяння смерті суспільство сприймає недостатньо гостро, переважно як ексцесні, що найбільш показово ілюструє деформацію суспільної та індивідуальної правосвідомості. Саме тому донині

феномен убивства, учиненого через необережність, не набув чіткого окреслення свого соціального, психологічного та правового змісту.

Попри те, що, відповідно до ст. 3 Конституції України, людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпеку, визнано найвищою соціальною цінністю [68], а функція держави полягає саме в належному забезпеченні прав і свобод її громадян, проблема протидії злочинності, зокрема необережній, залишається актуальною та затребуваною з огляду на негативні тенденції розвитку суспільної свідомості.

За наявності численних усталених поглядів на природу необережної злочинності проблема постала особливо гостро у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, з огляду на що 1975 року М. Д. Шаргородський зауважив: «У сучасному суспільстві необережні дії в сукупності можуть виявитися більш небезпечними, ніж діяння, учинені умисно» [166, с. 98; 180].

Аналізуючи витоки необережної злочинності, слід зазначити, що інститут вини за вказані правопорушення бере початок зі стародавнього Вавилону. Так, відповідно до рукописів, які дійшли до нашого часу, уперше про інститут необережності згадується в найдавнішому кодексі стародавнього Вавилону – «Законах Хаммурапі», створеному близько 1780 року до н.е. Так, було передбачено відповідальність щодо «...човняра, який наймався перевозити вантаж. Якщо внаслідок його необережності вантаж гинув, човняр повністю відшкодовував збитки. Якщо човен був пошкоджений чи сів на мілину, то човняр сплачував половину його вартості, однак човен повертав власникові. Будівельник відповідав за якість будівлі. Відповідали за якість своєї роботи також лікар, ветеринар та інші категорії осіб» [135, с. 40].

У тогочасному законодавстві Месопотамії виокремлювався такий вид злочину, як неумисне вбивство, за яке передбачалась досить сувора відповідальність. Згідно із «Законами Хаммурапі», смертну кару застосовували в разі, «якщо будівельник побудує людині дім і зробить свою

роботу неякісно, зокрема так, що побудований ним дім зруйнується та спричинить смерть власнику будинку...» [51, с. 88].

Надалі необережність знайшла відображення в приватному римському праві, але вже як конкретний інститут вини. Аналізуючи римське приватне право, І. Б. Новицький та І. С. Перетерський зазначили, що саме в його межах зародився інститут вини, який зі змінами, відповідними епохальним потребам, дійшов до нашого часу. Саме в ньому знайшов свій вияв такий вид вини, як необережність у вигляді недбальства. Зокрема, у ст. 419 § 125 Римського права вказано, що боржник несе відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Ця відповідальність зазвичай наставала за наявності доведеної вини боржника. Вину (*culpa*) визначали як невиконання тієї поведінки, якої вимагало право. Водночас вина відсутня, коли дотримано все, що вимагалось. Уже на той час вина поділялась на два види: а) умисел (*dolus*), коли боржник передбачав наслідки своїх дій чи бездіяння та бажав цих наслідків; б) недбалість (*culpa* – вина в конкретному значенні цього слова), коли він не передбачав, але повинен був передбачити ці наслідки.

Крім того, відповідно до ст. 420 вказаного розділу, вина мала певні ступені. Перший її ступінь – це груба вина у вузькому значенні (*culpa lata*). Грубе недбальство, коли не виявлялась та міра дбайливості, яку можна вимагати від будь-кого. Ідеться про надзвичайне недбальство, тобто нерозуміння того, що всі розуміють.

Другим ступенем вини є «*culpa veils*» (необережність, або легка вина), тобто просто «*culpa*», яка мала місце, якщо не виявлено дбайливості, притаманна доброму господарю. Третій ступінь вини знайшов своє відображення в «*culpa levis in concrete*», тобто вина визначалась за конкретним мірилом, наприклад, якщо боржник не дотримався тієї міри дбайливості, яку він виявляє у своїх власних справах [115, с. 184–185; 117].

Слушність зазначеного визнає низка науковців (К. І. Батир, П. М. Галанза, Б. С. Громаков), які наголошують, що в «Законах Хаммурапі»

відповідальність передбачалась саме за необережне вбивство, про умисне вбивство не йшлося. Тогочасне законодавство не містило самостійного визначення поняття злочину, однак окремі статті «Закону Хаммурапі» вже передбачали покарання за посягання на життя та здоров'я вільної особи. До таких злочинів належали вбивство чоловіком дружини та вбивство під час бійки. Натомість Є. В. Бутенко обстоює протилежну думку, вважаючи, що римське приватне право ще не містило узагальненого визначення вини в широкому значенні [17, с. 12].

Попри розбіжності в поглядах науковців, слід зауважити, що саме приватне римське право стало підґрунтям для розвитку кримінального права багатьох країн Європи. Уже на той час у римському праві було зазначено, що посягання на права визначеної людини є злочином, а покарання особи необхідне для винагороди потерпілого, а не заради помсти. Тобто становлення та розвиток інституту вини й такого виду кримінального правопорушення, як убивство, походить із середньовіччя. Проте середньовічне законодавство ще не містило чіткого визначення понять злочину, покарання, а тому неконкретизованими залишились відповідні кримінально-правові норми.

Характеризуючи генезу інституту необережності, неможливо не звернути увагу на становлення й розвиток правової системи Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Англія), підґрунтям якої стало саме римське право. У правовій системі Англії вже у XII ст. відбувся розподіл на необережні й умисні злочини. Так, аналізуючи право Англії, І. Д. Козочкін зазначає: «...для настання відповідальності за заподіяну шкоду достатньо було вчинення дій, без доказу будь-якого вартого осуду психічного стану виконавця. Але згодом суди почали вимагати в обвинуваченого доказів, що заслуговують на осуд, “винного стану розуму” як складової злочину, наявність чого стала обов’язковим елементом злочину та отримала назву “a guilty mind” (термін, що визначав душевний стан, для конкретизації якого вживали слова “з наміром”, “необережно”, “незаконно”,

“безчесно”). Англійське кримінальне законодавство не містило визначення вини та її форм. Природа цього елементу в кожному конкретному правопорушенні була окрема, однак судова практика і теоретичні дослідження в цій сфері все ж дають змогу виокремити такі типові форми “mens rea”, як намір, необережність і недбалість» [136, с. 28]. Подібну думку дотримують Н. О. Крашеніннікова та О. А. Жидков, зазначаючи, що «...з початку XII ст. у праві Англії під впливом римського та канонічного права знайшов свій вияв інститут вини як основи відповідальності». На їх розсуд, уперше цей принцип запозичено з повчань Блаженного Августина «дія не робить винним, якщо воля не винувата», які було відображено в законі Генріха I 1118 року. На подальший розвиток вчення про простий випадок та злочинну необережність вплинула доктрина під назвою «доктрина Кока». Відповідно до неї, «якщо хто-небудь стріляв у дикого птаха... і стріла без жодного злого наміру з боку стріляючого поцілила в людину, яка була на відстані, – це є випадок, бо стріляти в дикого птаха законно... але якщо він стріляв у півня ... або будь-якого ручного птаха, яка належить іншій людині, то вчинене при цьому випадкове вбивство є тяжким злочином (murder), оскільки дія була незаконною» [51; 52, с. 217].

Крім того, дослідники підкреслюють, що в XIII ст. на розвиток і становлення значення форми вини суттєво вплинули англійські правознавці, зокрема Д. Брактон, який, характеризуючи вбивство, зазначав: «...якщо вбивця вчинив убивство, займаючись забороненою справою, відповідальність настає навіть за відсутності його вини..., бо тому, хто займається недозволеною справою, ставиться у вину все, що виникає зі злочину» [52; 65].

Аналізуючи виникнення інституту необережної злочинності в контексті становлення правових систем європейських держав, І. П. Лановенко та Ф. А. Лопушанський дійшли висновку, що «вже в XIII ст. з’являються перші монографічні дослідження з основних питань кримінального права, включаючи вину, її форми... Крім того, поступово

утверджується та набуває практичного поширення проміжна форма вини – необережність, зумовлена між виною навмисною та невинним діянням, що завдало випадкової шкоди...» [108, с. 13].

На думку науковців, саме в праці Г. Гегеля «Вчення про право, обов'язок і релігію» висвітлено діалектичний зв'язок між діянням і проступками як теоретичну основу розмежування навмисної та необережної вини [108, с. 14]. Аналізуючи навмисну й необережну вину, філософ дійшов висновку, що людина «має відповідати за вчинене загалом, а те, що їй було відомо лише один бік учиненого, а інший – ні, до уваги не має братися...» [26, с. 27]. Але якщо це відбувається за межами умисної вини, то Г. Гегель вважав, що «йдеться про випадок, коли свою загальну волю не усвідомлюють. Людина може мати на увазі щось зовсім протилежне до своєї волі, але воно тим не менш є її волею...» [26, с. 28]. Тобто на той час мислитель обґрунтував концепцію, спроможну слугувати теоретичною основою розмежування умисної та необережної вини.

У подальшому вагомий внесок у розвиток кримінального права здійснили юристи Франції, Германії, Італії, Голландії та інших країн Європи. Наприклад, у XVI ст. римське право отримує авторитет імперського законодавства та продовжує свою дію як загального права Германії до XVIII століття. Традиції імперського законодавства про попередження та покарання різного виду правопорушень відновлено з виданням законів під назвою «Кодекс Кароліни» («*Constitutio Carolina Criminalis*»), які не містили чіткої системи та послідовного розмежування норм кримінального законодавства. Однак до загальних понять кримінального права «Кароліни» відносили умисел та необережність, формулювання яких на той час було ще не досить чітким і застосовувалось лише до деяких видів правопорушень. До кримінальної відповідальності за феодалним правом Германії могли притягнути особу й без вини, за вину іншої особи. Згідно з «Кодексом Кароліни», відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення

пом'якшувалась за відсутності умислу (легковажність, непередбачуваність, недбальство) [52].

Крім того, саме в «Кароліні» було розрізнено види злочинів. Окрему групу становили злочини проти життя особи, у яких розмежовано покарання за навмисне та ненавмисне вбивство – кваліфікована та некваліфікована смертна кара.

У першому артикулі розділу 14 статуту великого князівства Литовського 1588 року «Про спійманого з доказами слугу або чийогось підданого – куди мають привести», зазначалось, що «...якби той злодій утік від свого пана або пан докази злочину втратив і перед судом нашим злодія не поставив, тоді він сам або його урядник має присягнути, що той злочинець утік, а докази зникли через недосвідченість або недбалість його; після такої присяги стороні-скаржнику він має заплатити, присягнувшись або навівши інші докази, що докази зникли...» [54, с. 240].

Характеризуючи розвиток права на теренах нашої держави, слід зазначити, що після заміни язичницьких понять про злочини, із запровадженням християнства на Русі, першими значущими правовими актами, де було відображено вчення про вину та злочини, стали «Руська правда», «Правда» Ярослава Мудрого, «Правда Ярославичів» та «Устав» Володимира Мономаха, підґрунтям для створення яких, на думку більшості науковців, стало римське право.

Вивчаючи становлення та розвиток «Законів Руських», М. Б. Свердлов констатував, що «закон Руський згадується в договорах русько-візантійських, які збереглись у складі літопису “Повість временних літ”. У договорах 911 року записано: “Аще ли ударить мечем или бьетъ кацем либо сосудом, за то ударение или бьенье да вдасть литр 5 серебра по закону Русскому” (ст. 5). Договір 944 р. повторює цю статтю в повному обсязі» [122, с. 8]. Інакше кажучи, убивству як найтяжчому злочину приділяли досить значну увагу, у той час як про поняття вини поки не йшлося.

Аналізуючи стародавнє вітчизняне законодавство, слід зазначити, що норми щодо відповідальності за вчинення вбивства містилися на той час практично в усіх редакціях «Руської правди». Вивчаючи цю пам'ятку, О. О. Зимін підкреслює, що перша стаття цього документа в короткій редакції (близько 1016 року) присвячена вбивству. Диспозиція статті складається з трьох слів: «Уб'є муж мужа...» [105].

Однак не всі науковці поділяють цю думку. Дехто вважає, що вбивство як норма визначається саме з хрещенням Русі та прописане в ст. 88 «О жене» «Правди Ярослава», відповідно до якої жінку брали під кримінально-правову охорону.

Водночас Є. В. Георгієвський підкреслює, що «Докладна редакція “Руської правди” (не раніше 1125 року), як і коротка редакція, поділялись на дві частини – Суд Ярослава Володимировича та Устав Володимира Всеволодовича. Сини Ярослава вже в другій статті Суду Ярослава Володимировича відмінюють помсту смертю за вбивство, замінюючи його грошовим викупом: “...и отложиша убиение за голову, но кунами ся выкупати”. Саме вбивству в цьому законодавчому акті певною мірою присвячені ст. 1, 3–8, 11–17, 18–22...» [27].

Запис про вчинення «душегубства» з'являється в редакції «Судебника 1497 року», у якому зазначено: «А побиются на поли в пожеге, или в душегубстве, или в разбои, или в татьбе, ино на убитом исцево доправити; да околничему на убитом полтина да доспех, а диаку четверть, а неделщику полтина, да неделщику ж вясчего 4 алтыны. А сам убитой в казни и в продажи боярину и диаку» [87, с. 14].

Вирішуючи питання щодо наявності інституту вини в зазначених першоджерелах, Г. П. Новосьолов вважає, що «...у підрозділі вбивств законодавство зазначеного періоду, передусім, орієнтується на скритність або відкритість позбавлення життя, а не на навмисність або необережність. Причому вважалося, що відкрите вбивство, учинене в чесній сутичці, під час сварки або на бенкеті, було менш суспільно небезпечним, ніж таємне

позбавлення життя, учинене під час злої справи...» [137]. Але, на нашу думку, досить слушним є обережний висновок О. О. Зиміна щодо наявності вже на той час поділу вбивств на умисні й необережні. Так, аналізуючи ст. 6 Суду Ярослава Володимировича, він зазначає, що: «...у цій статті показано, що особа, складаючи “Пространную Правду”, ураховувала суб’єктивний момент під час учинення злочину. Виокремлюючи як особливий склад злочину вбивство, а саме: “...хто вчинив вбивство відкрито під час сварки, або на бенкеті” [105, с. 121; 153], законодавець підкреслює відмінність цього злочину, учиненого відкрито (явлено), від убивства під час розбою».

Крім того, відповідальність за вбивства передбачалась у Договорі Новгород з Готським берегом та німецькими містами 1189–1199 років. Слід зазначити, що не лише держава, а й церква здійснювала досить значний вплив на розвиток і становлення кримінального законодавства. Так, Є. В. Георгієвський вказує, що «...реальна юрисдикція церкви із загальних справ була значна ширшою, ніж сукупність норм, яка закріплена в статутах князів у справах церкви... Двадцять дев’ята стаття Короткої редакції Статуту князя Ярослава про церковні суди передбачає різні види вбивства: випадкові вбивства під час весільного обряду (весільні бої); вбивства під час різних турнірів, обряду крадіжки нареченої дружками нареченого і захисту її друзями сім’ї...» [27; 152; 190]. На нашу думку, ці види вбивств досить тісно пов’язані з проведенням язичницьких обрядів, і саме з метою їх викорінення тогочасній церкві було надано такі досить широкі права. Тобто вбивства поділялись на умисні та необережні, але поняття вини ще було відсутнє. Досить поверхневий вияв інституту вини спостерігається під час розподілу вбивств на вчинені під час бенкету та розбою. У першому випадку вбивство вчиняють через необережність, а в другому, як вважають деякі науковці, – умисно.

Відповідно до прийнятого 1649 року Земським собором «Уложення», було здійснено розмежування злочинів проти життя на умисні та неумисні

вбивства, а відповідальність – персоніфіковано: «...а хто яку вину заслуговує, його і карати самого по його вині...» [23, с. 55].

У межах подальшого вдосконалення законодавства певну увагу вже приділяли й емоційному ставленню злочинця до вчиненого ним правопорушення. Як зазначає С. В. Векленко, «...душевно-емоційне ставлення злочинця до вчиненого виражалося на цьому етапі не через похідні провини, а через “хитрість” намірів особи. Абсолютно закономірна увага законодавця до “хитромудрих” дій виявляється під час виокремлення професійного бандитизму та професійної злочинності “відважних людей” у земсько-губних реформах першої половини XVI ст., де з’явилося чітке розмежування умисних вбивств, здійснених професійними бандами, від убивств необережних, неумисних. В актах земсько-губного уложення використовувалося поняття “нехитрої” випадкової смерті як антипод умисному душогубству» [19].

Суттєвих змін і реформування зазнало законодавство в період царювання Петра I. Так, у Військовому Артикулі виділялися вбивства, учинені умисно та необережно. Уже на той час законодавець звертав увагу на ступінь випадковості, на тонку розбіжність між необережним і випадковим злочинами. Виокремлюючи суб’єктивну сторону злочину, законодавець не оминав увагою принцип об’єктивного ставлення. Однак необережні дії нерідко каралися, як і умисні. Основним чинником для суду був саме результат дії, а не її мотив [95; 96; 97].

Прийняття «Зведення законів» 1832 року знаменувало певні зміни в кримінальному законодавстві у сфері злочинів проти благ приватної особи. Уперше було здійснено спробу визначити поняття вбивства, яке вже традиційно поділяли на умисні й необережні. У розділі «Уложення» 1845 року, присвяченому злочинам проти життя, здоров’я, свободи, честі приватних осіб, на першому місці розташовані злочини проти життя, які відображені у двох главах: у першій главі було передбачено відповідальність за смертовбивство, а в другій – за самогубство. Смертовбивства

диференціювали на прості, кваліфіковані, привілейовані й учинені з необережності. Очевидно, що система норм про відповідальність за посягання на життя суттєво відрізнялась від попереднього законодавства 1832 року [95–97].

Проблематика поділу вбивств на умисні й необережні знайшла відображення в деяких тогочасних тлумачних словниках. Зокрема, відповідно до словника І. П. Каменського, виданого 1816 року, «лат. *neglegentia* – нерадїніє, пренебреженіє» [57, с. 178].

Аналізуючи «Уложення» 1845 року, Ф. А. Лопушанський та І. П. Лановенко зазначають, що «...необережність підлягала покаранню не за загальними правилами, а лише у вигляді виключення..., покарання за необережність передбачались у трьох випадках: 1) коли через необережність було завдано шкоди у вигляді смерті, пожежі тощо; 2) поліцейська неправда, коли недогляд карався незалежно від того, був він умисним чи ні; 3) діяння, які полягали в невиконанні особою покладених на неї обов'язків...» [108, с. 18].

Однак під час призначення покарання вирішальним залишався характер вини, мета й мотив злочину. Водночас науковці вже намагалися вирішити питання щодо розмежування умисних і необережних злочинів, визначити суб'єктивний момент необережної вини, який на той час зводився до недостатньої «уважності», «вдумливості», «розуміння».

Уже 1885 року, із прийняттям «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (у новій редакції зі змінами та доповненнями), яке діяло до 1917 року, було здійснено досить вагомий крок щодо розвитку кримінального законодавства. Так, у ст. 7 Уложення йшлося: «Висловлювання (усно, письмово або іншою дією) наміру вчинити злочин є ознакою умислу. До таких ознак належать погроза, хвальба та пропозиція вчинити будь-яке зло» [123]. Досить неоднозначне визначення необережної вини надано в ст. 110 Уложення, де йшлося: «Суворість визначеного в законі покарання за злочин, учинений без умислу, збільшується, коли той, хто його

вчинив, за своїм званням чи обставинами повинен був діяти з особливою обачністю; ця суворість зменшується, коли діяння підсудного за своєю суттю було не протизаконне, а шкода від наслідків не могла бути ним легко передбачена, або коли він у цьому разі захоплювався надмірно виконанням покладених на нього обов'язків. Кожне необережне діяння, яке спричинило зло, виправдовується обставинами, за якими неможливо було очікувати та передбачати шкідливі наслідки, тоді винному в цій необережності роблять лише відповідне попередження» [123].

Саме в доктрині російського кримінального права ХІХ ст., як зазначають І. П. Лановенко та Ф. А. Лопушанський, «...поступово утверджується позиція щодо виключно суб'єктивного критерію злочинності діяння. Суто суб'єктивний момент необережної вини нерідко зводився до абстрактного браку уваги, поміркованості, розуміння» [108, с. 19].

Прийняття «Уложення» 1885 року стало досить вагомим кроком уперед, але доречно зауважити, що тогочасне визначення необережної вини ще було досить нечітким, бо не відбулося розмежування між самонадіяністю, злочинним недбальством та злочинною самовпевненістю. Нерідко до визначення поняття необережності законодавець намагався підійти з точки зору більшої чи меншої вини, але саме питання визначення необережної вини та її відмежування від умисної залишалося поза увагою правників, як і питання більш м'якого покарання за вчинення хоча й необережного, проте вбивства.

В енциклопедичному словнику 1897 року Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона вказано: «Помимо случая въ тесномъ смысле, когда человекъ является слепымъ орудиемъ стихийной силы (ветеръ опрокинулъ прохожаго, который своимъ паденіемъ причинилъ вредъ), для уголовной ответственности нетъ места и тогда, когда последствия действия не только не были предусмотрены виновнымъ, но, въ данной конкретной обстановке, и не могли быть имъ предусмотрены (у римскихъ юристовъ – *culpa levissima*). В древнейшемъ римскомъ, а затемъ и въ древнемъ германскомъ праве, при

господстве такъ называемаго объективнаго принципа, ответственность обосновывалась исключительно реальными последствиями деяния. Понятие неосторожности стало вырабатываться тогда, когда сложилось понятие о вине (VI, 491), какъ главнейшемъ основании уголовной ответственности...» [176]. І далі там же: «Неосторожность – юридический терминъ, применяемый для обозначения техъ действий способнаго ко вменению лица, которія учинены съ полнымъ сознаниемъ совершаемого, но безъ сознания того, что можетъ явиться послѣдствіемъ этихъ действий и во всякомъ случае безъ намерения, чтобы эти послѣдствия наступили. Если послѣдствіемъ такихъ действий оказывается правонарушеніе, то оно вменяется въ вину. Послѣдствия неосторожныхъ деяній могутъ проявиться въ нарушении правъ третьихъ лицъ; ответственность за такіа послѣдствия выражается въ обязанности возместить потерпевшему вредъ и убытокъ, имъ понесенные» [176].

Однак в «Уложениях про покарання» 1903 року злочинне діяння вже вважалось необережним не тільки коли винний його не передбачав, хоча міг або повинен був його передбачити, а й коли передбачав настання наслідків, що обумовлюють злочинність цього діяння, але легковажно припускав такий наслідок запобігти [138]. Крім того, тогочасне законодавство вже почало розрізняти декілька видів необережності, градація якої відбувається від менш тяжкої до найбільш, а саме: просту необережність, яка межує з випадком; необережність загальножиттєву, від дій не злочинних самих по собі; необережне спричинення смерті діянням, яке само по собі заборонене кримінальним законодавством [138].

Тогочасні науковці акцентували увагу на тому, що однією з основних причин необережної злочинності було «п'янство». Розглядаючи проблему зв'язку пияцтва й необережної злочинності, О. Ф. Кістяковський зазначав, що «...сп'яніння знищує в суб'єкті як самосвідомість, так і правильну свідомість зовнішнього світу... Воно є різновидом божевілля... Під час вживання алкогольних напоїв людина дедалі більше втрачає можливість керувати

власними діями суспільно прийнятими правилами, у зв'язку з чим у стані сп'яніння вона легко стає здобиччю тимчасових навіювань і спокус...» [62].

Тобто дослідження психологічного аспекту відбувалось у процесі пізнання науковцями особи, яка вчиняла необережний злочин, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, що дало поштовх до подальшого більш поглибленого вивчення особи злочинця як загалом, так і особи, яка вчиняла злочин через необережність. Однак у «Керівних началах кримінального права Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР)» 1919 року поняття вини та її видів – умислу й необережності – були виключені. Тогочасний законодавець вважав, що «покарання не є відплатою за вину та не є спокутою вини» (ст. 10 «Керівних засад»). Однак інститут вини знайшов свій вияв у п. «з» ст. 12 Керівних начал, зокрема в обставинах, які впливали на визначення судом покарання, а саме у вигляді «...вчинення діяння через легковажність чи недбальство» [125].

Надалі законодавство неодноразово реформувалось. Так, істотні зміни відбулися 1922 року. Відповідно до ст. 11 КК РРФСР 1922 року, покаранню підлягали діяння, за яких особа: а) діяла умисно, тобто передбачала наслідки свого діяння і бажала або свідомо допускала їх настання; б) діяла необережно, тобто легковажно сподівалася запобігти наслідкам своїх дій або ж не передбачала їх, хоча й повинна була передбачити» [19].

Водночас у цьому нормативно-правовому акті наявне було розмежування декількох видів убивств, у тому числі двох видів необережних убивств. Згідно з ч. 1 ст. 147 вказаного Кодексу, за необережне вбивство передбачалося позбавлення волі або виправні роботи на строк до одного року, а ч. 2 ст. 147 передбачала необережне вбивство внаслідок порушення правил безпеки і тягнуло за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Крім того, суд мав право заборонити засудженому назавжди чи на якийсь період займатись діяльністю, під час якої він заподіяв смерть. У цьому контексті М. І. Зубрицький стверджує, що «...у ч. 1 йшлося про відповідальність за необережне вбивство через недбалість, коли особа не

передбачала можливості заподіяння смерті потерпілому, хоча могла і повинна була її передбачити, а в ч. 2 – про відповідальність за необережне вбивство через злочинну самовпевненість, коли особа передбачала можливість настання смерті потерпілого внаслідок свого діяння чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на її попередження» [50, с. 522].

Натомість у КК 1927 року вбивство через необережність об'єднали з вбивством при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 139 КК), що призвело до плутанини. Крім того, відбулось збільшення термінів покарання за вчинення вказаних злочинів до трьох років позбавлення волі, а санкції ст. 139 КК також передбачали такий вид покарання, як виправно-трудові роботи. Однак надалі виникла потреба в збільшенні покарання за вчинення злочинів через необережність, оскільки їх наслідки в період Великої Вітчизняної війни стали більш суспільно небезпечними.

Аналізуючи тогочасне законодавство, С. О. Бабічев зазначав, що в КК 1926 року було закріплено відповідальність за вчинення вбивства, коли з об'єктивної сторони наявна була й бездіяльність. Сутність подібних злочинів полягала в нездійсненні дій, які особа юридично зобов'язана була зробити, без вимоги настання якого-небудь результату (наприклад, склади ст. 156, 158 КК РРФСР) [15, с. 80].

У подальшому зміни в кримінальному законодавстві відбулися з прийняттям КК 1960 року, який був чинним до 2001 року. Так, відповідно до ст. 9 КК Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) у редакції 1960 року, злочин «...визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була й могла їх передбачити» [15]. Крім того, науковці досить слушно зауважують, що відбулося розмежування необережних злочинів на дві групи: побутові та професійні. Досліджуючи побутові необережні злочини, П. С. Дагель розподілив їх на дві групи:

«а) поза сферою дії технічних засобів; б) у сфері дії технічних засобів» [31, с. 12]. Однак надалі необережні злочини розподілили ще детальніше відповідно до сфери діяльності, у якій їх учиняли.

Відповідальність за вчинення необережного вбивства передбачалась у ст. 98 КК УРСР (у редакції 1960 року). Відповідно до вказаної статті, необережне вбивство каралось позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років. Вказану статтю науковці віднесли до групи побутових необережних злочинів, які є найбільш давньою та нечисленною.

Попри те, що саме радянський період дав досить потужний поштовх розвитку кримінального законодавства, науковці так і не змогли однозначно визначити як поняття вбивства загалом, так і необережного вбивства зокрема. Так, Ю. М. Антонян убивством називав «протиправне умисне чи необережне позбавлення життя іншої людини незалежно від її віку і стану здоров'я» [6, с. 36]. На думку А. А. Піонтковського, убивство – це протиправне умисне чи необережне позбавлення життя людини [81, с. 21].

Висловлюючи свою думку щодо поняття вбивства, М. К. Аніянц зазначав, що «протиправне, винне позбавлення життя – це вбивство незалежно від того, виражалась вина суб'єкта злочину у формі умислу чи необережності» [3, с. 16]. О. О. Жижиленко тлумачив убивство як позбавлення винним життя іншої людини, зауважуючи, що «...вбивство можливе як за наявності умислу, так і з необережності, ... причому необережне вбивство становить особливий вид убивства» [43, с. 6, 12].

Натомість М. Д. Шаргородський обстоював протилежну думку, зазначаючи, що «оперуючи словом “убивця” в побуті, ми не маємо на увазі людину, яка необережно позбавила кого-небудь життя, а з кримінально-політичної точки зору не є доцільним застосовувати поняття власне тяжкого злочину проти особи до випадків необережного діяння» [165, с. 38].

Попри певні досягнення дореволюційного періоду щодо вбивств, учинених через необережність, науковці радянського періоду, розробляючи

положення КК УРСР 1960 року, досить легковажно відмовились від кваліфікаційного складу необережного вбивства, вважаючи, що необережна злочинність є не настільки небезпечною, ніж умисна [98, с. 83; 199].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що вбивство є одним з найдавніших злочинів, про який людство згадувало в законодавчих актах, починаючи зі стародавнього Вавилону, Римської імперії, що надалі відобразилось у кримінальному законодавстві європейських країн, вплинуло на становлення й розвиток давньоруського законодавства, а надалі – також законодавства Російської імперії, до складу якої входила Україна.

Еволюція поняття вбивства в праві, суспільних науках та ідеології здавна й донині підтверджує, що вирішальною ознакою цього діяння був і залишається умисел, згідно з яким убивства розмежовують на умисні та необережні. Однак і дотепер між науковцями тривають дискусії стосовно доцільності використання поняття вбивства як тяжкого злочину проти особи щодо випадків необережного діяння. Проблема співвідношення умислу й необережності набула актуальності із середини XIX століття. Завдяки досить ґрунтовній дослідницькій роботі науковців оцінка соціально обумовленої конкретної кримінально-правової норми почала формуватися за ознакою психологічного ставлення особи до вчиненого нею діяння, передусім у визначенні необережної вини, яка знайшла відображення в недбалості та самовпевненості, що в подальшому сприяло розгортанню низки досліджень проблеми необережного вбивства.

З'ясуванню правової природи вбивства через необережність сприятиме аналіз сутності поняття «необережність». Так, правове тлумачення цієї дефініції закріплено в ст. 25 КК України, де законодавець передбачає два різновиди необережності – злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинною визнають таку самовпевненість, за якої особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Злочинною недбалістю вважають ситуацію, коли особа не передбачала можливості

настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачати [78].

З метою правильної кваліфікації злочинів доцільно законодавчо визначити цю форму вини, чітко охарактеризувавши необережне вчинення правопорушення.

Так, Г. А. Злобін і Б. С. Никифоров та інші науковці зазначають, що це визначення не відповідає життєвим потребам боротьби із суспільно небезпечними виявами. Цю невідповідність можна подолати лише завдяки перегляду й уточненню змісту поняття необережності [49; 33; 35].

На нашу думку, основними недоліками тлумачення категорії «необережність» є:

- брак чіткого законодавчого регламентування необережності, визначення її лише крізь призму злочинної недбалості й самовпевненості;
- відсутність декларування ставлення особи винного до діяння;
- розмежування вчинення злочину через необережність і через помилку (казус).

Водночас П. С. Дагель пропонує низку диференційних ознак умисних та необережних правопорушень:

- а) психологічний механізм, передусім зв'язок свідомості та волі особи із суспільно небезпечними наслідками;
- б) роль ситуації в учиненні цих дій;
- в) характеристика суб'єктів, які вчиняють ці дії;
- г) характер мотивації вказаних діянь;
- д) форма вираження необережності соціально-політичної сутності вини [128].

За необережної форми вини, згідно з позицією П. С. Дагеля, так звана форма зв'язку свідомості й волі суб'єкта із суспільно небезпечними наслідками слугує своєрідним психологічним механізмом. Зокрема, винна особа не передбачає цих наслідків (злочинна недбалість) або легковажно розраховує на їх відвернення в разі їх настання [128]. Самовпевненість

означає, що ця недостатня обережність виявляється в оцінці обставин, що, на думку суб'єкта, повинні запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків (суб'єкт не передбачає недостатності цих обставин); за умов недбалості ця необережність виявляється в ставленні до самого діяння (суб'єкт не передбачає його можливих суспільно небезпечних наслідків).

Інакше кажучи, суспільно небезпечні наслідки за необережного діяння настають не з волі суб'єкта, не становлять змісту його мотиву й мети, а навпаки, найчастіше суперечать суб'єктивній спрямованості його дій [95].

Тому П. С. Дагель здійснив спробу на основі вчення М. Г. Угрехелідзе про несвідоме й установку, включити необережність як форму вини до категорії неусвідомленої поведінки на підставі того, що «свідомість і воля людини не можуть бути першоджерелами різноманітних відхилень (помилкових дій, прорахунків тощо) від правильної, доцільної поведінки» [140].

Таким чином, еволюція поняття «вбивство через необережність» бере свій початок від «Законів Хаммурапі» стародавнього Вавилону. В приватному Римському праві воно вже відображене як конкретний інститут вини. З XVIII ст. і дотепер проблема вбивства через необережність була предметом розгляду правників Франції, Германії, Італії, Голландії та інших країн Європи.

Кримінальні норми щодо відповідальності за вчинення необережного вбивства містилися практично в усіх редакціях «Руської Правди» та нормативно-правових збірках Російської імперії. Попри те, що саме в радянський період почало активно розвиватися кримінальне законодавство, науковці так і не змогли визначити поняття вбивства, зокрема необережного. Так, дослідники радянських часів, розробляючи положення КК УРСР 1960 року щодо необережного вбивства, досить невважено відмовились від кваліфікаційного складу необережного вбивства, вважаючи, що необережна злочинність є не настільки небезпечною, як умисна.

Основними недоліками сучасного тлумачення поняття необережності слід визнати: брак чіткої законодавчої регламентації необережності, тобто тлумачення її лише крізь призму злочинної недбалості та самовпевненості; відсутність розмежування вчинення злочину через необережність і через помилку (казус).

1.2. Кримінально-психологічна характеристика вбивства через необережність у сучасних правових системах

Згідно з положеннями ст. 3 Загальної декларації прав людини, кожна особа має право на життя, свободу й особисту недоторканність [45]. Право на життя як невід'ємне право людини, що охороняється законом, також закріплено в ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 2 Конвенції по захист прав людини і її основоположних свобод [45]. Вказані принципові позиції міжнародно-правових актів відображено в ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Оскільки «...кожна людина має невід'ємне право на життя, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а обов'язок держави – захищати життя людини», формою державного захисту життя та особистої недоторканності людини є встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти життя і здоров'я (ст. 27 Конституції України). Тому перед вітчизняною правоохоронною та правозастосовною практикою постала досить гостра проблема правопорушень, спрямованих проти життя та здоров'я людини, серед яких одним із ключових є вбивство через необережність.

Науковий інтерес становить міжнародна практика визначення поняття необережності. Передусім слід визнати, що в кримінальному законодавстві країн англо-саксонської правової сім'ї, зокрема Англії та Сполучених Штатах

Америки (далі – США), як і в правозастосовній практиці цих країн, визначення вказаного терміна не набуло чіткого тлумачення. Водночас у доктринальних джерелах та в судовій практиці Англії визначено три форми вини – умисел, необережність і недбалість.

Порівнюючи ці форми вини, можна помітити, що коли йдеться про умисел, увагу акцентують на вольовому моменті й меті, якою керується особа, що вчиняє діяння. Умисним діяння вважають тоді, коли воно є результатом волевиявлення, і під час його вчинення особа передбачає настання певних наслідків, прагне до цього.

За загальним правилом, факт умислу щодо вчинення дій не потребує спеціального доведення, оскільки існує презумпція вчинення дій, відповідно до якої неправомірні дії, що здійснюються осудною особою, є актом її волі. Необхідність спростування цієї презумпції належить до права обвинувачуваного. За умови неспростовної вини правопорушника його може бути засуджено за настання результатів незалежно від його бажання чи небажання.

Необережність слід тлумачити як суб'єктивний стан, за якого особа свідомо ігнорує можливість настання шкідливих наслідків. Так, американські правники Р. Крос і Ф. Джонс акцентують увагу на тому, що дефініцію необережності загалом використовують у двох значеннях. По-перше, у суб'єктивному контексті, коли особа свідомо припускає допущення невинуватого ризику, по-друге, у контексті об'єктивного, що передбачає поведінку, яка фактично містить невинуватий ризик незалежно від того, знав про цей ризик виконавець або не знав.

Тому в правовій практиці США необережність є формою вини, яка за сутністю приблизно ототожнюється з умислом. З точки зору вольового аспекту відмінність між ними майже відсутня – і умисел, і необережність формально визнають складовими протиправних дій як вольового акту. Розмежовувати їх слід залежно від ставлення суб'єкта до наслідків протиправної поведінки. Діяння вважається умисним, якщо суб'єкт

переслідує досягнення певної мети, якщо він очікує настання конкретного результату й бажає цього. За умови вчинення дій через необережність у суб'єкта вольовий момент відсутній. Правопорушник не бажає настання шкідливих наслідків, але усвідомлює (або повинен усвідомлювати) загрозу (чи високий ступінь можливості) їх настання. Так, увага звертається на те, чи має здатність суб'єкт усвідомлювати або передбачити наслідки, які повинні наставати за конкретні діяння, притягатись до відповідальності за конкретні, а не абстрактні діяння. Таким чином, необережними визнаються як ті діяння, за яких особа передбачає наслідки своєї поведінки, так і ті, у межах яких вона не передбачає, але повинна їх передбачити.

Недбалість як одна з форм вини найменш визначеною є в кримінальному законодавстві Англії. Дефініцію винної або кримінальної недбалості визначають суди стосовно конкретних казусів. Так, наприклад, «звичайна» недбалість може стати кримінальним злочином, якщо вона є «безвідповідальною», «грубою» тощо.

Подібну недбалість визначають у кожному конкретному випадку. Недбалість набуває вигляду необережної неуважності під час учинення дії, що за низкою сполучних обставин визнавалася б правомірною, а за інших умов – безвідповідальної бездіяльності, якщо відповідальність була зобов'язуючою стосовно особи, якій завдано шкоду.

Законодавці США недбалість інтерпретують як форму вини, за якої виключається важливий вольовий момент, а саме – бажання вчинити протиправне діяння та досягти певного результату. Основна відмінність недбалості від умислу й відмежування недбалості від необережності полягає в інтелектуальному моменті, зокрема в передбаченні або непередбаченні настання неочікуваних шкідливих наслідків поведінки. Проте знайти відмінність між цими формами вини за вказаними критеріями досить важко, оскільки діяння визнається необережним не лише тоді, коли особа передбачала ризик (можливість) наслідків, а й тоді, коли вона їх не передбачала, але повинна була передбачити. Вказана ознака є характерною і

для недбалості, оскільки вона становить «відхилення від вимог передбачення», а отже, такий суб'єктивний стан, за якого особа не передбачає, проте має можливість передбачити негативні наслідки своєї поведінки. Вищевказане дає змогу констатувати певну невизначеність відмінності між недбалістю, необережністю та умислом.

Таким чином, недбалість означена домінуванням інтелектуальної компоненти відображення суб'єктивної сторони вчиненого діяння з одночасною відсутністю довільного прагнення вчинити правопорушення з відповідними шкідливими наслідками. За необережності наявним є не лише інтелектуальний, а й вольовий компонент, що включає одночасне передбачення можливих наслідків діяння та легковажне сподівання на їх відвернення.

Намір є прямим умислом, що передбачає наявність як вольового аспекту (бажання настання тих чи інших наслідків), так й інтелектуального (усвідомлення особою факту вчинення протиправного діяння). Тому саме вольова сторона вини є критерієм ідентифікації наміру.

В англійському законодавстві необережність тлумачать інакше, зокрема як ігнорування суб'єктом настання наслідків за можливості їх відвернення (тобто особа діє за умови ризику). Відповідно, в англійському праві необережність поділяють на: а) суб'єктивну; б) об'єктивну. Суб'єктивна сторона обумовлена межами стандартної поведінки, психічним станом винного як «розумної особи». Натомість об'єктивна необережність передбачає вчинення дій, за яких особа усвідомлює невиправданий ризик, на який іде, діючи неусвідомлено [192].

За вчинення правопорушень з необережності особа підлягає кримінальній відповідальності. Як уже було зазначено, виокремлюють суб'єктивну необережність і необережність за умов невиправданого ризику.

Суб'єктивну необережність зазвичай тлумачать як порушення наявних стандартів поведінки або як певний психічний стан будь-якої особи.

Натомість об'єктивна стосується оцінки дій підозрюваного з точки зору і стандартів поведінки, і психічного стану розсудливого індивіда.

Особа вчиняє дію із суб'єктивною необережністю до настання наслідків навмисного акту та виконуючи його, вона дійсно передбачає ризик того, що ці наслідки можуть наступити в результаті її дії і за будь-яких обставин немає підстав вважати, що цей ризик не настане. Якщо ступінь ризику досить високий, можна вважати, що обвинувачений прагнув до настання таких наслідків.

Про суб'єктивну необережність ідеться тоді, коли особа дійсно усвідомлює, що існує небезпека настання негативних наслідків. Прикладом, що показує, яким чином відбувається розмежування суб'єктивної необережності, є справа Каннінхема. Обвинувачений Каннінхем з метою подальшого продажу в підвалі порожнього будинку зірвав зі стіни газовий лічильник, пошкодивши трубу. Унаслідок цього газ накопичився в сусідньому будинку, через що отруїлася людина.

Суд постановив, що необхідно встановити існування в діях обвинуваченого наміру заподіяти конкретний вид шкоди, який згодом настав. Крім цього, має бути доведено наявність у діях необережності, незалежно від того, були завдані збитки чи ні.

У рішенні в справі Каннінхема було підтверджено «злий намір» у злочині, що означає передбачення наслідків [136]. Якщо Каннінхем не знав, що в результаті його дій буде завдана шкода, його не може бути визнано винним. Тобто особа зобов'язана знати про ризик і свідомо допускати можливість настання негативних наслідків.

У США вину розглядають з точки зору федерального законодавства, де підставами її кваліфікації визнано: 1) наявність мети; 2) усвідомленість; 3) необережність; 4) недбалість.

Зазначені підстави нерозривно пов'язані з результатом, тому їх слід розглядати з таких аспектів:

1) мета, з якою діє особа, що має намір досягти визначеного результату;

2) має усвідомлений характер, тобто особа не має на меті досягнення конкретного результату, але усвідомлює високий ступінь вірогідності того, що її дії призведуть до таких неминучих наслідків;

3) необережна форма вини виникає в тієї особи, яка ігнорує не виправданий ризик настання результату. За таких умов можливо уникнути наслідків, проте особа не попереджає виникнення цих обставин;

4) недбалість настає тоді, коли особа не усвідомлює настання шкідливих наслідків за наявності «істотного і не виправданого ризику», про що особа повинна була знати (особливістю цієї форми вини полягає в тому, що особа взагалі не бажала настання наслідків, не усвідомлювала їх вірогідність, але як «розумна людина» повинна була усвідомлювати).

У працях американських науковців можна побачити власну класифікацію форм вини, зокрема умисел та усвідомленість як форми спеціальної вини, а передбачення, необережність і кримінальна недбалість – як вияв загальної вини.

Особа діє з умислом, якщо вона усвідомлює власні дії та прагне до досягнення природних і можливих наслідків такої поведінки,

Проте вбивство, учинене через необережність, слід відрізняти від казусу (випадку), законодавчо визначеної дефініції якого на сьогодні в кримінальному праві не існує. Про казус може йтися тоді, коли вчиняють діяння, у складі якого є ознаки кримінального правопорушення, а саме: наявні суспільно небезпечні наслідки, чітко окреслені елементи складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт), проте відсутня форма вини, що автоматично зумовлює усунення кримінальної відповідальності.

Розрізняють суб'єктивний та об'єктивний аспекти казусу. Так, у суб'єктивному контексті казус полягає в тому, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), з огляду на обставини, не усвідомлювала та не могла усвідомлювати його небезпечність, так званий

формальний склад. Щодо матеріального складу – особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не передбачала, не могла і не повинна була передбачити настання суспільно небезпечних наслідків.

Аналізуючи КК Російської Федерації (ст. 28 «Невинне завдання шкоди»), можна зауважити, що в російській кримінально-правовій практиці діяння визнають учиненим невинно, якщо особа, яка його вчинила, хоча й передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), проте не могла їм запобігти через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або з огляду на нервово-психічне перевантаження [139].

Нервово-психічне перенавантаження (стрес, неготовність до певних дій, психічна та фізична напруженість) і психофізіологічні процеси, що виникають у зв'язку з цим, не дають змоги особі адекватно діяти в екстремальних для неї умовах.

Нервово-психічні навантаження – це психологічний стан, який означений дезорганізацією психіки особи та впливає на можливість попередження передбачуваних шкідливих наслідків [12, с. 12; 85; 187].

Казус не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, проте виключає вину в поведінці такої особи. Так, на думку О. В. Дмитрієвої, суб'єктивна сторона вчинення діяння (бездіяльності) характеризується відсутністю умислу чи необережності правопорушника, а отже, це відповідальність за казус [37, с. 122].

Слід розрізняти казус та непереборну силу, оскільки останньою вважають такі об'єктивні обставини, за яких виключається можливість усвідомлення дій і настання наслідків, тобто настання ситуації, яка не є підконтрольною особі та яку не можна передбачити чи запобігти їй. На підтвердження цієї думки наведемо позицію В. Д. Примака, який вважає, що така ситуація є результатом зовнішнього впливу й настає неминуче – незалежно від будь-яких зусиль, яких реально можна було б докласти з метою усунення цього впливу [109, с. 60].

Основними ознаками відмежування непереборної сили та випадку (казусу) слід вважати такі:

1) непереборна сила зумовлює виникнення ситуації, за якої настають форс-мажорні обставини для невизначеного кола осіб, а не для конкретної особи, як у випадку (казусі);

2) невідворотність непереборної сили щодо відвернення наслідків, на відміну від випадку (казусу), де особа має можливість попередити та запобігти настанню таких наслідків;

3) непереборна сила – це зовнішній акт, вплив, який є незалежним від особи, натомість випадок (казус) є наслідком діяння (бездіяльності) особи.

Вивчаючи питання казусу, Р. В. Вереша дійшов висновку, що казус виявляється у двох формах, коли: 1) особа не усвідомлює суспільної небезпечності своїх діянь та не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, не повинна була або не могла їх передбачити (форма, обумовлена об'єктивними факторами) – об'єктивний казус; 2) учинення суспільно небезпечного діяння та заподіяння шкоди особою, що знаходилася в особливому психофізіологічному стані, який не відповідає об'єктивним екстремальним умовам (форма, зумовлена суб'єктивними факторами) – суб'єктивний казус [21, с. 136].

Дефініція «випадок» (казус) охоплює ситуації, за яких особа була **зобов'язана** (об'єктивний критерій) передбачити суспільно небезпечні наслідки, проте в конкретних обставинах не мала реальної **можливості їх передбачити** (суб'єктивний критерій). Натомість необережності як різновиду вини притаманні ознаки наявності цих критеріїв, що й відрізняє її від випадку (казусу). За умов казусного вчинення вбивства через необережність особа не бажала, не могла та не повинна була передбачити настання смерті потерпілого внаслідок її дій.

У французькому кримінальному праві неумисну форму вини, або необережність, визначено як певну протилежність умисної вини. Наприклад, Конт і Местр дю Шамбон пишуть: «...якщо умисел, то це – прямий вольовий

вияв, а якщо необережність, то це – воля не спрямована; тобто умисел – це воля, спрямована на досягнення правопорушником незаконного результату, а необережність – це непередбачувані, неусвідомлені щодо ризику результати діяння виконавця [195].

Французькі законодавці також зазначають, що необережність не може бути злочинною. Як форма вини необережність існує лише через наслідки, що настали. Так, у КК Франції існує норма про кримінальну відповідальність за неумисне вбивство, у якій вичерпно перелічені різні варіанти поведінки винної особи, зокрема «через помилку, необережність, неухважність, недбалість або недотримання заходів безпеки». Кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли необережність спричинила тяжкі наслідки (смерть, тілесні ушкодження, пожежа тощо) або коли злочинне діяння вчинено спеціальним суб'єктом, який зобов'язаний бути «особливо пильним». Необережні діяння, незалежно від характеру вчинку й наслідків, вважаються проступками [194].

Досить цікавою є норма ст. 222-7 КК Франції, згідно з якою в зазначеному контексті особу не можна визнавати правопорушником, оскільки неумисне позбавлення життя шляхом завдання тяжких тілесних ушкоджень визначається як заподіяння смерті через необережність. Водночас у французькому законодавстві закріплено таку проміжну форму вини, як евентуальний умисел, яким вважають «необережність виключної тяжкості», що можна було б інакше назвати «прийняттям ризику». Прикладом можна вважати ситуацію, коли автомобіліст, піднімаючись дорогою вгору зустрічною смугою в умовах туману випереджає інше авто. У цьому разі особа свідомо вдається до невиправданого ризику.

КК Федеративної республіки Німеччини (далі – ФРН) визначає вину як внутрішнє ставлення виконавця до свого діяння. Відповідно, у законодавстві ФРН передбачено дві форми вини: умисел і необережність.

Умисел – це наявність в особи усвідомлення власного діяння, поведінки та волі, спрямованих на вчинення цього протиправного вчинку.

Про необережність ідеться тоді, коли особа не приділяє уваги необхідній обачності, яку мала б можливість і обов'язок виявити внаслідок набутих навичок і знань. Цікаво, що в нормах закону чіткі вказівки щодо відповідальності за необережну форму вини відсутні.

Зупинимось на елементах необережного злочину в німецькому кримінальному праві.

На думку У. Вебера, структура необережного злочину є такою: по-перше, відповідність складу злочину (за наявності наслідків та їх зв'язку з діянням), по-друге, протиправність (за відсутності сприятливих обставин); по-третє, вина, яка кваліфікує ознаки необережності [191; 197].

Інша точка зору притаманна Р. Шмідту, який ключовими елементами вважає такі: 1) склад діяння (наслідки, їх причинова зумовленість); 2) протиправність; 3) вина (усвідомлення протиправності, обставини, що виправдовують суб'єктивність правопорушення) [196; 200]. За відсутності наслідків основною є проблема усвідомлення власного діяння як протиправного.

Згідно зі швейцарським кримінальним законодавством, умисна форма вини виявляється у «свідомості й волі», а необережна – у «необачності, що суперечить обов'язку». У ч. 3 ст. 18 КК Швейцарської Конфедерації (далі – Швейцарія) зазначено: «Якщо злочинне діяння вчиняється таким чином, коли особа всупереч обов'язку діє необачно, не враховуючи наслідків своєї злочинної поведінки, і не бере їх до уваги, то вона вчиняє злочин чи проступок через необережність. Необачність виникає тоді, коли особа не дотримується запобіжних заходів, які вона зобов'язана вжити з огляду на обставини чи особисті відносини» [202, с. 78; 198]. Отже, у кримінальному законодавстві Швейцарії визначено поняття необережності й недбальства, проте не враховано таку складову необережності, як самовпевненість.

У ст. 233 КК Китайської Народної Демократичної Республіки вбивство через необережність визначено як випадкове вбивство, тобто дію, яку було вчинено через необережність без злочинного наміру або за якої людина

передбачала можливі наслідки свого діяння та вважала, що може їм запобігти, чим завдала шкоди праву іншої людини на життя [76]. Тобто вбивство визнають учиненим випадково, коли особа була здатна передбачати дії, які могли призвести до позбавлення життя людини. Унаслідок своєї необережності (халатності, легковажності) вона передбачала наслідки, але вважала, що може уникнути спричинення смерті іншій людині.

До випадкових убивств належать такі, що сталися під час пожеж, дорожньо-транспортних пригод тощо. Особа обов'язково повинна ставитися до свого вчинку негативно та бути готовою до кримінальної відповідальності.

Мусульманське кримінальне право, як і європейське, визначає дві форми вини особи: 1) умисну; 2) неумисну. Причому неумисній формі вини притаманні такі ознаки:

1) бажаючи завдати шкоду, винна особа завдає її в значно меншому розмірі, аніж вона могла бути насправді;

2) правопорушник не мав на меті здійснити злочин, що й характеризує його як учинений внаслідок необережності.

Прямий і непрямий умисел у мусульманському праві відсутній. Натомість виокремлено певний або невизначений умисел, залежно від усвідомлення чи неусвідомлення злочину. Тому в межах мусульманського права виокремлюють чотири види умислу: визначений, невизначений, загальний і приватний [10].

Згідно із законами шаріату, існують такі види необережності: легковажність; халатність і недбалість; недотримання законів, постанов і рішень.

1. Легковажність як форма необережності означена безглуздими вчинками, що сягають за межі правил і суспільних настанов, а також необачністю. Так, наприклад, особа на весіллі починає стріляти в повітря, не враховуючи, що біля вікон стоять жінки, і влучає в одну з них. Легковажність слід відрізнити від непрямого умислу, оскільки за цих умов особа не бажає

настання наслідків і не передбачає їх настання. Таким чином, легковажність є найсерйознішим видом необережних злочинів [88].

2. Халатність і недбалість. Злочини, які вчиняють через халатність, відображають пасивне ставлення до дійсності, наприклад, коли особа недбало ставиться до заходів безпеки. Цей вид необережності є менш шкідливим, адже особа діє усвідомлено й обмірковує свої вчинки, проте недбало ставиться до можливих непередбачуваних наслідків власної діяльності.

Отже, легковажність загалом ґрунтується на позитивній поведінці, проте особа надмірно, необдуманно й емоційно ставиться до її реалізації, що призводить до негативних результатів. Натомість халатність і недбалість базуються на негативній поведінці, прикладом чого може бути свідоме недотримання правил техніки безпеки під час поводження з вогнем, виконання будівельних робіт, порушення правил дорожнього руху тощо [14].

3. Недотримання законів і постанов, за якого злочин учиняють тоді, коли особа не дотримується приписів, обмежень і заборон, регламентованих у відповідних документах.

У цьому разі вчинок тлумачать за двома напрямками. По-перше, порушення законів і постанов, якщо його результатом було заподіяння шкоди, що дає змогу кваліфікувати два різновиди правопорушення, а саме: порушення як такого і, окремо, його негативних наслідків. По-друге, порушення законів і постанов як особливий вид злочину з необережності, зокрема якщо особа дотримувалася заходів безпеки, проте недбало поставилася до можливих наслідків.

Отже, у мусульманському праві виокремлюють такі різновиди необережності: легковажність, необдуманість і халатність, порушення постанов та законів. Якщо перший різновид означений необміркованістю, безглуздістю вчинків і дій, то халатність означений недотриманням правил техніки безпеки, а порушення постанов та законів – недотриманням

приписів, дозволів і заборон, установлених законами та розпорядчими документами підприємств та організацій.

Залежно від цієї градації, можна констатувати своєрідність правової кваліфікації та характеристики особи злочинця, що впливає на перебіг судового розгляду й визначає низку своєрідних покарань.

Стосовно непрямого умислу варто зауважити, що це один з варіантів поведінки, у якій не завжди вдається чітко встановити сутність наміру. Передбачення діяння та його наслідків у цьому разі є більш ніж суто результатом фізичного діяння. Очікування особи не зводяться лише до злочинного результату, а збільшуються до кількох суспільно небезпечних наслідків, які можуть бути незначними або серйозними, законними або незаконними. Правопорушник усвідомлює всі ці наслідки в сукупності і передбачає ймовірність їх здійснення. Особа повинна зайняти певну позицію щодо них, припускаючи, таким чином, їх настання або ні. У разі, коли злочинець передбачає можливість настання цих наслідків і задовольняється ними, то це означає, що його воля була спрямована на здійснення вказаного діяння завчасно та передбачувано.

Вищезазначене дає змогу стверджувати, що непрямий умисел переважно базується на наявності знання та волі в правопорушника. Він фактично має передбачити протиправне діяння. Крім того, необхідно, щоб це очікування підлягало сумніву щодо можливості настання інших супутніх наслідків: якщо особа зіткнулася з цим сумнівом, вона має передбачити можливість і варіативність настання інших незаконних наслідків.

Таким чином, можна констатувати наявність своєрідної правової кваліфікації вбивства через необережність і характеристики особистості злочинця в сучасних правових системах, що впливає на плин судового розгляду та визначає низку своєрідних покарань.

Необережність зазвичай тісно пов'язана з непрямим умислом, тобто варіантом поведінки, у якій не завжди вдається чітко виявити основу наміру. Передбачення діяння та його наслідків у цьому контексті є більш ніж суто

результатом фізичного діяння. Очікування особи не зводяться лише до злочинного результату, а збільшуються до кількох суспільно небезпечних наслідків, які можуть бути незначними або серйозними, законними або незаконними. Правопорушник усвідомлює всі ці наслідки в сукупності передбачає ймовірність їх настання. Особа має зайняти певну позицію щодо них, таким чином припускаючи або не припускаючи їх настання. У разі, коли злочинець припускає можливість настання цих наслідків і задовольняється ними, то це означає, що його воля була спрямована на здійснення вказаного діяння завчасно та передбачувано.

Вищезазначене дає змогу зрозуміти, що непрямий умисел здебільшого базується на наявності знання й волі в правопорушника. Він фактично повинен передбачити протиправне діяння. Крім того, необхідно, щоб це очікування піддавалося сумніву стосовно можливості настання інших супутніх наслідків: якщо особа зіткнулася з цим сумнівом, вона має передбачити можливість і варіативність настання інших незаконних наслідків.

1.3. Юридико-психологічні детермінанти вчинення вбивства через необережність

Високий рівень злочинності й загострення криміногенної обстановки призводять до дестабілізації громадського порядку. Одним з найвагоміших чинників зазначеної динаміки є поширеність правопорушень, які посягають на життя та здоров'я особи і які, водночас, обіймають чільне місце серед низки кримінальних правопорушень.

Нагальна необхідність реформування кримінальної юстиції зумовила потребу в удосконаленні розуміння й тлумачення законодавчих норм як першоджерела докорінної перебудови структури та функціонування правоохоронної системи загалом. Сьогодні на прикладі судової практики

можна спостерігати значну кількість правотворчих і правозастосовних помилок, що є наслідком неправильної нормативно-правової кваліфікації злочинних діянь.

На думку більшості науковців, котра нам цілком імponує, необережні правопорушення становлять особливу групу в кримінальній класифікації, своєрідність якої вбачається у формі вини, в об'єктивних і суб'єктивних чинниках, у соціально-психологічних детермінантах, мотивації, індивідуально-психологічних відмінностях особистості правопорушника.

Перша група юридико-психологічних детермінант учинення убивства через необережність представлена **об'єктивними (соціальними) чинниками**. Серед науковців утвердилась думка, що саме об'єктивні чинники визначають межі, у яких особа обирає як неправильний (необережний), так і правильний (не порушує інтереси суспільства) варіант поведінки. Зокрема, до детермінант об'єктивного характеру В. М. Бурлаков зараховує: а) стрімкий розвиток науково-технічного прогресу; б) упровадження високих технологій навіть у традиційні професійні сфери; в) прискорення загального темпу життя, глобалізація, що призводить до необхідності миттєвої орієнтації в нових умовах; г) вплив ЗМІ, що пропагують ризик заради досягнення результату за будь-яку ціну; д) недоліки у виховній та профілактичній роботі; е) надмірна толерантність суспільства та держави до порушень морально-етичних норм; ж) поширення різноманітних норм девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія) [73, с. 210–211].

Відомий український кримінолог А. П. Закалюк виокремив декілька ознак кримінологічної характеристики необережних злочинів, що є загальними для їх виду.

1. Їх учиняють у певному середовищі людської активності (діяльності). Необережні злочинці діють (або допускають бездіяльність) у певному середовищі, що вимагає від них підвищеної уваги до умов діяльності або створює ситуацію вимушеної (імпульсивної) необережності. За названою

ознакою середовище вчинення необережного злочину може бути представлене такими його різновидами:

а) природне середовище, у якому діяльність відбувається за схемою «людина – природа», де характер і спосіб відносин визначає особа з огляду на найбільшу прийнятність для себе та сподівання, що інтереси суспільства і власне природи не постраждають, або зовсім не бере їх до уваги;

б) суспільно організоване середовище, яке є результатом діяльності людей і сферою її здійснення;

в) побутове середовище відносин за схемою «людина – людина», яке не є жорстко унормованим правовими нормами. Стосунки в ньому складаються з огляду на норми загальнолюдської моралі й культури, згідно з якими вищою цінністю є людина з її правами, свободами, суспільно прийнятними інтересами. Учинення необережного злочину, наслідком якого є заподіяння шкоди життю, здоров'ю, честі, гідності людини, є виявом нехтування зазначеними цінностями.

2. Характерною кримінологічною ознакою майже всіх необережних злочинів (за винятком вчинюваних у побутовому середовищі) є порушення спеціальних обов'язкових норм, правил, стандартів поведінки, що визначені з урахуванням особливостей середовища (його суспільної цінності, підвищеної небезпечності, високої ймовірності спричинення шкоди життю та здоров'ю людей тощо).

3. Переважна більшість необережних злочинів характеризується завданням значної шкоди суспільству, державі...» [46, с. 678–679].

На думку П. С. Дагеля, до об'єктивних чинників необережної поведінки належать ситуація, знаряддя та засоби. Ситуацію він характеризує трьома елементами, а саме:

- наявністю небезпечних факторів;
- сигналами, які містять інформацію про їх наявність;
- реальною можливістю уникнути небезпеки або припинити небезпечну дію [35, с. 49].

Знаряддя (засоби), здатні спричиняти руйнівний вплив, унаслідок їх виходу з-під контролю керуючого суб'єкта, повинні мати такі ознаки:

а) наявність у знарядді (засобах) небезпечних властивостей або дефектів, які утворюють можливість завдання шкоди під час їх використання;

б) наявність сигналів, які містять інформацію про вказані властивості та дефекти;

в) можливість виправлення, безпечного використання чи відмова від використання небезпечного знаряддя» [35].

Значущість знарядь (засобів) у вчиненні необережного правопорушення, як підкреслює П. С. Дагель, є ще більшою, адже їх криміногенне значення зумовлене не стільки можливими технічними несправностями, скільки можливістю виходу з-під контролю керуючої особи [35, с. 51].

Тобто, аналізуючи структуру об'єктивних чинників необережного діяння, слід вказати на той факт, що саме в діалектичній взаємодії знарядь і ситуації властивості одного елемента впливають на властивості іншого. Відповідно, під час учинення вбивства через необережність видом знаряддя можуть бути нога, рука, камінь, палиця, ніж, зброя тощо. Водночас це не применшує можливого впливу ЗМІ (які пропагують насилля), негативної економічної обстановки в країні (інфляція, безробіття, прірва між заможними й бідними), неспроможності адаптуватись до прискореного ритму життя (призводить до активізації латентних негативних рис характеру), неналежного виховання та профілактичної роботи серед молоді і, як наслідок, деформованої правової свідомості й толерантного ставлення до порушення етичних норм громадянами, пияцтва, наркоманії.

Під час розгляду об'єктивних чинників слід урахувати також обставини, які в конкретній ситуації фактично позбавляли особу можливості передбачати суспільно небезпечні наслідки власних дій, коли вона повинна була їх передбачати.

Низка науковців (О. А. Герцензон, В. М. Кудрявцев, О. Б. Сахаров, М. Д. Шаргородський та ін.) основними детермінантами визнають саме соціальний характер злочинності. Наприклад, С. Л. Рубінштейн слушною вважає думку Е. Дюркгейма стосовно того, що «...для з'ясування причин злочинності необхідно досліджувати не стан окремих людей, а умови, у яких вони знаходяться..., соціальне тіло загалом. Причина... полягає в тому, що група думає, відчуває, діє зовсім інакше, ніж це зробили б її члени, якби вони були роз'єднані» [120, с. 19].

З огляду на це, варто виокремити соціальні чинники, які суттєво впливають на розвиток і становлення особистості необережного правопорушника, передусім несприятливу атмосферу, у якій відбувається становлення особистості, зокрема в сім'ї, навчальних закладах, трудовому колективі. Саме вони, за наявності в особи відхилень в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах, утворюють зовнішні умови, які надалі сприяють такому типу поведінки.

П. С. Дагель виокремлює три групи соціальних чинників: «...по-перше, у необережних злочинах більш близьким, прямим і безпосереднім є зв'язок між негативними соціальними чинниками та вчиненням злочину; по-друге (і ця обставина пов'язана з першою), необережні злочини можуть вчиняти особи з меншими соціально-моральними дефектами порівняно з особами, які вчиняють умисні правопорушення; по-третє, серед соціально-психологічних чинників, що породжують необережні злочини, значну групу становлять ті, які можна визначити як неухважність, недостатню обачність і турботу про суспільні інтереси або інтереси інших осіб, легковажне й безвідповідальне ставлення до них» [35, с. 69–70].

Складність полягає в тому, що кримінальне правопорушення через необережність може вчинити як соціально адаптована, так і асоціально налаштована особа, за наявності в неї психологічних дефектів, що в несприятливій ситуації унеможлиблює прогнозування нею наслідків власних дій.

На думку Ю. Ф. Іванова, загальносоціальними причинами, які детермінують необережну злочинність, є:

- послаблення контрольних функцій держави й суспільства (негативні соціально-політичні процеси);
- кризові процеси в економіці;
- негативні культурні тенденції (сприйняття свободи й демократії як всездозволеності) [55, с. 249].

Аналогічну позицію обстоює О. Г. Стовповий, стверджуючи, що в кримінальному праві особу злочинця слід розглядати в комплексі з її соціальними та біологічними особливостями [130, с. 84].

Крім того, нині, у період глобального розвитку технологій потужний вплив на свідомість людини та формування в неї схильності до необережної поведінки здійснюють телебачення та комп'ютерні ігри. Наприклад, однією з нагальних тем телебачення є злочинність і насильство в його різновидах. З метою підвищення рейтингу ефірного часу телебачення зазвичай корелює інформацію, яку людина сприймає, відповідно до її соціальних характеристик (освіти, віку, життєвого досвіду, середовища, у якому отримано інформацію). Таким чином, в особи починають домінувати негативні емоції (страх, гнів, прагнення захистити себе й рідних тощо). Значна кількість інформації про вчинені злочини за умов економічної та соціальної кризи в державі певним чином позначається на психоемоційному стані людини. Так, інформацію про насильство особа сприймає як звичну, втрачаючи зрештою обачливість та обережність. Тобто інтенсивність і типовість інформації про злочини сприяє суттєвому зниженню порогу безпечності.

На становлення й розвиток особистості суттєво впливають також комп'ютерні ігри, особливо ті, які передбачають агресивну поведінку, імітування ведення бойових дій із застосуванням віртуальної зброї тощо. Безконтрольність їх тривалості й типу гри, починаючи з дитинства, призводить до відсторонення від навчання, участі в соціальному житті сім'ї,

колективу та суспільства загалом, викривлення уявлень про співвідношення реального й віртуального.

Таким чином, ЗМІ та комп'ютерні ігри справляють значний вплив на соціалізацію особистості та здатні призвести до негативного її варіанта – десоціалізації. Остання виявляється в порушенні нормативної та моральної регуляції, деструкції їхньої системи й ціннісно-нормативних уявлень антисуспільного спрямування.

Ідеться про процес, у якому особистість повністю або частково втрачає соціально прийнятні якості та зразки поведінки. Загалом же десоціалізація може виявлятися у значній деформації власне інститутів соціалізації, які слугують носіями суспільного досвіду, часткової втрати ролі цих інститутів у позитивному впливі на становлення особистості як громадянина цього суспільства, невиконанні встановлених суспільством соціальних норм [64, с. 184–185].

На думку О. М. Джужі, І. П. Лановенка, Б. В. Романюка, загальними факторами, які зумовлюють необережну злочинність, є суперечності соціального, економічного, морального, правового, управлінського характеру, що визначають криміногенну ситуацію в суспільстві загалом. З огляду на криміногенні характеристики ситуацій необережної злочинності, специфіку механізму необережних злочинів, їх ситуаційний характер, її детермінантами науковці вважають «взаємопов'язану сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що суперечать вимогам громадської безпеки та пов'язані з дефектами особистісних властивостей правопорушників, а також наявними традиціями, звичками в індивідуальній і груповій поведінці» [80, с. 139].

Наступну групу юридико-психологічних детермінант учинення вбивства через необережність становлять **соціально-психологічні чинники**.

Так, Н. Ф. Кузнецова вважає, що ключовою причиною виникнення необережної злочинності є соціально-психологічні детермінанти, до яких належать елементи економічної, політичної, правової, побутової психології

на різних рівнях суспільної свідомості [79, с. 18]. Водночас В. Є. Квашис зауважує: «Необережний злочин далеко не завжди відображає життєву орієнтацію та загальну лінію поведінки винних, а вирішальну роль відіграє не асоціальна установка, а можливо, ситуативний фактор, або помилкова реакція на особливості ситуації, яка зумовлена, передусім, ... неналежними психофізичними якостями винних» [58, с. 121–122]. На думку В. Ф. Кириченка, необережне правопорушення ґрунтується на помилці особи як наслідку її неуважності, через що завдано шкоду охоронюваним кримінальним правом інтересам суспільства [61, с. 79–80].

Слід констатувати відмінність думок науковців щодо причин виникнення необережних правопорушень. Одні науковці первинним вважають випадок, інші – помилку або соціально-психологічні детермінанти. На наш погляд, найбільш прийнятною є позиція П. С. Дагеля, який стверджує, що здебільшого вказаний вид правопорушення вчиняється за наявності в особистості асоціальної установки, психофізичних дефектів або внаслідок небезпечної ситуації, у якій опинилась особа [35]. Відповідно, учинення особою необережного правопорушення зумовлюється як об'єктивними обставинами, у тому числі збігом певних обставин (випадком), так і суб'єктивними, до яких належать, зокрема, соціально-психологічні особливості особистості та її установки.

П. С. Дагель визначає різновиди необережних правопорушень з огляду на:

- форму вини, тобто психологічний механізм учинення злочину;
- соціально-психологічні причини вчинення злочинів і характеристики особи злочинців;
- сферу діяльності, у якій вчиняють ці злочини;
- характер наслідків [35, с. 7].

Водночас науковці [143; 168; 170; 171] вважають, що психологічні та кримінологічні погляди на детермінацію необережної злочинності, зокрема необережних убивств, загалом збігаються. Їх відмінність полягає у

визначенні питомої ваги соціально- та індивідуально-психологічних чинників у формуванні особистості власне правопорушника.

Слід зауважити, що необережним правопорушенням притаманний складний психологічний механізм розвитку; наявність причинових зв'язків між діями винного та їх наслідками; специфічне ставлення винної особи до своїх дій та поведінки; вплив співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів тощо.

На наше переконання, до соціально-психологічних чинників слід зарахувати не лише психологічні дефекти особистості, сформовані під впливом певних соціальних причин та умов, а й позицію особистості, яка визначається недостатньою значущістю для неї інтересів суспільства, що загалом породжує необережність, оскільки особам, які вчинили вбивство через необережність, здебільшого притаманне загальне негативне або поверхнєве ставлення до суспільних норм як регуляторів поведінки. Крім того, майже одностайно дослідники констатують наявність соціального середовища, яке здійснює не лише позитивний, а й негативний вплив на психічний світ особистості, детермінуючи формування її ставлення до нормативності й, через нього, – відповідні поведінкові вияви [2; 175; 178; 179]. У цьому контексті слухним є висловлювання С. Л. Рубінштейна: «Зовнішні причини діють, переломлюючись через внутрішні умови» [120, с. 19].

Як обґрунтовано зазначив Ф. Ніцше, «проти вчення про вплив середовища та зовнішніх причин – внутрішня сила, набагато важливіша за те, що вважають впливом ззовні; фактично існує лише пристосування цієї внутрішньої сили до навколишнього середовища» [91, с. 72; 185; 188]. Тобто формування особистості з її вродженими психічними якостями відбувається в зовнішньому (матеріальному, соціальному, фізичному) середовищі, яке не лише генерує норми поведінки особистості (межі наявного, можливого та забороненого), а й застосовує наявні засоби соціального контролю за їх дотриманням. Переломлюючи впливи зовнішнього середовища через

систему внутрішньої детермінації (від психологічних можливостей – вольових, інтелектуальних і аж до соціально-моральної позиції), особистість формує модель власної необережної поведінки. Отже, саме від внутрішніх (суто психологічних) чинників залежить характер реакції особи на зовнішні чинники.

Згідно з усталеними поглядами науковців, людина, яка вчиняє необережне насильницьке правопорушення, характеризується необережною поведінкою, пов'язаною з порушенням правил обережності. Їй притаманні певні особистісні відмінності та низький рівень соціалізації, що є наслідком та відображенням негараздів виховання: по-перше, у родині; по-друге, у школі, колективі, колі друзів і колег, суспільному середовищі загалом.

Слушною слід визнати позицію Л. Е. Орбан-Лембрик щодо того, що десоціалізація – це обернений відносно соціалізації процес, означений відчуженням особистості від основної маси людей, інститутів моральності, правових та інших норм. З огляду на це, на певній стадії відбувається деформація соціалізації особистості (здебільшого під впливом негативного мікросередовища), результатом чого є руйнування попередньо встановлених позитивних норм і цінностей та засвоєння антигромадських зразків поведінки [94, с. 108].

Вищезазначене дає змогу стверджувати, що витoki схильності до необережної злочинності за соціально-психологічною складовою значно відрізняються від умисної. З цього приводу Ю. М. Антонян підкреслює, що будь-яка особа, діючи в певний спосіб, вступає у взаємодію з навколишніми обставинами, сприймаючи та оцінюючи їх відповідно до власної шкали цінностей, особливостей своєї особистості. Ось чому, не применшуючи криміногенної значущості зовнішніх умов, які особливо сприяють учиненню злочину чи провокують його вчинення в цій взаємодії, потрібно виділити основну сторону, якою є злочинець навіть в обставинах, що здавалося б панують над ним [7; 8].

Як зазначають О. М. Джужа, І. П. Лановенко та Б. В. Романюк, до суб'єктивних детермінант необережних злочинів належать: неухважність, недалекоглядність, безтурботність, легковажно-безвідповідальне ставлення до інтересів інших осіб, бажання виконати завдання за будь-яку ціну, протиставлення відомчих інтересів державним, ігнорування правил безпеки під виглядом «інтересів виробництва» тощо [80].

У зв'язку з цим ми вважаємо, що вивчати механізм необережної злочинної поведінки слід не лише на загальносоціальному, а й на особистісному рівнях, оскільки саме такий підхід надає нам можливість розглянути необережну злочинну поведінку як специфічний динамічний феномен у системі причинового комплексу та численних різновидів конкретних детермінант злочинності, що формують, утворюють і сприяють генезису необережної поведінки на визначених рівнях соціального буття.

Зазначене дає змогу стверджувати, що третя група юридико-психологічних детермінант учинення вбивств через необережність представлена **індивідуально-психологічними особливостями** конкретних правопорушників. У цьому контексті доречною є думка О. Г. Ковальова: «Усе, що на перший погляд видається в поведінці людини безпричинним, спонтанним, незалежним від конкретно визначених умов, може бути сприйнято як вияв життєвих вражень або досвіду, що утворилися свого часу» [63].

Особа правопорушника, який учинив необережний злочин, має свою градацію, з огляду на що П. С. Дагель пропонує таку їх типологію:

- 1) випадкові необережні злочинці, які вчинили злочин за умови несприятливої ситуації або ж під впливом несприятливих психофізіологічних станів (сильне душевне хвилювання, психічна перевтома, нервовий розлад);
- 2) ситуативні необережні злочинці, що вчинили необережні злочини за нормальних умов, порушивши правила обережності свідомо, проте ненавмисно. За таких умов особа повинна була передбачити можливість

настання суспільно небезпечних наслідків і не допустити порушення норм поведінки, встановлених у суспільстві;

3) сталі необережні злочинці, яким притаманні рецидиви вчинення злочинів, а також систематичні порушення правил громадського порядку та суспільної моралі, загальне негативне поведінкове спрямування особистості [33, с. 125–131].

Вивчаючи осіб, які вчинили злочин через необережність, П. С. Дагель дійшов висновку, що необережна поведінка становить собою відхилення поведінки суб'єкта від запропонованих правил обережності, прийнятих у суспільстві або в певній соціальній групі, у зв'язку з чим її можна вважати поведінкою, що відхиляється. Така поведінка може бути:

- порушенням неписаних норм людського співіснування, правил безпеки, встановлених у сфері побуту;
- нехтуванням спеціальними правилами, які діють у певних соціальних групах або суспільних організаціях;
- правопорушенням різних видів (цивільно-правовим деліктом, адміністративним чи дисциплінарним проступком);
- злочином і міжнародно-правовим деліктом [31, с. 9].

Особа злочинця, який учинив убивство через необережність, має певні характерні ціннісні орієнтації та особистісні риси, що відрізняють його від осіб, які діючих умисно. Деформація особистості тут виражена значно меншою мірою, ніж у злочинця, який вчиняє діяння умисно, тобто вона «не досягає того ступеня десоціалізації особи, з якою в кримінології прийнято пов'язувати поняття «особистість злочинця» [59]. Їх відношення до наслідків не має чітко спрямованого антисуспільного вектора, їм притаманний легковажний і необдуманий характер. Деформуючий вплив цієї категорії злочинців на суспільну правосвідомість менш значний, а інколи – й нейтральний стосовно ставлення до антисоціальної поведінки в суспільстві, отже, означений меншим ступенем дестабілізуючого впливу на соціум.

Досліджуючи зазначене питання, можна дійти висновку про вищий рівень суспільної небезпечності осіб, які вчинили умисні злочини, порівняно з особами, які вчинили злочини з необережності. Так, В. А. Номоконов вивчив різні категорії злочинців, зокрема суб'єкти умисних насильницьких злочинів і суб'єкти необережних злочинів. Відповідно, загальна негативна орієнтація в осіб, які вчинили необережні злочини, зустрічалась утричі рідше, а позитивна орієнтація – у п'ять-шість разів частіше, ніж серед осіб, які вчинили умисні злочини. Провокуюча ситуація спостерігалась у 28 % необережних злочинів проти 17 % (у насильницьких) [92, с. 119, 132].

Дослідження детермінант необережного правопорушення як особливого різновиду протиправного діяння (діяльності) з необхідністю передбачає з'ясування надважливого, з теоретико-методологічних та практично орієнтованих позицій, питання – питання про особу правопорушника як суб'єкта цієї діяльності. У контексті зазначеної проблематики О. М. Леонтьєв слушно стверджує, що до з'ясування важливих моментів, які визначають процес діяльності, суб'єкт залишається ніби поза межами дослідження. Лише подальший аналіз діяльності зумовлює необхідність розгляду поняття про конкретного суб'єкта, про особу як внутрішній момент діяльності [83, с. 159]. Учений зауважує: «Парадокс полягає в тому, що передумови розвитку особистості за своєю суттю є безособовими. Особистість, як й індивід, є продуктом інтеграції процесів, які здійснюють життєві відношення суб'єкта... Він визначається природою власне його відношень: це специфічні для людини суспільні відносини, у які вона вступає у своїй предметній діяльності» [83, с. 87].

Свого часу М. Н. Гернет наголошував на нестачі в злочинців моральних почуттів, порівняно із загальним рівнем моралі всього суспільства [28, с. 224]. На думку А. М. Решетіної, основою будь-якого конкретного злочину є суперечність, що виникає між особою та суспільством [114, с. 7].

Водночас Б. В. Волженкін стверджує: «Якщо конкретний суб'єкт діє в певний спосіб, у конкретний момент і за наявності саме цих обставин, що

характеризують оточуюче середовище і всі внутрішні детермінанти, то будь-яка поведінка, у тому числі й злочинна, є закономірним наслідком досить складної детермінуючої взаємодії зовнішнього впливу, опосередкованого внутрішнім змістом особи» [24, с. 83]. У зв'язку з цим ми вважаємо, що психологічні аспекти необережної злочинності потрібно розглядати окремо від загальної злочинності загалом, адже злочинам притаманні різні відхилення в мотиваційній, пізнавальній та інших сферах особи правопорушника.

На наш погляд, правопорушення залежить як від індивідуально-психологічних особливостей особи, так і від навколишнього соціального середовища. Однак це мікросередовище, в одному випадку, нездатне суттєво вплинути на формування соціальних поглядів особистості, а в іншому – таке перебування в зазначеному середовищі для особи є фатальним, бо призводить до формування асоціальної або навіть до антисоціальної спрямованості особистості. Комплексні мотиваційно-ціннісні дефекти особистості визначають її соціальну позицію, яка відображає недостатню вагомість суспільних інтересів.

Критично оцінюючи можливість передбачення поведінки особи лише за умов знання типу її нервової системи, поглядів, інтересів, соціального стану, І. С. Кон підкреслював: «Усі ці можливості передбачення мають статистичний характер, вони стосуються психіки і поведінки певного середнього індивіда... Однак з них неможливо вивести конкретні особливості і вчинки особи. Адже всі ці закономірні зв'язки (генотип – фенотип; біографія – індивідуальність; соціальна система – конкретна соціальна роль) перебувають у різних площинах, і їх перетинання у визначеному індивіді є випадковим стосовно кожної з них окремо» [67, с. 22].

Є. К. Краснушкін також визнає значущість вивчення характеру злочинця. Учений вважає, що психологічне вивчення характеру злочинця та механізмів його поведінки необхідно здійснювати, з'ясовуючи як ті з них, що

притаманні психічно здоровій особистості, так і ті, що межують між нормою і ненормальністю» [71, с. 33–34].

Згідно з психологічними ознаками, В. М. Бехтерев виокремлює такі групи злочинців:

- 1) злочинці за пристрастю – запальні, імпульсивні;
- 2) злочинці з недоліками в чуттєвій, моральній сфері, які вчиняють злочини умисно та холоднокривно;
- 3) злочинці з вадами інтелекту;
- 4) злочинці, які мають слабку силу волі, ліниві, схильні до вживання алкогольних напоїв [16].

На наш погляд, вищезазначені психологічні ознаки, окрім порушення інтелекту, притаманні також особам, які вчинили вбивство через необережність. Зокрема, ті, хто вчинив убивство під час бійки, вирізняються імпульсивністю. Особам, які з необережності заподіяли смерть новонародженій дитині, притаманні недоліки в чуттєвій і моральній сферах. Одночасно або одразу після вживання алкогольних напоїв учиняють вбивство через необережність особи з лінощами або недостатніми вольовими якостями.

Загальновідомо, що вчиняючи правопорушення, суб'єкт досить чітко усвідомлює причину, яка спонукає його до цього. Тобто особа цілком розуміє, чого вона бажає, однак законним шляхом досягнути мети не може, і тоді вона, за наявності делінквентної спрямованості, досягає результату попри наявні норми закону. Здебільшого особа усвідомлює мету, мотив і результати своїх дій; знає, що порушує закон, а йде на це, розуміючи більшою або меншою мірою наслідки свого вчинку. Водночас значна кількість осіб, які вчинили вбивство через необережність, не можуть чітко сформулювати, що саме стало підставою до їх насильницьких дій за наявних обставин та в настільки тяжкій формі. Це відбувається не через прагнення втаємничити правду, а з огляду на складність чи неможливість усвідомити, що штовхнуло їх на невідповідний за силою агресивний спалах.

Визначаючи особистість злочинця, В. С. Четверіков зазначає: «Особа, яка вчинила злочин, має антисоціальну спрямованість, у якій відобразилась сукупність негативних соціально значущих властивостей, що впливають, у сукупності із зовнішніми умовами й обставинами, на характер злочинної поведінки загалом» [159].

Вітчизняний учений С. І. Нежурбіда вважає, що особа необережного злочинця означена не лише специфічними криміногенними властивостями, а й загальними для різних типів злочинців рисами. Така позиція останніми роками набуває дедалі більше популярності в кримінологічно-психологічних дослідженнях, присвячених вивченню ціннісно-нормативної сфери й орієнтації злочинця [90, с. 108–109].

Теоретик стверджує, що обережність і відсутність наміру вчинити злочин є модусами нормальної поведінки людини в суспільстві. Кожна осудна особа спроможна жити відповідно до зазначеного порядку, тобто спроможна задовольняти в умовах суспільства свої потреби обережно і без наміру на злочин відповідно до «золотого» правила поведінки: «Не зашкодь іншим людям!». Проте така спроможність виявляється не в кожного. Модус обережності та модус відсутності наміру на злочин властиві лише особам, у яких воля і свідомість впорядковані відповідно до природних законів життя людей у суспільстві, за допомогою долучення їх до власності й ринку. Притаманний таким особам модус обережності породжує в них намір задовольняти свої потреби так, щоб це не було небезпечно випадковим нанесенням шкоди життю, здоров'ю й інтересам інших людей» [90, с. 130].

Таким чином, учинення вбивства через необережність залежить як від індивідуально-психологічних особливостей особи, так і від навколишнього соціального середовища. Однак це мікросередовище, в одному випадку, нездатне суттєво вплинути на формування соціальних поглядів особистості, а в іншому – перебування в зазначеному середовищі для особи є фатальним, оскільки призводить до формування асоціальної або навіть антисоціальної спрямованості особи. Комплексні мотиваційно-ціннісні дефекти особистості

визначають її соціальну позицію, яка відображає недостатню значущість суспільних інтересів.

Висновки до розділу 1

1. Інститут вини через необережність має свою наукову і практичну історіографію. Уперше необережність було відображено в приватному римському праві. На теренах нашої держави норми щодо відповідальності за вчинення вбивства містилися практично в усіх редакціях «Руської правди». Відповідальність за вбивства було передбачено також у Договорі Новгород з Готським берегом та німецькими містами 1189–1199 рр. Відповідно до прийнятого 1649 року Земським собором «Уложення», було здійснено розмежування злочинів проти життя на умисні й неумисні вбивства, а відповідальність стала персоніфікованою. У XIII ст. на розвиток і трактування форм вини суттєво вплинули англійські правознавці: з'явилися перші монографічні дослідження з основних питань кримінального права, зокрема щодо вини та її форм. Поступово утверджувалася й набувала практичного поширення проміжна форма вини – необережність. Надалі вагомий внесок у розуміння феномену необережності здійснили правники Франції, Німеччини, Італії, Голландії та інших країн Європи.

2. У сучасних доктринальних джерелах та в судовій практиці країн англо-саксонської правової сім'ї, зокрема Англії та США, виокремлено три форми вини – умисел, необережність і недбалість. Умисним діяння вважають тоді, коли воно є результатом волевиявлення, а під час його вчинення особа передбачає настання певних наслідків і прагне до цього. Необережність постає як суб'єктивний стан, за якого особа свідомо ігнорує можливість настання шкідливих наслідків або ж припускає поведінку, яка фактично передбачає невиправданий ризик, незалежно від того, чи знав про цей ризик виконавець. Недбалість означена домінуванням інтелектуальної компоненти відображення суб'єктивної сторони вчиненого діяння з одночасною

відсутністю довільного прагнення вчинити правопорушення з відповідними шкідливими наслідками.

3. У французькому кримінальному праві неумисне вбивство може бути наслідком помилки, необережності, неухважності, недбалості або статися за умов недотримання заходів безпеки; кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли необережність спричинила тяжкі наслідки (смерть, тілесні ушкодження тощо). Згідно з кримінальним законодавством ФРН, необережність наявна тоді, коли особа не приділяє уваги необхідній обачності, яку мала б можливість і обов'язок виявити внаслідок набутих навичок і знань. У швейцарському КК необережність потрактовано як необачність, що суперечить обов'язку.

4. У країнах сходу, зокрема в КК Китайської Народної Республіки випадкове вбивство визначено як дію, яку було вчинено без злочинного наміру або за якої людина передбачала можливі наслідки свого діяння та вважала, що спроможна їм запобігти. До них належать такі, що трапилися під час пожеж, дорожньо-транспортних аварій тощо. Особа обов'язково повинна ставитися до свого вчинку негативно і бути готовою до кримінальної відповідальності.

У мусульманському кримінальному праві передбачено дві форми вини особи: умисну й неумисну. Причому остання має такі ознаки: бажаючи завдати шкоду, винна особа завдає її в значно меншому розмірі, аніж вона могла бути насправді; правопорушник не мав на меті здійснити злочин. Виокремлено такі види необережності: легковажність; халатність і недбалість; недотримання законів та рішень.

5. У кримінально-правовій практиці країн колишнього СРСР (Росія, Білорусь) неумисне вбивство визнають невинно вчиненим діянням у разі передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), проте через невідповідність психофізіологічного статусу вимогам екстремальних умов або нервово-психічне напруження вона нездатна була їм запобігти.

Основними ознаками відмежування непереборної сили та випадку (казусу) визначено: 1) непереборна сила зумовлює виникнення ситуації, за якої наступають форс-мажорні обставини для невизначеного кола осіб, а не для конкретної особи, як у випадку (казусі); 2) невідворотність непереборної сили щодо відвернення наслідків, на відміну від випадку (казусу), де особа має можливість попередити та запобігти настанню таких наслідків; 3) непереборна сила – це зовнішній акт, вплив, який є незалежним від особи, натомість випадок (казус) є наслідком діяння (бездіяльності) особи.

6. На думку більшості вітчизняних науковців, необережні правопорушення становлять особливу групу в кримінальній класифікації, своєрідність якої полягає у формі вини, об'єктивних і суб'єктивних чинниках, соціально-психологічних детермінантах, мотивації, індивідуально-психологічних відмінностях особи правопорушника. Юридико-психологічні детермінанти вчинення убивства через необережність представлені трьома групами чинників: соціальними, соціально-психологічними та індивідуально-психологічними.

Необережним правопорушенням притаманний складний психологічний механізм розвитку; наявність причинових зв'язків між діями винного і їх наслідками; специфічне ставлення винної особи до своїх дій та поведінки; вплив співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів тощо. Водночас, вітчизняні дослідники вважають, що психологічні та кримінологічні погляди на детермінацію необережної злочинності, зокрема необережних убивств, загалом збігаються. Їх відмінність полягає у визначенні питомої ваги соціально- та індивідуально-психологічних чинників у формуванні особистості власне правопорушника. Особи, які вчинили необережні злочини, принципово відрізняються за своїми психологічними особливостями від осіб, що вчинили умисні правопорушення, зокрема з огляду на такі параметри: а) домінування мотивації уникнення невдачі, а не прагнення до успіху; б) схильність до тривожного реагування на різні ситуації, а також до стресу.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ВБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Розглядаючи феномен убивства, учиненого через необережність, науковці донині чітко не окреслили його психологічний функціональний зміст. Саме вказаний функціональний зміст слугує, з одного боку, системоутворювальним чинником конкретизації кримінального правопорушення, учиненого з необережності як протиправного діяння, а з іншого – самостійним юридико-психологічним феноменом [99].

На шляху особистісного становлення людина стикається з виявами брутальності, жорстокості (у сім'ї, школі, колективі, ЗМІ), які формують негативну емоційно-чуттєву сферу, спричиняють дисбаланс мотиваційних тенденцій, що надалі зумовлює готовність до вчинення нею необережних правопорушень. Психологічно прихованим залишається внутрішній суперечливий вибір адекватного сполучення особливостей ситуації та способів задоволення потреб. Особа зрештою обирає примітивні, засновані на переживанні почуття насильства копінг-стратегії, які зручні для неї, не потребують ретельного свідомого контролю та не створюють дискомфорту в оцінюванні наслідків власного вчинку. З огляду на це, досягнути природу необережної протиправної поведінки неможливо без знання психології особи, психологічних механізмів і мотивів учиненого нею діяння.

2.1. Психологічні особливості суб'єкта й суб'єктивної сторони вбивства через необережність

Особа правопорушника – це, передусім, узагальнений статистичний портрет, який відображає сукупність соціальних ознак, що вирізняють його з-поміж загальної сукупності населення, що мешкає на певній території і в

певний період. Кримінальна статистика щодо вивчення певних видів протиправної поведінки дає змогу зосередитись на конкретних її особливостях та особах, які вдаються до неї.

Так, результати аналізу статистичних показників ЄРДР ГПУ дали змогу встановити, що 2013 року кількість убивств, учинених через необережність, становила 214, або 4 % від загальної кількості зареєстрованих убивств. 2014 року цей показник становив 184 (2 %), 2015-го – 164 (2,1 %), 2016-го – 180 (3 %), 2017-го – 134 (2,7 %).

Водночас цей показник за кількістю кримінальних правопорушень, у яких особам повідомлено про підозру в учиненні умисних вбивств, дещо відрізняється, зокрема становить: 2013 року – 177, або 10,2 % від загальної кількості; 2014-го – 145 (8,4 %), 2015-го – 132 (9 %), 2016-го – 134 (9,7 %), 2017-го – цей показник склав 10,1 %. З огляду на отримані дані, можна констатувати, що впродовж 2013–2014 років за обома показниками відбулося зменшення як кількості реєстрації вбивств, учинених через необережність, так і кількості осіб, яким повідомлено про підозру в учиненні вказаного виду злочину. Однак починаючи з 2015 року й донині намітилася стійка тенденція до їх поступового збільшення, що, на нашу думку, свідчить про складну соціальну обстановку в країні.

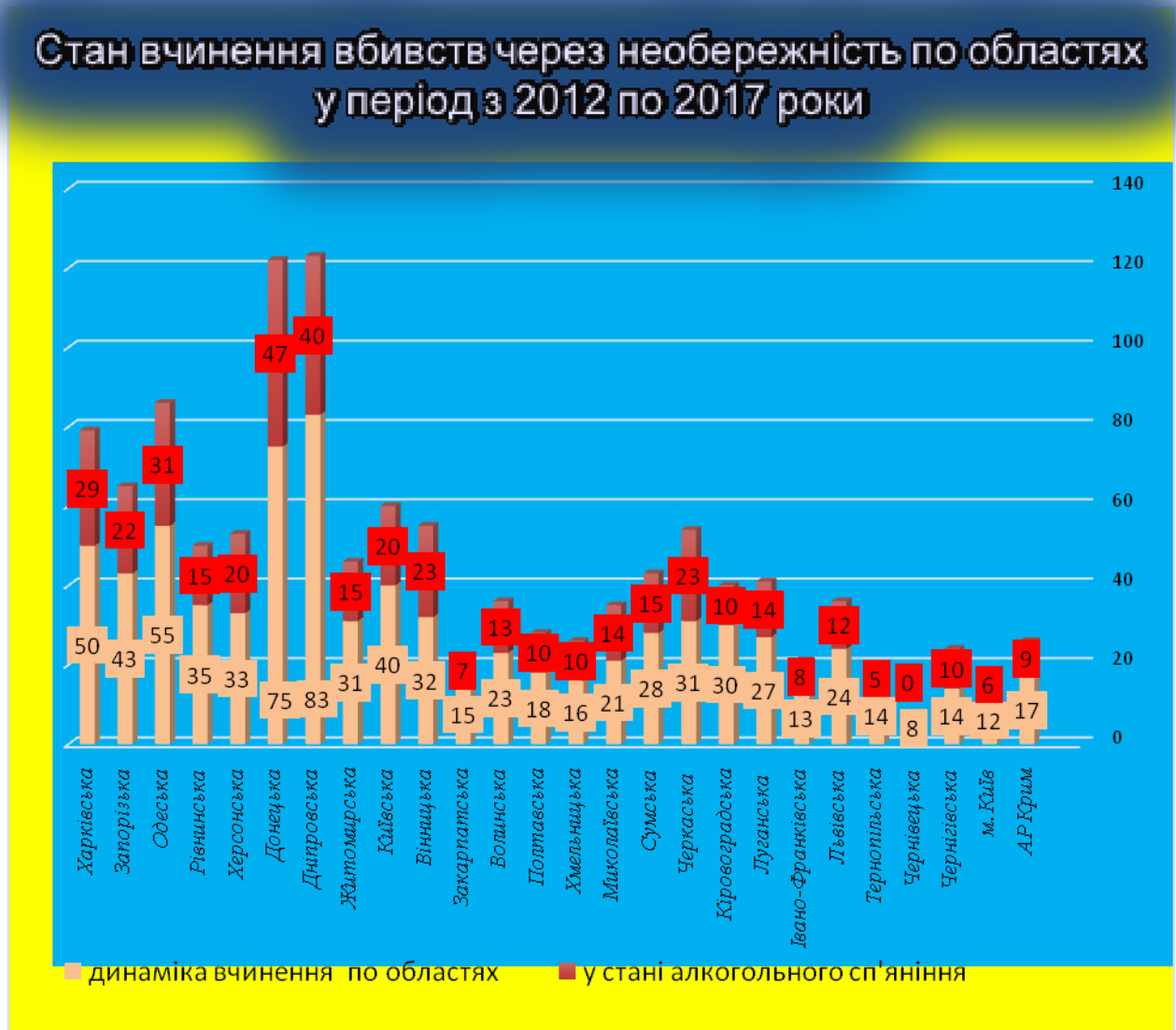
Крім того, слід зазначити, що в період з 2012 до 2017 року суди першої інстанції розглянули 790 кримінальних проваджень, з яких у 31,1 % кримінальних провадженнях, представлених ст. 119 КК України, винесено вирок з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі; у 62,5 % кримінальних провадженнях – обмеження волі, з яких, з випробувальним строком 38,1 %. У 4,3 % проваджень до особи застосовано амністію та у 2 % проваджень особу виправдано. Упродовж зазначеного періоду за ч. 1 ст. 119 КК України судами винесено вирок у 785 провадженнях та за ч. 2 КК України – у 5 провадженнях.

Загалом судами першої інстанції за вчинення злочинів, передбачених ст. 119 КК України, засуджено 792 особи, з яких: за ч. 1 – 786 осіб та за ч. 2

цієї статті – 6 осіб. Винесено виправдувальні вироки в 13 кримінальних провадженнях.

Динаміку вчинення вбивств через необережність, у тому числі в стані алкогольного сп'яніння, відображено в діаграмі 2.1.

Діаграма 2.1

Отже, найбільше цих злочинів учинено в Дніпропетровській та Донецькій, далі – Одеській і Харківській областях, що є цілком закономірним з огляду на загальну кількість населення та стан злочинності в цих регіонах; найменше їх зареєстровано в Чернівецькій, Тернопільській та Івано-Франківській областях. Близько половини вбивств через необережність

вчиняють у стані алкогольного сп'яніння, що відображає ступінь криміналізованості злочинців та дає змогу нам обґрунтувати їх типологію.

Важливою кримінально-правовою особливістю вбивства через необережність є характеристика суб'єкта злочину. Аналізуючи суб'єкт злочину, варто звернути увагу на такі ознаки: 1) статус фізичної особи; 2) вік (загальний вік – з 16 років, знижений вік кримінальної відповідальності – 14 років); 3) осудність. Будучи загальними юридичними ознаками суб'єкта злочину, вони є обов'язковими. Відсутність принаймні однієї з цих ознак свідчить про відсутність у діянні особи складу злочину.

У контексті вбивства через необережність вік встановлено на межі 16 років. Осудність – це психічний стан особи, за якого особа здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Діаметрально протилежним є стан неосудності, коли особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. У цьому разі до особи застосовують за рішенням суду примусові заходи медичного характеру. Наявність стану неосудності звільняє особу від кримінальної відповідальності.

У доктрині кримінального права деякі науковці обстоюють позицію, згідно з якою осудність складається з медичного та юридичного критеріїв, інші – з вольового й інтелектуального. Нам імпонує точка зору щодо двоелементного складу осудності/неосудності: юридичного та психологічного:

1) юридичний означений наявністю факту вчинення злочину визначеною особою;

2) психологічний критерій полягає в наявності в такої особи здатності усвідомлювати свої суспільно небезпечні дії та керувати ними, яка обумовлена психічним станом.

Водночас психологічний критерій має інтелектуальну та вольову ознаки. Інтелектуальна складова передбачає можливість особи

усвідомлювати фактичну сторону, суспільну небезпеку вчиненого діяння та його наслідків; вольова – у здатності особи під час учинення злочину керувати власними діями.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вбивство через необережність ознака осудності має бути обов'язковою. Особа, яка вчинила злочин у стані осудності, проте до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, у визначений час могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. До такої особи за рішенням суду може бути застосовано примусові заходи медичного характеру, а після одужання вона може підлягати покаранню.

У кримінально-правовій доктрині відсутнє розмежування суб'єкта вчинення злочину умисного та необережного, хоча, на нашу думку, така відмінність існує та визначає необхідність дотримання принципів диференціації та індивідуалізації відповідальності.

Злочини через необережність зазвичай учиняють суб'єкти, які мають деформовані особистісні характеристики або особі яких притаманний той чи інший ступінь криміногенної деформації, антисоціальної спрямованості. Проте серед них наявні й особи, які мають соціально прийнятні моральні установки та дотримуються законослухняного способу життя. У наукових колах неодноразово висловлювали думку про те, що антисуспільна установка в осіб, які вчинили злочини з необережності, відсутня [59; 155; 186]. У цьому контексті В. Є. Квашис зауважує, що антисуспільна спрямованість особи – лише частина криміногенного комплексу, що як одна з підструктур індивідуального рівня може бути відсутня [59, с. 122].

Злочинець, який вчиняє діяння з необережності, має досить характерні особливості. До них належать переоцінка своїх можливостей, необдуманість вчинків, імпульсивність, неуважність тощо. Практика засвідчує, що частині з них притаманні легковажні мотиви, самовпевненість, авторитарність, безапеляційність, жорстокість, неадекватна самооцінка під час прийняття певних обов'язків, пов'язаних з дотриманням норм безпеки; іншим –

халатність, самовпевненість, недбалість, бажання мінімізувати інтелектуальні, вольові та фізичні зусилля відповідно до діяльності (інтелектуальна, емоційна й фізична лінь) [72, с. 357–358].

З огляду на це, аналізуючи кримінально-психологічні особливості вбивств, слід розмежовувати злочинців залежно від характеру їх ставлення до наслідків учинених ними діянь. Злочинці, які вчиняють убивства через необережність, відрізняються від решти вбивць, оскільки їх психологічні особливості означені певною специфікою, що характеризується відсутністю наміру, ставленням до наслідків учиненого діяння та усвідомленням власних вчинків як суспільно караних дій.

На думку З. А. Жамойто, особу правопорушника слід вивчати, беручи до уваги таку структуру:

- 1) психологічні якості (тип темпераменту, здібності, особливості мислення);
- 2) соціально-психологічні якості (переконання, знання, погляди, інтереси, соціальні орієнтації, уміння, навички, звички);
- 3) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, соціальний стан, рід занять, сімейний стан, матеріальне становище, місце проживання) [42, с. 36].

На значущості оцінки й ролі особистісного чинника в необережній злочинності наголошував А. Ф. Зелінський: «Особа злочинця – альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь» [48]. Так, значна кількість психологічних досліджень закономірно свідчить про те, що основою безлічі помилково прийнятих рішень, які призвели до настання шкідливих наслідків, є «людський» чинник – психофізіологічні особливості особи та її обмежені можливості [60, с. 28].

У межах вивчення окресленої проблематики Ю. М. Антонян, М. І. Єнікєєв, В. Є. Емінов обстоюють подібну думку, стверджуючи, що «...особистісні риси, які формувалися від початку соціалізації особистості й

надалі закріпились у ній, дають змогу встановити причини злочинної поведінки. Зокрема, вони визначають ставлення особи до ситуації» [9, с. 6].

Дещо зміщуються акценти в оцінці конкретики детермінант необережного вбивства в поглядах А. В. Іваниці, а саме: «Особа злочинця та форма вини мають першочергове значення для криміналістичної характеристики вбивства, учиненого через необережність, із наголошенням на відповідному психоемоційному стані злочинця» [53, с. 18].

Безперечно, у механізмі необережної злочинної поведінки основним є суб'єктивний (тобто «людський») чинник, адже свідомо обрана особою поведінка, орієнтована на порушення або недотримання певних правил чи норм законодавства, слугує підґрунтям для вчинення необережного правопорушення. Однак не слід применшувати й значення зовнішніх чинників, що визначають формування соціально-психологічних особистісних якостей (поведінку, погляди, переконання тощо). На вчинення особою вбивства через необережність у певній ситуації можуть вплинути алкогольне чи наркотичне сп'яніння, психоемоційні або фізичні перевантаження, які виникають унаслідок негативних відносин у навколишньому середовищі, сім'ї, класі, колективі.

Так, на думку В. М. Бурлакова та М. М. Кропачова, поведінка, що призводить до вчинення особою необережного правопорушення, може бути викликана:

- зневажливим ставленням конкретної особи до правил, норм, технічного регламенту, основ безпеки в побуті тощо, спричиненим схильністю до авантюризму, прагненням ризику, екстриму або впевненістю у своїй «винятковості», привілейованості, а отже, безкарності;

- недостатньо високим рівнем інтелектуального розвитку особи, освіти, професійної підготовки, кваліфікації, практичного досвіду;

- слабкою самоорганізацією особи, нездатністю концентруватись, дотримуватись завданого плану, адекватно оцінювати навколишню обстановку та реагувати на її зміни [73, с. 207].

Досліджуючи необережні правопорушення, Ю. М. Антонян дійшов висновку, що суб'єктивні детермінанти необережних злочинів пов'язані з такими морально-психологічними якостями людей, як внутрішня недисциплінованість, необачність, легковажність, надмірна самовпевненість, егоцентризм, вияв зневаги до інтересів інших людей [5, с. 8].

Серед науковців усталеною є думка щодо вчинення переважної більшості необережних правопорушень особами, які мають загальну антисуспільну спрямованість (установки, орієнтації тощо) та певний ступінь криміногенної деформації. Проте серед них є особи, яким антисоціальна установка не притаманна (натомість у них наявні деякі соціальні та криміногенні деформації). У зв'язку з цим, соціально-моральний аспект вивчення вказаного типу правопорушень обов'язково має поєднуватися з психологічним.

Як зазначають О. Б. Сахаров, В. А. Серебрякова та інші науковці, антисуспільна установка в широкому значенні (тобто як наявність антисоціальних поглядів і звичок або відсутність суспільно необхідних морально позитивних якостей особи) притаманна й особам, які вчинили необережні правопорушення [121; 124; 189]. Натомість З. А. Жамойто підкреслює: «На сьогодні побутує думка про те, що відмінність між правопорушниками та неправопорушниками визначається не антисуспільними установками. Злочинна необережність не виключає соціально негативної деформації особистості таких злочинців, яким притаманне неухажне, легковажне, безвідповідальне ставлення до заходів безпеки» [42, с. 36].

Погоджуючись із твердженнями науковців, слід зазначити, що саме неухажне (неналежне) ставлення особи до інтересів суспільства є підґрунтям необережної поведінки, що обумовлюється недостатньою значущістю цих інтересів для особистості та свідчить про наявність у неї загальних асоціальних установок. У цьому контексті необережна злочинність слугує не лише кримінально-правовою, а й соціальною проблемою, оскільки в

соціальному контексті необережна поведінка сприймається як така, що не стільки порушує встановлені суспільством норми, скільки від них відхиляється. Природа вказаних дефектів може міститись в інтелектуальній, вольовій, емоційній та інших сферах особистості. Зазвичай саме самовпевненість, безпечність, нехтування правилами обережності є тими негативними рисами особистості, які породжують у певній ситуації необережні правопорушення.

Так, на думку П. С. Дагеля, особі, яка необережно діє, притаманні психологічні дефекти, що зумовлюють порушення правил обережності. Науковець умовно виокремлює три групи дефектів, а саме:

- дефекти сприйняття та перероблення інформації (суб'єкт не сприймає наявну інформацію про необхідність дотримання правил обережності, не усвідомлює сприйняту ним інформацію, неправильно її оцінює, формулює помилкові висновки);

- дефект рішення (суб'єкт не знайшов рішення, яке виключило б заподіяння шкоди, прийняв неправильне рішення);

- дефект дій (суб'єкт не зміг правильно здійснити дії, необхідні для запобігання шкідливого результату)» [34, с. 52–53].

Водночас О. В. Молоствов, вважає, що особам, які вчинили необережні правопорушення, властиві передусім комплекси й дефіцити, які вони відчували в дитинстві [89, с. 134].

Досліджуючи необережну злочинність, О. О. Єфімова дійшла такого висновку: «Особа необережного правопорушника має паранояльні відхилення, які виявляються в таких рисах характеру, як напруженість, тривожність, вибуховість, емоційна нестійкість, яскраво виражене відчуття провини, егоцентричність, імпульсивність, нетерплячість, вірність своїм критеріям, пишання своєю цінністю, упертість, яскраво виражене почуття суперництва, манія величі, ворожість, гіперактивність, балакучість, розбещеність. Ці люди потребують спілкування з іншими людьми з метою

самоствердження. Їм необхідно перебувати в центрі уваги і відчувати власну значущість» [41].

Натомість Ю. М. Антонян, М. І. Єнікєєв, В. Є. Емінов висловили думку щодо наявності в психіці необережного правопорушника фактору так званої тривожності, який є психологічною основою тривожної поведінки, що, на наш погляд, є досить слушним [9].

З цього ж приводу О. О. Єфімова зазначає, що «поряд із відчуженістю особистості не менша, а, мабуть, ще більша криміногенність, притаманна тривожності, яка становить безпредметний узагальнений страх. Як особистісна властивість вона виявляється в постійному відчутті невпевненості в собі, безсиллі перед зовнішніми факторами, перебільшенні їх могутності й загрозливого характеру. Такий перманентний стан може призводити до дезорганізації поведінки, зміни її спрямованості. Крім того, тривожність здатна симулювати злочинну поведінку в тому випадку, коли особа відчуває необхідність захиститись від людей і явищ, які вона суб'єктивно сприймає як деструктивні» [41].

Вивчаючи необережних злочинців за допомогою методики ММРІ, Ю. М. Антонян, М. І. Єнікєєв, В. Є. Емінов дійшли висновку, що такі особи є відносно однорідною категорією за своїми психологічними особливостями. Профіль визначається вираженням піком за шкалою 7 ММРІ (фіксація тривоги і обмежувальна поведінка). Серед таких осіб наявні різні типи особистості. Особи, які вчинили злочин через необережність, за своїми психологічними властивостями суттєво відрізняються від осіб, які вчинили умисні злочини. Їм притаманна мотивація щодо уникнення невдачі, а недосягнення успіху вони сприймають як особисту поразку [9, с. 24–25].

На думку науковців, ця відмінність виявляється в таких якостях, як тривожність (навіть у прихованому стані здатна сприяти прийняттю об'єктивно хибного рішення в екстремальній ситуації), невпевненість у собі, схильність до хвилювань, надмірний самоконтроль, порушення адекватного орієнтування та нездатність прийняти правильне рішення, виокремити з-

поміж сукупності фактів дійсно важливе, абстрагуватись від несуттєвих деталей, наявність відчуття вини як якісний показник особливостей особи [9, с. 25–26].

Водночас Ф. Розенблатт вважає, що неможливо знайти двох представників одного й того самого виду з однаковими логічними структурами чи однаковими «зв'язками» в центральній нервовій системі [116; 146]. Поведінка двох різних людей не може бути тотожною, оскільки, окрім власне поведінки, ми не можемо передбачити механізм випадковості, який впливає на вибір людиною наміру вчинити саме так у ситуації, що виникла.

Дослідник підкреслює, що «вимагати ідентичної логічної структури нервової сітки для передбачення поведінки дорівнює тому, щоб вимагати знання точного положення та швидкості кожної молекули, що перебуває в судині ока, для передбачення його температури» [116].

Таку думку слід визнати слушною, адже на вчинення особою вбивства через необережність впливає досить значна кількість як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Крім того, убивства, учинені через необережність, слід поділити на дві групи, а саме: учинені внаслідок активних дій, коли особа стріляла, завдавала удару тощо, та вчинені внаслідок бездіяльності (наприклад, нехтуючи правилами обережності, особа не поклала немовля до дитячого ліжка та залишила його без догляду; під час сварки з чоловіком, тримаючи в руці ножа, дружина усвідомлювала агресивний стан чоловіка, проте не вжила заходів, спрямованих на недопущення отримання ним ножового поранення).

У контексті вітчизняної кримінально-правової практики зауважимо, що межа між убивством через необережність (ст. 119 КК України), умисним тяжким тілесним ушкодженням, що спричинило смерть потерпілого (ст. 121 КК України), та умисним убивством (ст. 115 КК України) є надзвичайно тонкою, а отже, слід урахувувати всі можливі варіанти законодавчих колізій під час надання правової кваліфікації таким діям у суді.

Результати аналізу судової практики розгляду кримінальних проваджень про злочин, передбачений ч. 1 ст. 115 КК України, дають підстави для висновку про те, що суди в переважній більшості випадків правильно застосовують кримінальне законодавство, належним чином встановлюючи відповідність усіх фактичних ознак учиненого діяння юридичним ознакам складу злочину. У цьому контексті необхідно ретельно проаналізувати не лише об'єктивні, а й суб'єктивні ознаки складу злочину, оскільки саме суб'єктивна сторона складу злочину становить основний критерій розмежування умисного вбивства та злочинів із суміжними складами, зокрема з убивством через необережність (ст. 119 КК України) або умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України).

Розглядаючи склад злочину, передбачений ст. 119 КК України, слід ураховувати, що від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження цей злочин відрізняється лише ознаками суб'єктивної сторони. Водночас українським є обидві форми необережності – злочинна самовпевненість і злочинна недбалість.

Так, М. Й. Коржанський зазначає, що про вбивство, учинене у зв'язку зі злочинною самовпевненістю, ідеться тоді, коли винний передбачає абстрактну можливість настання смерті, але розраховує її усунути, відвернути, вважаючи, що в цьому разі вона не настане через певні реальні обставини (власний досвід, властивості машин, механізмів, поведінка тварин тощо). Убивство, учинене у зв'язку зі злочинною недбалістю, наявне тоді, коли винний не передбачає, що від його дій може статися смерть, але за обставинами події він повинен був і міг передбачити такі наслідки своїх дій чи бездіяльності [70, с. 148; 148].

Умисне тяжке тілесне ушкодження, унаслідок якого сталася смерть потерпілого (за відсутності умислу щодо заподіяння смерті), кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України. У разі, коли тілесні ушкодження призвели до

смерті потерпілого за відсутності умислу на заподіяння смерті, дії обвинуваченого кваліфікують за ст. 119 КК України [142].

Наприклад, вироком Суворовського районного суду м. Херсона від 7 жовтня 2014 року Ф. засуджено за ст. 119 ч. 1 КК України. Судом встановлено, що Ф. 4 травня 2014 року, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, маючи реальну можливість оцінити обстановку, яка склалася, та передбачити наслідки від своїх дій у вигляді настання смерті С., вказаною можливістю не скористався. З метою надання долікарської допомоги під час втрати останньою свідомості, утримуючи потерпілу обома руками за шию спереду та здавлюючи її пальцями рук у ділянці гортані, він скоїв удусення потерпілої, смерть якої настала внаслідок здавлювання ший руками, ускладненого механічною асфіксією. С. було спричинено тяжкі тілесні ушкодження за критерієм небезпечності для життя, які перебувають у прямому причиновому зв'язку з настанням її смерті.

Обвинувачений повідомив у суді, що 4 травня 2014 року близько 21 год він знаходився за місцем свого проживання разом із товаришем, з яким вечеряли та розпивали спиртні напої. Через деякий час почув, що матері, яка знаходилася в сусідній кімнаті, стало погано, зайшовши до її кімнати побачив, що вона задихається, а тому відправив товариша викликати швидку допомогу. До приїзду швидкої він намагався допомогти їй (робив штучне дихання, тримаючи та здавлюючи матір за голову та шию). У вчиненому розкаюється, усвідомлює, що своїми необережними діями спричинив смерть матері.

Показання обвинуваченого повністю підтверджені показаннями свідка К., який у судовому засіданні пояснив, що ввечері 4 травня 2014 року він знаходився вдома у Ф., з яким вечеряли та розпивали спиртні напої. Ф. пішов до матері, яка перебувала в сусідній кімнаті, віднести вечерю і одразу ж почав кричати про необхідність викликати швидку допомогу. Зайшовши до кімнати, він побачив, що С. важко дихає, а Ф. намагається привести її до тями, трясучи за плечі. Він побіг до таксопарку викликати карету швидкої

допомоги, яка прибула приблизно через 5 хв. С. померла на їхніх очах, лікарі лише констатували смерть. Конфлікту між обвинуваченим та потерпілою того дня не було. Окрім цього, зазначив, що за декілька днів до смерті на С. впали дошки, через що вона погано почувалась і навіть не могла самостійно їсти [142].

Наведений приклад засвідчує, що обвинувачений умислу на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень своїй матері не мав, її смерть сталася внаслідок необережних дії, викликаних некваліфікованим наданням потерпілій медичної допомоги.

Згідно з наступним прикладом, Н., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та проходячи біля гастронома неподалік західної частини Привокзальної площі залізничного вокзалу ст. Київ-Пасажирський (Солом'янський район м. Києва), випадково зіштовхнувся з незнайомим йому Л., який ішов йому назустріч, з огляду на що між ними раптово виникли неприязні стосунки, які переросли в словесну сварку.

Під час сварки Н. роздратувався і, діючи умисно з мотивів раптово виниклих неприязних стосунків, не передбачаючи можливості настання смерті Л., хоча повинен був і міг передбачити настання такого наслідку, завдав удару кулаком правої руки в обличчя Л., який від цього удару не втримався на ногах і впав на асфальтове покриття, ударившись об нього потилицею. Унаслідок цього Л. отримав тяжке тілесне ушкодження у вигляді відкритої черепно-мозкової травми, яка стала причиною його смерті, констатованої 14 грудня 2009 року в Київській міській клінічній лікарні швидкої медичної допомоги.

Відповідно до висновку судово-медичної експертизи від 25 січня 2010 року № 88/2769/3, під час судово-медичного та судово-гістологічного дослідження трупа Л. і вивчення даних медичної документації у нього було виявлено такі ушкодження: крововиливи в м'яких тканинах голови, лінійний перелом потиличної та височної кісток, субдуральна гематома над лівою півкулею мозку об'ємом до 100 мл (видалена під час оперативного втручання

13 грудня 2009 року), нерівномірно виражений субарахноїдальний крововилив, що покриває півкулю мозку та мозочка, у ділянці лобних і лівої височної долей – у поєднанні з осередками забою тканин головного мозку, крововилив у ділянці стовбура мозку, кров у бокових шлуночках мозку.

Вищевказаний комплекс ушкоджень у ділянці голови обумовлений формуванням черепно-мозкової травми – має ознаки тяжких тілесних ушкоджень за критерієм небезпечних для життя. Причиною смерті Л. є відкрита черепно-мозкова травма у вигляді: крововиливів у м'яких тканинах голови, перелому кісток склепіння та основи черепа, крововилив під оболонкою, у шлуночки й тканини мозку, які зумовили розвиток набряку – набухання головного мозку. Між ушкодженнями, виявленими в ділянці голови Л. та причиною настання смерті вбачається прямий причиново-наслідковий зв'язок.

Допитаний у судовому засіданні підсудний Н. визнав повністю свою вину в інкримінованому йому обвинуваченні за ч. 1 ст. 119 КК України, підтвердивши факт виниклих між ним і незнайомим Л. неприязних стосунків, який штовхнув його плечем і на його зауваження вилаявся брутально на його адресу, після чого він завдав йому удару в обличчя, від якого він упав на асфальт, однак стверджує, що він не бажав настання смерті потерпілому. У вчиненому щиро кається.

Таким чином, оцінюючи зібрані в справі докази в їх сукупності, суд визнав їх достовірними й допустимими. Він дійшов висновку, що підсудний Н. винний у вбивстві, учиненому через необережність, кваліфікувавши вказані дії за ч. 1 ст. 119 КК України [11].

Таким чином, нашу позицію щодо характеристики особи злочинця, який вчиняє злочини через необережність, підтверджує також судова практика, адже основними доказами на підтримку пом'якшення покарання слугували ставлення до вчиненого злочину особи, яка щиро кається, позитивна характеристика з місця її проживання, факт стосовно того, що особа вперше притягується до кримінальної відповідальності, факт

добровільного внесення підсудним у рахунок відшкодування ним моральної шкоди представнику потерпілого, молодий вік підсудного.

Наведемо ще один приклад. Судом встановлено, що В. 24 листопада 2013 року під час розмови з С., вважаючи, що останній має намір вчинити щодо нього протиправні дії, з метою їх запобігання, не бажаючи та не передбачаючи наслідків падіння потерпілого, хоча міг їх передбачити, оскільки потерпілий перебував у стані алкогольного сп'яніння, завдав одного удару долонею руки у ділянку шиї потерпілого, від чого С. впав на спину, вдарившись потилицею об цементне покриття та отримав закриту черепно-мозкову травму, унаслідок якої помер у Чаплинській районній лікарні [142].

Основним доказом у кримінальних провадженнях вказаної категорії є висновок судово-медичної експертизи про причини смерті потерпілого, що є ключовим для відмежування необережного вбивства від невинного заподіяння смерті (казусу), тобто стану, коли особа не могла передбачити настання наслідків у вигляді смерті.

Відповідно до висновку експерта, у першому прикладі потерпіла С. померла не від того, що задихалась (тобто не внаслідок її хворобливого стану, що зумовив надання їй обвинуваченим медичної допомоги), а саме через необережні дії обвинуваченого, який здавлював її шию. У другому та третьому прикладах смерть потерпілих настала не через завдання їм ударів, відповідно, у спину та ліву скроню, а через падіння з висоти власного зросту і травму голови.

Розглянемо іншу ситуацію. Вироком Цюрупинського районного суду Херсонської області від 14 квітня 2014 року М. засуджено за ст. 119 ч. 1 КК України. Судом встановлено, що М. 1 березня 2013 року, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на території покинутої ферми в с. Калинівці під час конфлікту з Я., що раптово виник на ґрунті неприязних стосунків, унаслідок своєї злочинної недбалості, яка полягала в тому, що М. не передбачав можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, а саме смерті потерпілої Я., хоча повинен був і міг їх передбачити,

коли завдав потерпілій удару кулаком у ліву скроню, від якого остання впала та, вдарившись головою об каміння, померла на місці.

Після цього М. з метою приховання злочину закопав труп Я. на території зазначеної покинутої ферми. Згідно з висновком судово-медичної експертизи, будь-яких пошкоджень, у тому числі під час дослідження кісток обличчя та розрізання м'яких тканин спини, кінцівок, не виявлено. У зв'язку із гнилісними змінами трупа, встановити причину смерті неможливо.

Обвинувачення базується переважно на показаннях М., який заперечував умисел і вбивство потерпілої, вини на початку судового розгляду визнав частково, не визнавав факту приховання трупа вбитої Я. Надалі в судовому засіданні він вини визнав у повному обсязі та показав, що 28 лютого 2013 року в нічний час він, справді, розпивав спиртні напої в одному з барів с. Калинівка спільно з Я. Повертаючись додому разом із потерпілою, він посварився з нею та на ґрунті раптово виниклої сварки завдав одного удару кулаком руки в ділянку голови, від якого потерпіла впала на землю та перестала подавати ознаки життя. Наміру вбивати потерпілу він не мав, завдав лише одного удару. Злякавшись учиненого, він повернувся вранці на місце вчинення злочину та закопав труп потерпілої на фермі неподалік села.

Не погоджуючись із вирок, обвинувачений та його захисник подали апеляції, у яких зазначили, що факт завдання обвинуваченим потерпілій удару в ділянку голови не є доказом його вини у формі злочинної недбалості вчинення необережного вбивства. Вирок суду побудований на показаннях свідків, які не були очевидцями конфлікту та не можуть бути визнані доказами як події кримінального правопорушення, так і вини М. у необережному вбивстві Я. Судом не встановлено достатньо доказів для доведення винуватості М. і вичерпані можливості їх отримання, що є підставою закриття провадження в справі.

Потерпіла Я., мати загиблої, також оскаржила вирок в апеляційному порядку. Вона вказала, що показання обвинуваченого та свідків, надані в

судовому засіданні, суперечать висновкам судово-медичної експертизи щодо механізму пошкодження обличчя потерпілої. Також суд не взяв до уваги та не дослідив обставину щодо відсутності при трупі Я. будь-яких коштів, що вказує на пограбування потерпілої. М., не маючи будь-яких доказів настання смерті Я., залишив її в небезпеці, що призвело до загибелі потерпілої.

Стосовно доводів потерпілої про те, що обвинувачений після того, як Я. впала на землю, залишив останню в небезпеці, унаслідок чого та загинула, судова колегія зазначила, що згідно з показаннями обвинуваченого, після того як він завдав удару в обличчя Я., остання впала на землю, він нахилився до останньої, однак та не подавала ознак життя, що виключає в його діях відсутність складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України. Сторона обвинувачення та потерпіла не надали доказів щодо спростування його позиції [142].

Наведений приклад підтверджує, що кваліфікація дій М. ґрунтується виключно на його показаннях, оскільки висновком судово-медичної експертизи причину смерті не встановлено.

За умови, коли особа, яка позбавила життя потерпілого чи заподіяла йому тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити (злочинна недбалість), її дії слід розглядати як убивство через необережність чи заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесною ушкодження і кваліфікувати відповідно до ст. 119 чи ст. 128 КК України [78].

Не можна, зокрема, розглядати як умисне вбивство випадки, коли смерть потерпілого настала від ушкодження, одержаного під час падіння внаслідок поштовху чи удару, якщо винний не бажав або свідомо не припускав настання таких наслідків. Такі дії, залежно від змісту суб'єктивної

сторони злочину, можуть кваліфікуватись як убивство через необережність чи як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

Якщо в разі згвалтування чи замаху на цей злочин винний заподіяв потерпілій особі смерть через необережність (наприклад, якщо потерпіла вистрибнула з вікна будинку або із транспортного засобу під час руху останнього й одержала смертельні ушкодження), його дії охоплюються ч. 4 ст. 152 КК України (як згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки) і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребують.

Убивство чи заподіяння тілесних ушкоджень унаслідок злочинної самовпевненості необхідно відмежовувати від учинення цих діянь із непрямым умислом (коли винна особа передбачала та свідомо припускала настання відповідних наслідків, не розраховуючи на якісь конкретні обставини, які могли б їх відвернути), а вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень внаслідок злочинної недбалості – від невинного заподіяння шкоди (коли особа не передбачала настання відповідних наслідків, не повинна була та (або) не могла його передбачати) [112].

У межах визначення ознак суб'єктивної сторони вбивства, учиненого через необережність, слід урахувати ті, що є спільними й для умисного вбивства, а саме:

- особа повинна й могла передбачити наслідки вчиненого нею діяння та мала змогу організувати свою поведінку так, щоб уникнути настання смерті людини;
- особа безвідповідально поставилась до вибору засобів учинення дії;
- з моральної точки зору її ігноруюче ставлення до інтересів інших людей відбулося внаслідок певних особистісних якостей і недостатнього рівня соціалізації.

Однак у контексті проблематики нашого дослідження пізнавальний інтерес становить виокремлення ознак суб'єктивної сторони складу злочину, притаманних саме необережному правопорушенню.

Важливим методологічним питанням є впорядкування підстав констатації відмінностей особи необережного й умисного убивці. Так, М. І. Єнікєєв, Ю. М. Антонян та В. Є. Емінов висловили думку про те, що необережні правопорушники мають диференційні відмінності порівняно зі своєрідністю осіб, що вчинили умисні правопорушення.

До такого роду відмінностей автори відносять, зокрема, наступні:

- мотиваційні тенденції (як, згодом, і вибудова структури мотивів поведінки) у необережних убивць скеровані не на досягнення мети вчинку і суб'єктивне відчуття успіху, а на виникнення переживань, пов'язаних із неуспішністю поведінки, руйнування ситуативно актуалізованої системи цінностей і сприйняття наслідків як катастрофічних;

- з царини типології реагування на життєві ситуації автори констатують виразне переважання у необережних злочинців інтрапунітивних реакцій (покладання вини за те, що відбувається, здебільшого на себе), які відносяться до характерологічних рис, а не стану людини [9].

Кримінолог Ю.М.Антонян, обґрунтовуючи зазначений висновок, наголошує на тому, що саме в необережних правопорушників консолідується у якості фундаментальної особистісної ознаки виразна схильність до виникнення тривожного реагування на будь-які (недиференційовані) ситуації, невпевненість у власних силах, схильність до хвилювань під час стресу та надлишковий самоконтроль [5, с. 5].

Вважаємо також необхідним зазначити, що, на думку вищеназваних науковців, вчинення необережних правопорушень, у тому числі і убивств, в переважній більшості притаманне особам, які мають недоліки і дефектність в прогнозуванні адекватної поведінки і передбаченні наслідків своїх дій, що можливо пов'язати із недорозвиненістю гальмівного процесу нервової системи, достовірно низьким рівнем самоконтролю й самокритичності, що, в подальшому, в умовах відсутності, або низького суспільного контролю надає змогу їм переходити за межі приписів, заборон і дозволів та призводить до вчинення правопорушення. Їх замежове збудження і, відповідно, надмірна

тривожність спричиняє невпевненість у власних діях, невміння прогнозувати ситуацію, унаслідок чого особа припускається значної кількості помилок. Надалі в неї розвивається знижена самокритичність, яка, відповідно, провокує емоційну реакцію на загрозливу ситуацію. Цій особі притаманні байдужість до суспільних інтересів, нехтування правилами безпеки, загальна недисциплінованість, неуважність. З огляду на це, саме ситуація є тим спусковим механізмом, який зумовлює активізацію вищевказаних властивостей особи. Як прихована риса характеру тривожність здатна вплинути на прийняття особою хибного рішення в екстремальній ситуації, активаторами якої можуть стати наркотичне та алкогольне сп'яніння, конфлікт, стрес, перевтома тощо.

Проте визначення характеру діяння та ступеня його тяжкості неможливі без установлення вини, що відповідає кваліфікації саме злочину. Тому законодавець констатує: «Саме вина передбачає правильне адекватне відображення у свідомості суб'єкта як фактичних, так і юридичних ознак злочину» [77, с. 71].

З метою детального з'ясування психології необережного вбивці О. О. Щелкушкіна здійснила досить цікаве дослідження. Застосувавши методи кольорових переваг (М. Люшер) та розрахунку психодинамічних коефіцієнтів кольорових переваг (Д. В. Сочівко), вона дійшла таких висновків.

По-перше, синій колір переважає у виборі як умисних, так і необережних убивць осіб, що вказує на зниження контактності загалом, прохолодність у стосунках, формальність у спілкуванні; прагнення до втечі від нагальних проблем в ілюзорний світ, де ніщо не дратує, не перешкоджає бажанням і цілям [172, с. 107].

По-друге, зелений колір в осіб, які вчинили вбивство через необережність, є менш домінуючим виявляється в роздутому «Я» з його самовпевненістю, а також відмежуванні від абстрактного (кримінального)

«Ми», що дає змогу створити свій ілюзорний світ, у якому особа внутрішньо здатна себе виправдати.

По-третє, основними напрямками психодинаміки (роль-захист) червоного кольору в необережних убивць є недостатньо контрольоване надроздратування, тобто малостримувані або нестримувані, як у разі вчинення злочину, гнів, втеча від проблем, пригнічення. Причому надроздратуванням, обумовленим роллю-захистом червоного, постає страх перед надлишком роздратування і надзбудження. Це почуття якраз і є складним ефектом психодинамічного циклу, що виглядає як бурхливий прояв гніву, коли ситуація сприяє, або ж як пригніченість, коли страх пересилує і перешкоджає розвитку гнівного імпульсу [172, с. 111].

Одержані результати дали змогу О. О. Щелкушкіній стверджувати: «У вбивць, які вчинили вбивство через необережність, на тлі їх синьо-зеленої самовпевненої потреби в задоволеннях чітко простежується роль-захист червоного кольору. Підґрунтям механізму їх готовності до вбивства є не надроздратування, а навпаки, активний пошук подразників. Такі особи будь-де шукають збудників, що й робить їх соціально небезпечними. Щодо цих осіб зростає ймовірність їх попадання в гострі (дратівливі) ситуації» [172, с. 114]. Тобто науковець констатує, що значна кількість убивств з необережності пов'язана з підсвідомим пошуком фінального роздратування, яким і стає насильницький злочин.

Крім того, дослідниця зазначає, що особи, які вчинили умисне вбивство, усвідомлюють своє діяння саме як злочин, а особи, які вчинили вбивство через необережність, усвідомлюють тільки те, що вони мимоволі вчинили соціально неприйнятне діяння, яке самі найчастіше не оцінюють як злочин. У психодинаміці самоствавлення це відображається на рівні показників за шкалою «дзеркальне Я» (тест «Самоствавлення»). Засуджені за вбивство через необережність практично завжди очікують від оточуючих прийняття, розуміння і співчуття. Вони вважають вчинене випадковістю, що загалом здебільшого підтримується соціумом [172, с. 123]. Ми вважаємо, що

особи, які пояснюють вчинене ними вбивство через необережність випадковістю, нездатні до щирого каяття, оскільки заздалегідь перекладають усі сумніви на обставини. У зв'язку із зазначеним, їм притаманний досить низький самозахист, вони не намагаються заперечувати власне факт учиненого вбивства. Вони сприймають себе такими, якими є, та переконані в здатності викликати в оточуючих розуміння, схвалення й підтримку.

Використовуючи опитувальник ІТО (Л. М. Собчик), О. О. Щелкушкіна дійшла висновку, що особам, які вчинили вбивство через необережність, здебільшого притаманні такі риси:

- помірна акцентуація, яка виявляється в тривожності та спонтанності;
- завищена проекція (схильність звинувачувати в тому, що трапилося, обставини або навіть безпосередньо жертву, що, відповідно, унеможлиблює щире каяття та сприяє криміналізації особи в місцях позбавлення волі);
- вони не ототожнюють себе з криміналітетом і мають досить низький рівень самообвинувачення;
- нездатність ефективно контролювати спілкування та недостатнє самосприйняття, що є важливим симптомом внутрішньої дезадаптації [172, с. 98; 181].

Зазначене відповідає твердженням деяких науковців щодо наявності в необережних убивць надмірного прагнення до збудження. Саме перебування в роздратованому, збудженому стані робить особу асоціальною, а надалі – призводить до вчинення нею вбивства через необережність. Цей стан формує в неї підсвідому психологічну готовність до вчинення вбивства. Причому пошук остаточного подразника (учинення вбивства через необережність) не досягає свідомості, а перебуває начебто поза свідомістю людини, на рівні первинної установки.

До психологічної структури особи необережного вбивці О. О. Щелкушкіна зарахувала виокремлені С. Д. Максименком структурні компоненти:

- 1) спрямованість: потреби, мотиви, переконання, ідеали, інтереси, звички, світогляд, установки;
- 2) індивідуально-типологічні особливості: темперамент, характер;
- 3) можливості особи: здібності, знання, уміння та навички;
- 4) психічні процеси: пізнавальні, емоційно-вольові;
- 5) система саморегулювання [86, с. 130].

Використавши опитувальник Л. Г. Почебут «Визначення схильності до агресивної поведінки», О. О. Щелкушкіна встановила, що рівень агресії в умисних убивць загалом становить 19 балів, у «необережних» – 18 балів, за наявності досить низького показника «емоційної агресії», що свідчить про досить високу адаптивність цих осіб [172].

Результати наведеного дослідження підтверджують позицію О. М. Костенка про нездатність необережного вбивці будувати міжособистісне спілкування, яке він компенсує категоричною відмовою від контролю над собою на тлі утворення ілюзії особистої незалежності.

Крім того, досліджуючи рівень психічного захисту за тестом «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Г. Келлерман та Х. Конте), автор виявила досить низькі показники таких форм захисту, як «пригніченість», «регресія» та «заміщення», окрім вищевказаного показника «проекція», що свідчить про достатню зрілість осіб, які вчинили вбивство через необережність.

Згідно з одержаними нами результатами, убивства через необережність здебільшого вчиняють особи чоловічої статі (62,0 %) віком від 35 до 50 років та жінки (24,1 %) віком від 30 до 35 років. Тобто можна констатувати, що детермінантами необережної поведінки є змістові компоненти структури особи необережного вбивці. Зокрема, на вчинення особою вбивства через необережність впливає, передусім, спрямованість особистості, які виявляються в психологічній готовності особи вчинити діяння. Крім того, необережна поведінка опосередковується психоемоційними станами (особистісна тривожність, збудливість), а також неефективними формами психологічного захисту. Відповідно, можна стверджувати, що особі

необережного вбивці притаманний високий рівень суспільної небезпеки, оскільки вона відносить себе до законослухняних членів суспільства, а до вчиненого вбивства через необережність ставиться як до нещасного випадку.

У період 2013–2017 рр. кількість умисних убивств у загальній структурі злочинності становила 8–10 %, а кількість убивств, учинених через необережність, – 2–4 % від загальної кількості зареєстрованих убивств. Причому починаючи з 2015 року й донині намітилась стійка тенденція до поступового збільшення таких деліктів. Загалом судами першої інстанції за вчинення злочинів, передбачених ст. 119 КК України, засуджено 792 особи, з яких за ч. 1 – 786 осіб.

Найбільшу кількість таких злочинів учинено в Дніпропетровській та Донецькій, далі – Одеській і Харківській областях, що цілком закономірно з огляду на загальну кількість населення та рівень злочинності в цих регіонах. Близько половини вбивств через необережність вчиняють у стані алкогольного сп'яніння, що відображає ступінь криміналізованості злочинців.

Спільними ознаками умисного вбивства та вбивства через необережність є такі: особа повинна й могла передбачити наслідки вчиненого нею діяння та мала можливість організувати свою поведінку так, щоб уникнути настання смерті людини; особа безвідповідально поставилась до вибору засобів учинення дії; її ігноруюче ставлення до інтересів інших людей стало наслідком певних особистісних рис і недостатнього рівня соціалізації.

2.2. Особливості формування злочинної поведінки в осіб, які вчиняють убивства через необережність

Вивчення особи необережного злочинця надає можливість виокремити комплекс ознак, які характеризують саме цей тип злочинців, детермінуючи їхню злочинну поведінку. Такі ознаки починають виявлятися задовго до

вчинення особою злочину, що дає змогу їх спрогнозувати та визначити ймовірнісну модель необережної злочинної поведінки.

Попри те, що суспільна небезпечність убивства, учиненого через необережність, беззаперечна, вона є ситуативною, адже зумовлює настання тяжких наслідків, що залежать від випадкових обставин. Тому, на нашу думку, необережних злочинців належить характеризувати як осіб, що мають не антисуспільну (антисоціальну) установку поведінки, а виключно асоціальну спрямованість поведінки, що визначає наявність у них соціально пасивного типу антисуспільної орієнтації.

Така позиція не є загальноприйнятою. Зокрема, Б. С. Волков зазначає: «у становленні осіб, які вчиняють суспільно небезпечні дії, переважає така система орієнтацій і програм, яка визначає антисуспільну, антисоціальну їх спрямованість» [25, с. 89].

З огляду на вищезазначене, суб'єкту, який вчинив злочин через необережність, притаманна антисоціальна спрямованість, що не відповідає дійсності, оскільки особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків, проте легковажно розраховувала на їх відвернення, або ж не передбачала настання таких наслідків, хоча повинна була їх передбачити. Під час умислу особа діє усвідомлено, передбачаючи або припускаючи можливість настання таких наслідків, тобто суб'єкт має завчасно сформовану антисоціальну спрямованість.

Натомість Г. Т. Журавльов підкреслює, що «характерна для кримінального типу особистості ймовірність учинення злочину реалізується лише в процесі взаємодії типу криміногенної особистості з певними соціальними умовами. Саме тому поняття криміногенного типу особистості охоплює не всіх тих, хто вчинив злочини...; злочин може вчинити особа, яка не має суб'єктивних ознак, притаманних криміногенному типу особистості... Водночас носіїв негативних криміногенних якостей можна зустріти серед тих, хто не вчиняв злочинів» [44, с. 30].

Нині серед науковців дедалі більшого визнання набуває положення про те, що різниця між злочинцями і незлочинцями визначається не якоюсь однією властивістю. Численні дослідження свідчать, що насправді далеко не кожен злочинець має антисуспільні погляди. Саме такі погляди нерідко наявні в законослухняних громадян. Як зазначає І. С. Кон, «...будучи соціальною, особистість водночас індивідуальна, неповторна, оскільки ця структура та поєднання ролей і таке саме їх усвідомлення характерне лише для неї і ні для кого більше» [66, с. 196].

Схожу позицію обстоюють С. В. Корецький та В. А. Петьков зазначаючи, що всі особи, які вчинили злочини, з одного боку, різняться між собою за демографічними, правовими, психологічними ознаками, а з іншого – вони за цими самими ознаками схожі [69, с. 49].

Вивчаючи особу правопорушника, Ю. М. Антонян, М. І. Єнікєєв та В. Є. Емінов слушно підкреслюють, що «...за зовнішніми ознаками антисуспільної спрямованості поведінки типологія особи необережного злочинця ґрунтується на легковажно-безвідповідальному ставленні до встановлених соціальних цінностей та своїх обов'язків щодо них, що виявляється в різноманітних необережних злочинах...» [9, с. 11].

На думку А. І. Долгової, необережних злочинців слід типологізувати за трьома групами. Так, першому типу необережних злочинців притаманні такі якості особи, як авторитарність, самовпевненість, безапеляційність, жорстокість; другому – бажання мінімізувати інтелектуальні, вольові та фізичні намагання у відповідній діяльності (інтелектуальна, емоційна і фізична лінь); третьому – неадекватна самооцінка під час прийняття на себе певних обов'язків, пов'язаних з дотриманням норм безпеки [75, с. 357–358].

Аналогічною є позиція Н. С. Лейкіної: «Антисуспільна установка в осіб, які вперше вчинили злочин з необережності, відсутня. У цих злочинах виражається орієнтація на вчинення антисуспільних дій. Вони лише свідчать про відсутність у винного достатніх сил для того, щоб законними діями протистояти несприятливій ситуації» [82, с. 18–19]. Натомість О. Б. Сахаров

та В. А. Серебрякова вважають, що антисоціальна установка цим особам все ж притаманна, як у широкому (антисупільні погляд, звички й навички), так й у вузькому значенні.

Інакше кажучи, вищезазначені автори наголошують на виключній важливості антисупільних орієнтацій та установок, тобто чинників, що формуються шляхом соціалізації особистості. Цим консолідується уявлення про вирішальну роль соціальних детермінант у становленні особистості необережного правопорушника, хоча поза аналізом й залишається роль чинників, що належать до природи власне особистості.

У зв'язку з цим слушною є думка Л. І. Казміренко та С. А. Тарарухіна, які зазначають, що «особи, які вчинили злочини через необережність, за своїми психологічними особливостями мають принципові відмінності від умисних злочинців. Їм не притаманний певний тип особистості, але існує фундаментальна психологічна властивість, що зустрічається майже у всіх, – схильність до реакції тривоги на різноманітні ситуації. Характерною є не мотивація досягнення мети, як в умисних злочинців, а мотивація уникнення невдачі, коли небезпека розглядається як особиста катастрофа, а вина завчасно покладається на себе. Такі особи схильні до емоційної, а не раціональної реакції на ситуацію, у ситуаціях з непередбачуваним закінченням вони вагаються в прийнятті правильного рішення та схильні до стереотипної поведінки» [183, с. 80; 201]. Крім того, з'ясування недоліків процесу соціалізації особистості передбачає аналіз навіть рефлексивно-емоційного його аспекту. З цього приводу Б. Ф. Поршнєв зазначив: «Щоразу слід зважати на два взаємопов'язані психологічні аспекти справи: соціальний та фізіологічний, оскільки, вивчаючи індивіда та його емоції, ми завжди зважаємо на їхню матеріальну основу, тобто фізіологію індивідуального організму» [107, с. 135].

На нашу думку, такі позиції науковців є слушними, оскільки деякі дослідники розподіляють злочинців лише за спрямованістю (антисоціальною та асоціальною), не враховуючи принципової різниці їх психологічного стану

та інші обставини, які мають важливе значення для подальшого визначення вини.

Висловлюючись із цього приводу, С.І. Нежурбіда зазначив, що необережних злочинців належить характеризувати не як осіб, які мають антисуспільну (антисоціальну) установку поведінки, а як людей з асоціальною спрямованістю поведінки, що мають «соціально пасивний» тип антисуспільної орієнтації. Особа необережного злочинця означена не лише специфічними властивостями, а й загальними для різних типів злочинців рисами [90, с. 107].

Більш доречною виглядає позиція, яку обстоює Т. М. Лопатіна, підкреслюючи важливу роль суто психологічних механізмів формування особи необережного правопорушника. Так, вона стверджує, що «психологічна природа необережної поведінки походить із соціально-психологічного механізму виникнення психічних дефектів особи винного». Дослідниця переконує, що особи, які вчинили необережні злочини, мають певні особливості, які відрізняють їх від суб'єктів умисних злочинів. Для необережних правопорушників менше, ніж для умисних, характерна наявність криміногенних властивостей особистості. Водночас слід констатувати, що багатьом з них притаманні такі риси, як байдужість стосовно суспільних інтересів, ігнорування правил безпеки та їх дотримання, загальна недисциплінованість тощо. Саме ці риси та властивості особи визначають легковажне, безвідповідальне ставлення винного до правоохоронюваних об'єктів і своїх обов'язків щодо них. Тому осіб, що вчиняють необережні злочини, з огляду на характер антисоціальної спрямованості й ціннісних орієнтацій, доцільно виокремити в самостійну групу в межах кримінологічної класифікації злочинців [84].

Тобто надання характеристики особам, які вчинили вбивство через необережність, лише враховуючи їхню асоціальну спрямованість, на наш погляд, є помилковим, оскільки така характеристика не розкриває всієї природи злочину та не визначає стану суспільної небезпеки вчиненого

загалом. Серед необережних убивць наявні як антисоціальні, асоціальні, так і особи, які були соціалізовані в суспільстві й лише через збіг певних обставин, їх самовпевненість чи недбальство вчинили вбивство через необережність. Водночас, на думку В. Є. Квашиса, специфічний характер злочинної необережності не виключає соціально негативної деформації особистості цієї категорії злочинців. Їм властиве неухвалне або легковажно-безвідповідальне ставлення до правил обережності й охоронюваних ними соціальних цінностей. Однак загалом ця деформація виражена значно меншою мірою, ніж у структурі особи умисного злочинця, здебільшого вона не досягає того ступеня десоціалізації особи, з яким у кримінології пов'язують поняття «особа злочинця» [59].

Наведене дає змогу стверджувати, що становлення особи злочинця відбувається внаслідок соціального впливу на її індивідуальні властивості. Обидва ці чинники взаємопов'язані та виявляються під впливом ситуації, що склалась у певний момент.

Як уже було зазначено, низка авторів, зокрема М. І. Єнікєєв, Ю. М. Антонян та В. Є. Емінов, доводять, що особи, які вчинили необережні злочини, істотно відрізняються за своїми психологічними особливостями від осіб, що вчинили умисні правопорушення, зокрема:

по-перше, у контексті мотивації, яка в необережного правопорушника спрямована на уникнення невдачі (основним для особи стає не прагнення до успіху, а уникнення невдачі), що сприймається як особиста катастрофа;

по-друге, з позицій типу реагування на життєві ситуації: необережним злочинцям притаманні інтрапунітивні реакції (покладання вини за те, що відбувається, здебільшого на себе), що є рисою характеру, а не стану людини [9].

Згідно з результатами проведеного емпіричного дослідження, у якому діагностичним інструментарієм були опитувальник ММРІ й тест С. Розенцвейга, автори констатували притаманність переважній більшості умисних правопорушників низки однорідних особистісних властивостей,

ключовими з яких є імпульсивність, агресивність, асоціальність, відчуженість і погана соціальна адаптованість. Психологічні кореляти протиправної поведінки в необережних правопорушників, на їхню думку, є більш складними та представлені комплексом дефектів в інтелектуальній, емоційній та вольовій сферах. Причому «...психологічні чинники необережних злочинів відступають на задній план, хоча саме їх аналіз та врахування дають змогу розкрити дійсні механізми цих злочинів» [9, с. 23].

Діагностичним критерієм необережного правопорушника визначено високі (пікові) показники за шкалою фіксації тривоги й обмежувальної поведінки (шкала 7). Усереднений профіль умисних правопорушників-убивць, згідно з одержаними результатами, має пікові показники за шкалами F, 4, 6, 8. Зазначене дає можливість стверджувати про відмінність необережних та умисних убивць, по-перше, за мотивацією уникнення невдачі в необережних правопорушників і мотивацією досягнення мети – в умисних; по-друге, за типом реагування, згідно чого необережним правопорушникам притаманний інтрапунітивний тип реагування, а умисним – екстрапунітивний тип. І, зрештою, зазначеним категоріям правопорушників притаманні відмінності за показником схильності до реакцій тривоги в екстремальних ситуаціях. Так, необережні вбивці вирізняються схильністю до невпевненості в собі, стресових станів, емоційної оцінки загрозливої ситуації. Крім того, їм притаманні порушення в прийнятті адекватних ситуації рішень, схильність до шаблонних, стереотипних дій.

Зазначені дані підтверджують результати дослідження Л. М. Собчик [126; 127; 129], яка, аналізуючи помилкові, необережні дії льотного складу Збройних сил, що призвели до трагічних наслідків, виявила високу тривожність і хаотичну поведінку винних осіб, яким притаманні високі показники шкали фіксації тривоги й обмежувальної поведінки. Ця обставина, на думку дослідників, свідчить про наявність у структурі особистості необережних правопорушників деяких фундаментальних індивідуально-психологічних властивостей.

В інших наукових публікаціях (П. С. Дагеля, Д. М. Узнадзе та ін.) зауважено, що основною особливістю цієї категорії правопорушників є дефекти психічної саморегуляції, які зумовлюють учинення низки таких необережних діянь, як порушення правил безпеки експлуатації технічних засобів, злочинна недбалість, порушення правил охорони праці, пожежної безпеки, необережні вбивства тощо. Причому істотну роль відіграє своєрідність конкретної криміногенної ситуації. Особа з вираженою самовпевненістю схильна до порушень нормативності поведінки. Вона діє, передбачаючи можливі негативні наслідки діяння. Гіпертрофований рівень домагань і схильність до ризику роблять таку особу нездатною до прийняття адекватних рішень. Натомість правопорушення, зумовлені недбалістю, актуалізуються нерозвиненою самокритичністю, неспроможністю уявити негативні наслідки поведінки та зрештою – дисбалансом нервових процесів збудження та гальмування.

Крім того, науковці вважають, що необережні правопорушення здебільшого вчиняють особи з наявними дефектами в передбаченні наслідків своїх дій, у зв'язку з невисоким рівнем розвитку гальмівного процесу, досить низьким рівнем самоконтролю й самокритичності, що, в подальшому, в умовах низького суспільного контролю дає змогу їм переходити за межі дозволеного та призводить до вчинення правопорушення. Їх надмірна тривожність спричиняє невпевненість у власних діях, невміння прогнозувати ситуацію, унаслідок чого особа припускається значної кількості помилок. Надалі в неї розвивається знижена самокритичність, яка, відповідно, провокує емоційну реакцію на загрозливу ситуацію. Цій особі притаманні байдужість до суспільних інтересів, нехтування правилами безпеки, загальна недисциплінованість, неуважність. З огляду на це, саме ситуація є тим спусковим механізмом, який зумовлює активізацію вищевказаних властивостей особи. Як прихована риса характеру тривожність здатна вплинути на прийняття особою хибного рішення в екстремальній ситуації,

активаторами якої можуть стати наркотичне та алкогольне сп'яніння, конфлікт, стрес, перевтома тощо.

Однак, не встановивши вини, неможливо визначити характер діяння та ступінь його тяжкості, оскільки яким би суспільно небезпечним воно не було, у разі невстановлення в ньому вини його не буде визнано злочином. З цього приводу законодавець констатує: «Саме вина передбачає правильне, адекватне відображення у свідомості суб'єкта як фактичних, так і юридичних ознак злочину» [77, с. 71].

На нашу думку, особа, яка вчинила вбивство через необережність, безперечно, має певні психічні відхилення (дефекти) за психологічними характеристиками, які виявляються в імпульсивності й індивідуалістичності. Водночас таким особам притаманні дефекти сприйняття дійсності, які спричиняють неспроможність диференціювати небезпечну ситуацію, що склалась, неадекватно оцінити власні дії та неможливості прийняти відповідне рішення.

Вивчаючи імпульсивність як складову необережності, Д. М. Узнадзе дійшов такого висновку: «У контексті волі джерелом діяльності або поведінки є не імпульс актуальної потреби, а щось зовсім інше, що інколи навіть суперечить йому. Вольовий процес охоплює три періоди: підготовчий період рішення (який виявить, яке рішення прийняти і з яких міркувань); період прийняття власне рішення; період виконання рішення» [143, с. 139].

Таким чином, вольова поведінка передбачає наявність упорядкованих і цілеспрямованих зусиль, завдяки яким особа приймає певне рішення, достатнє для того, щоб без обдумування здійснити низку вчинків для досягнення мети. Якщо джерелом імпульсивної поведінки є прагнення до негайного задоволення потреби, то в разі вольової поведінки спостерігається триваліший період прийняття рішення та наслідки, які інколи свідомо досягаються всупереч потребам суб'єкта.

Пояснюючи це, Д. М. Узнадзе зазначає, що «генезис установок імпульсивної та вольової поведінки вирізняється тим, що перша ґрунтується

на актуальній ситуації, а друга – уявній, або мислимій» [143, с. 155]. Науковець вважає, що ознаки вольових дій полягають у такому:

а) у разі втручання волі за імпульсом актуальної потреби ніколи відразу не настає дія; вольова поведінка ніколи не спирається на імпульс актуальної потреби;

б) за умов вольової поведінки відбувається об'єктивація важливих щодо породження активності моментів: «Я» протистоїть поведінці;

в) вольова поведінка не є поведінкою, що відбувається в теперішньому часі, це – майбутня поведінка: воля «проспективна»;

г) «Я» заздалегідь обмірковує майбутню поведінку, її реалізація цілком залежить від «Я» – воля цілком переживається як активність «Я» [143, с. 138].

Вказане підтверджує, що імпульсивна поведінка виникає внаслідок актуалізації ситуації (середовища), але особистість і в цьому разі діє відповідно до наявної установки, обумовленої потребою. Тобто теорія установки зводиться до людської активності, яка виникає за наявності потреби (суб'єктивного чинника) та середовища (об'єктивного чинника).

Визначаючи установку, Д. М. Узнадзе стверджує, що ідеться про «специфічний, цілісний (неподільний) психічний стан суб'єкта, який не зводиться до якихось приватних психічних факторів (пізнавальних, емоційних, вольових). Будучи самостійним станом цілісної психіки, установка, водночас, не представлена у свідомості суб'єкта. Вона випереджає всю його майбутню діяльність, незалежно від того, буде вона свідомою або несвідомою» [143, с. 38]. Так, вона виникає внаслідок взаємодії двох чинників: а) необхідності (суб'єктивний чинник); б) середовища, до якого належить предмет задоволення цієї потреби (об'єктивний чинник). Власне установка – це «початкова реакція на вплив ситуації, у якій суб'єктові доводиться ставити й вирішувати завдання» [143; 144]. На наше переконання, саме установка слугує тією психічною силою, яка посідає під час необережності місце відсутнього передбачення та визначає зміст і

спрямованість поведінки. Вона однаково поширюється на різні вияви необережної вини.

Розвиваючи теорію установки, М. Г. Угрехелідзе підкреслює, що «...інколи вона одразу переходить у поведінку, і тоді остання буде здійснюватися за законом залежності від імпульсів, які, відповідно, є наслідком поєднання умов внутрішнього й зовнішнього середовища. Така поведінка називається імпульсивною, такою, у якій функцію відсутності уваги перебирає на себе установка як пристосувально-регулююча функція психіки, що дає змогу людині несвідомо орієнтуватись у навколишньому середовищі» [141, с. 140–149].

Погоджуючись з цими твердженнями, слід зауважити, що так звана неусвідомлювана форма психічної діяльності відбувається поза волею особи, і її імпульсивна (неосмислювана) поведінка передбачає приховану та досить реальну загрозу, здатну призвести до вчинення особою вбивства через необережність.

Існує також підхід, за якого деякі науковці вважають, що необережна поведінка є лише наслідком стану психічної напруги, характерного для реактивної поведінки, складовою якої є імпульсивність. У такому разі ми маємо справу із ситуативними правопорушеннями, які особа вчиняє через нездатність розв'язати проблему мирним шляхом, опанувати свої емоції тощо.

Відомий психолог О. Г. Асмолов погоджується з думкою О. М. Леонтьєва про те, що особистість не просто знаходить у суспільстві зовнішні умови, до яких вона пристосовує свою діяльність, – власне ці умови й містять суспільно вироблені способи діяльності, цінності, предметні та соціальні норми. Умовам діяльності притаманні властивості виключно зі світу людських предметів, адже в них об'єктивовано «значення» кожного предмета. Саме в «значеннях» відображено ті схеми дії – готові форми, зразки поведінки, про які писав Д. М. Узнадзе та які передаються з покоління в покоління, не дають змоги зруйнувати «зв'язки часів» [13, с. 63].

Як відомо, існують первинні імпульсивні установки, які починають діяти в момент блокування установок вищого рівня, а саме тоді, коли виникає ситуація, сприятлива для вчинення необережного злочину. Вважаємо, що саме вони є підґрунтям учинення вбивства через необережність.

Необхідно також звернути увагу й на той факт, що особа здатна переключити свою психічну діяльність з рівня первинної імпульсивної установки на рівень об'єктивації, а саме – на установку, у формуванні якої вже беруть участь інтелект і воля особи. Тобто якщо б особа об'єктивувала свою поведінку, вона мала б можливість відмовитись від неї, запобігши таким чином учиненню правопорушення через необережність.

До речі, М. Г. Угрехелідзе також підкреслює, що саме об'єктивація створює передумови для теоретичної активності, спрямованої на розв'язання наявної проблеми, та зрештою – коригування інсталяційного механізму, який забезпечує доцільність поведінки [141].

Д. Н. Узнадзе вважає, що цілісний психічний стан особи не сприяє відображенню установки у своїй свідомості як такої, але вона (установка) випереджає всю майбутню діяльність, незалежно від того, усвідомленою чи неусвідомленою вона буде [143].

Аналогічну думку обстоює О. М. Леонтьєв, який, погоджуючись із концепцією Д. М. Узнадзе, зазначає: «Установка є актом “опредмечування” потреби – наповнення її змістом, який вичерпується з оточуючого середовища. Це й переводить потребу на власне психологічний рівень» [83, с. 41]. У контексті теорії установки Д. М. Узнадзе констатує: «Установка є формою вияву динамічного несвідомого, наділеного властивістю інерції, що протікає без контролю свідомості й волі. Вона здатна привести людину до помилки, неуважності, забування, а отже, небажаних наслідків» [145]. Тобто, відповідно до теорії установки, саме неусвідомлювана особою установка першого рівня є тією психічною силою, яка стимулює вчинення вбивства через необережність, визначає зміст і спрямованість кримінальної поведінки.

Подібною є позиція А. Ф. Зелінського, який підтверджує, що поняттям неусвідомлюваної психологічної установки активно оперують у межах дослідження необережної вини. Однак більшість криміналістів донині не визнають неусвідомлюваних компонентів правової поведінки, ототожнюючи людську психіку виключно з усвідомленням [47].

Водночас варті уваги установки вищого рівня, або рівня об'єктивації, на якому важливого значення набувають інтелект і воля особи. Фіксовані соціальні установки, або установки другого рівня, на думку низки науковців, починають діяти лише у визначених ситуаціях. Такі установки вже є усвідомлюваними, проте до тих пір, доки перебувають під впливом установок першого рівня. І лише усвідомлювані базові соціальні установки третього рівня зрештою визначають спрямованість інтересів особистості у сфері її поведінки, та, домінуючи над установками першого рівня, не допускають учинення дій, які суперечать спрямованості особи. Згідно з подібними поглядами, установки не є автономними та взаємодіють одна з одною відповідно до внутрішньої ієрархії, залежно від психічного стану особи, ситуації, її соціального значення тощо.

Слід також зауважити, що регуляція поведінки необережного злочинця здійснюється на різних рівнях психіки. Попри це, вибір вчинку залежить від установки (диспозиції) особи, її психічної готовності до певної поведінки, схильності до сприйняття умов діяльності.

Таким чином, можна констатувати, що неусвідомлювана поведінка злочинця є актуальною проблемою, яка потребує нагальної дослідницької уваги, особливо в контексті необережної злочинності. На нашу думку, значна кількість необережних правопорушень здійснюється через наявність в осіб певного ступеня криміногенної деформації, антисоціальної або асоціальної спрямованості (установки). Водночас, створюючи портрет необережного вбивці, неможливо однозначно стверджувати, які саме психічні якості притаманні цій особі, оскільки до певного часу вони перебувають у

прихованому стані та виявляються неочікувано для оточуючих, зокрема під впливом певних ситуацій, психічних травм.

Слід також звернути увагу на те, що донині науковці не дійшли одностайності щодо співвідношення свідомого та несвідомого. Виникає чимало питань відносно психічного стану осіб, які вчиняють злочини імпульсивно, та злочинів, які є швидкоплинними; незрозумілою залишається природа випадків невмотивованої жорстокості в мотивованих вчинках осіб, які діють досить швидко, під впливом емоцій.

Вивчаючи свідомість людини, Д. Діспенза доходить висновку, що «все наше минуле “записано” в нейромережі мозку, який формує те, як ми сприймаємо і відчуваємо світ, зокрема його конкретні об’єкти. Таким чином, нам лише здається, що наші реакції спонтанні. Насправді більшість з них запрограмовані стійкими нейронними зв’язками. Кожен об’єкт (стимул) активує ту чи іншу нейронну мережу, яка, своєю чергою, викликає певні хімічні реакції в організмі. Ці хімічні реакції змушують нас діяти або відчувати себе певним чином – бігти або застигати на місці, радіти чи засмучуватися, збуджуватися або впадати в апатію тощо. Усі наші емоційні реакції – не більше ніж результат хімічних процесів, обумовлених сформованими нейромережами, і ґрунтуються вони на минулому досвіді. Інакше кажучи, у 99 % випадків ми сприймаємо реальність не такою, яка вона є, а інтерпретуємо її на основі готових образів з минулого» [36; 38].

Натомість Ю. М. Антонян стверджує: «Пояснення несвідомого – це проблема роз’яснення деяких злочинів, їх внутрішніх, особистісних механізмів і мотивів, індивідуального сенсу злочинних дій. Звернення до несвідомого дає можливість висвітлити низку питань першорядної важливості: 1) чому і навіщо вчиняються злочини, мотиви яких незрозумілі або неочевидні; 2) чому ця особа в конкретній ситуації вчинила саме такі злочинні дії, а не будь-які інші, тобто вивчення несвідомого допомагає виявити генезис мотивів кримінально караної поведінки; 3) який вплив несвідомого на формування свідомих мотивів злочинної поведінки; 4) яка

роль автоматизмів та (або) інших аналогічних елементів несвідомого в учиненні необережних злочинів [4, с. 111].

Так, К., намагаючись захистити себе і дітей від погроз ножем і побоїв свого чоловіка В., який перебував у стані алкогольного сп'яніння, штовхнула останнього руками в груди, унаслідок чого В. упав на землю, ударився головою об камінь та одразу помер. Своїми діями К. вчинила вбивство через необережність.

На нашу думку, у більшості вчинених через необережність вбивств чільне місце посідає ситуація, яка передувала злочину, і яка безпосередньо була його каталізатором. Саме подібна ситуація, набуваючи особистісної значущості, стає психотравмуючою для особи та визначає виникнення афективно забарвлених дій, спрямованих на негайне усунення перешкоди у вигляді стресу чи нервово-психічного перенапруження, викликаного несподіваним чи надсильним подразником, адекватна реакція на який раніше не була сформована, але повинна бути знайдена в ситуації [183, с. 136; 147; 150; 151].

У наведеному випадку жінка, перебуваючи в безвихідній ситуації та намагаючись вирішити ситуацію, загрозову для її життя і життя її дітей, поводить відповідно до мотиву, спрямованого на негайне усунення загрози. Відповідно, малоконтрольовані насильницькі агресивні дії щодо джерела загрози можуть відбуватися тоді, коли особа, перебуваючи під впливом стресу та не маючи досвіду розв'язання чи усунення психотравмуючої ситуації, яку вона оцінює як небезпечну, під час домінування таких рис, як невірноваженість, дратівливість, імпульсивність тощо, намагається вжити заходів щодо захисту свого життя чи життя інших людей.

Аналогічно і в стані фрустрації [184, с. 154], коли в особи виникає негативний емоційний стан внаслідок появи реальної чи уявної перепони, яка перешкоджає досягненню особистісно значимої мети і виявляється в емоційно-вольовій сфері у вигляді почуття тривожності, пригніченості,

відчаю, який, будучи афективно забарвленим, може сприяти виникненню неконтрольованої агресії з метою досягнення певної мети, усунення перешкоди (якою може вважатися інша особа – фрустратор).

Крім того, варта уваги криза [184, с. 64, 154; 163; 167], яка також є станом психічної напруженості, що спричинена неможливістю вирішення екстремальної ситуації конкретною особистістю та потребує перебудови всієї її психологічної структури, прийняття нових цінностей, мотивів, нового образу «Я» в разі виникнення реальної загрози руйнування її життєвих цінностей. Особа на тлі негативного афективного забарвлення, перебуваючи в такому психогенному стані та відчуваючи страх, може вдатися до агресивних насильницьких дій заради самозбереження чи усунення джерела небезпеки.

Тобто персоніфіковані, афективно насичені мотиви деяких необережних злочинів, супроводжуючись почуттями страху й тривоги, призводять до агресивних дій, спрямованих на захист власного життя та термінове усунення небезпечного чинника. У подібних випадках ступінь жорстокості виявляється тим сильніше, чим більш афективним є забарвлення страху та прагнення за будь-яку ціну знищити джерело небезпеки заради компенсації власних страждань. Водночас під час учинення вбивства через необережність можливі ситуації, коли персоніфіковані мотиви взагалі відсутні (наприклад, на полюванні).

З метою з'ясування низки питань, пов'язаних із вивченням психологічних особливостей осіб, які вчинили убивство з необережності (згідно з п. 1 ст. 119 КК України), та своєрідності ситуацій, що призвели до відповідних наслідків, ми здійснили комплексне психолого-кримінологічне дослідження, основними методами якого обрали:

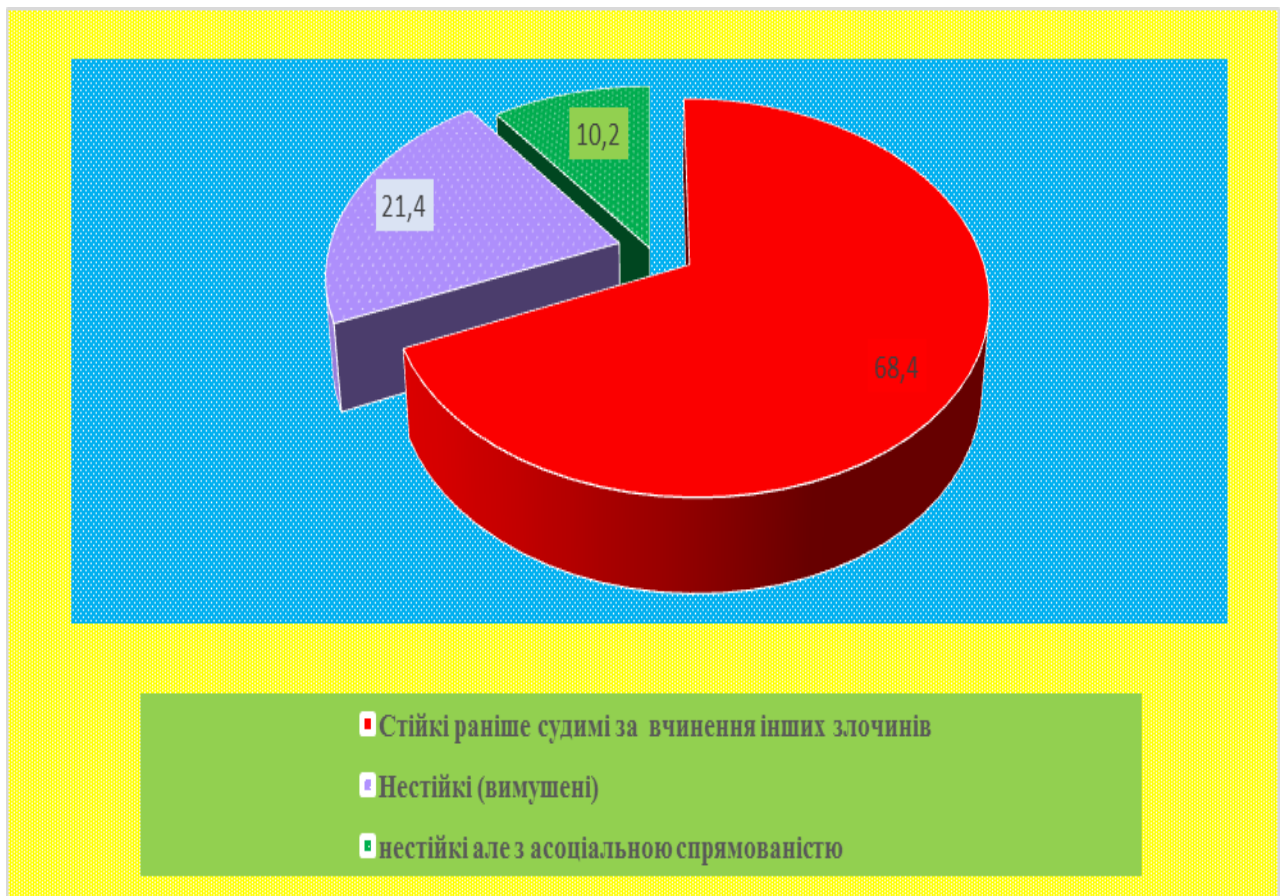
- аналіз ситуацій учинення необережних убивств за вказаний період;
- опитування 176 слідчих стосовно процесуальних і психологічних особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень, порушених за ч. 1 ст. 119 КК України;

– порівняльне психологічне вивчення 35 необережних (ч. 1 ст. 119 КК України) та 27 умисних (ч. 1 ст. 115 КК України) убивць за методикою Р. Кеттелла (16 PF).

Аналіз матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень дає змогу стверджувати, що 792 осіб, які вчинили вбивство через необережність упродовж 2012–2017 років, можна розподілити за низкою категорій (діаграма 2.2).

Діаграма 2.2

Розподіл необережних злочинців за категоріями (2012–2017 рр.)

Отже, встановлено такі категорії осіб:

– 21,4 % – нестійкі, характеризуються позитивно, раніше правопорушень не вчиняли, порушили правила обережності під впливом несприятливої або навіть провокуючої ситуації;

– 68,4 % – асоціальні особи, раніше судимі за інші злочини, учинили злочин з необережності вперше, причому перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння;

– 10,2 % – злісні правопорушники, раніше судимі за вчинення інших злочинів, допустили порушення правил обережності за загальної негативної спрямованості особистості. Жодного з них раніше не притягували до кримінальної відповідальності за вчинення вбивства через необережність.

Згідно з ознаками кримінологічної характеристики, запропонованої А. П. Закалюком, вказані злочини здебільшого вчинено в певному середовищі людської активності (діяльності), а саме:

– 71 (8,9 %) – у природному середовищі (на полюванні, під час проведення робіт з заготівлі деревини, у місцях незаконного видобутку вугілля тощо);

– 25 (3,2 %) – у суспільно організованому середовищі, що є результатом діяльності людей та сферою її здійснення (під час несення ваги у військовій частині, виконання будівельних робіт тощо);

– 694 (87,9 %) – у побуті, унаслідок нехтування норм загальнолюдської моралі, згідно з якими вищою цінністю є людина з її правами, свободами, суспільно прийнятними інтересами. Здебільшого такі вбивства вчинено під час бійки на вулиці, у магазинах, місцях масового зібрання людей, під час насилля в сім'ї, унаслідок неналежного догляду батьками за своєю новонародженою дитиною.

У межах проведення дослідження було встановлено, що вбивства через необережність учиняли в таких місцях:

– 396 (50,1 %) – на вулиці, поруч та безпосередньо в приміщеннях кафе, магазинів, клубів;

– 320 (40,5 %) – у приміщеннях за місцем мешкання, несення служби, тимчасового перебування особи;

– 57 (7,2 %) – під час полювання;

- 14 (1,7 %) – під час виконання робіт із вирубки лісу, незаконного видобутку вугілля, проведення польових робіт;
- 3 (0,3 %) – на виробництві (діаграма 2.3).

Діаграма 2.3

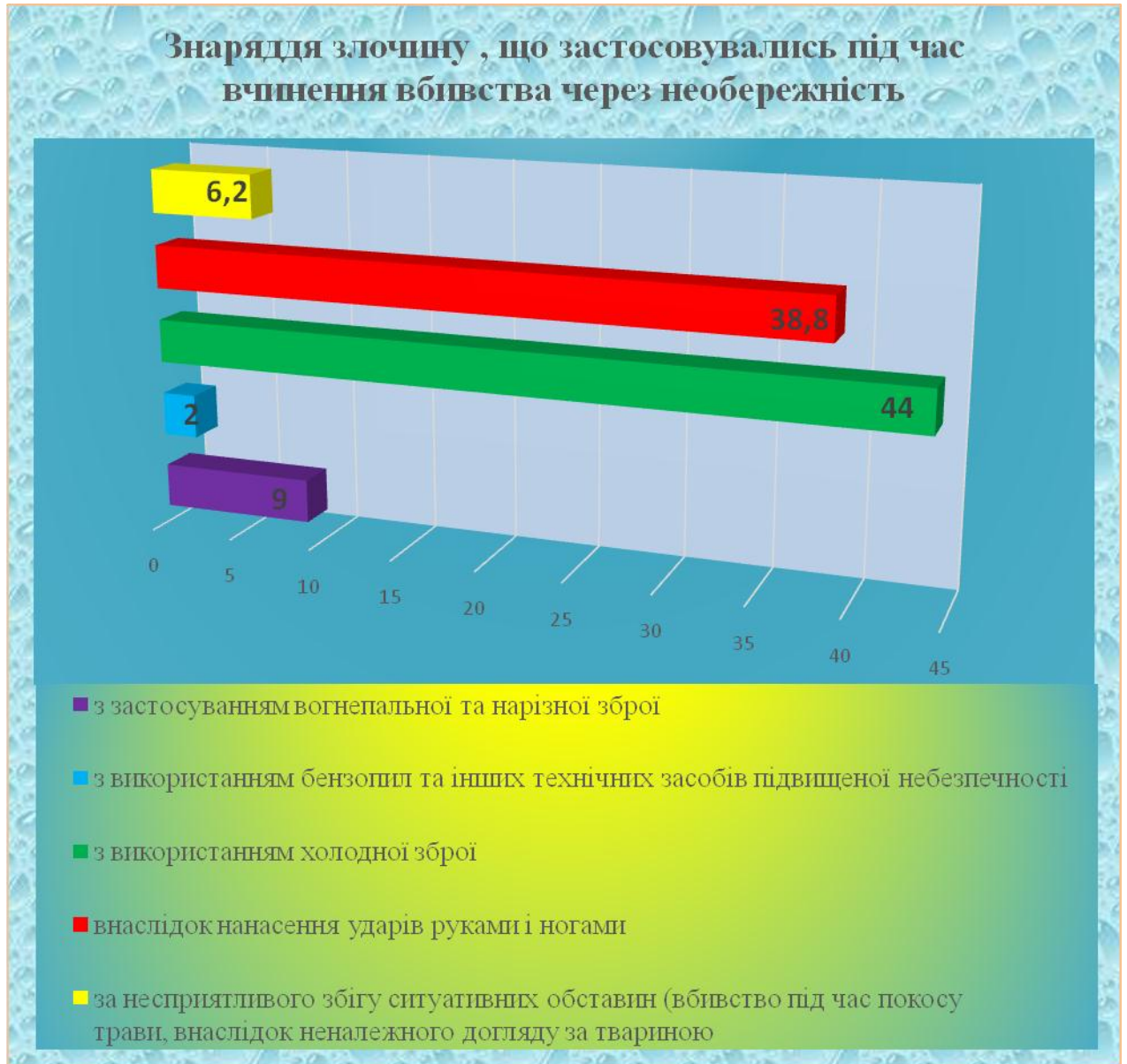

Понад половину вбивств через необережність вчиняють у вечірній та нічний час, а саме: з 18 до 5 год – 438 (55,4 %). У денний час (з 12 до 18 год) учинено 256 (32,4 %) убивств; вранці (з 6 до 12 год) – 94 (12,0 %). Таким чином, можна з великою ймовірністю припустити, що досить часто таке протиправне діяння пов'язано з вживанням алкогольних напоїв.

Близько 9 % убивств через необережність учинили із застосуванням вогнепальної та нарізної зброї; 2 % – з використанням бензопил та інших технічних засобів підвищеної небезпечності; 44 % – унаслідок застосування ножа (як кухонного, так і віднесеного до холодної зброї); 38,8 % – через завдання ударів руками й ногами в різні частини тулуба та голову потерпілих. Крім того, ще 6,2 % вбивств учинені за несприятливого збігу ситуативних обставин (убивство під час покосу трави, унаслідок

неналежного догляду за твариною, що призвело до смерті людини, унаслідок падіння вазона з балкона будинку тощо) (діаграма 2.4).

Діаграма 2.4

Особливості досудового розслідування вбивств, учинених з необережності, розуміння механізму необережної протиправної поведінки передбачають урахування соціально-демографічних, кримінологічних і психологічних особливостей, притаманних особам, які вчинили протиправне діяння згідно зі ст. 119 КК України.

Так, найбільш значущими соціально-демографічними ознаками осіб, які вчинили вбивство через необережність, виявилися такі.

1. Переважна більшість убивств з необережності вчинена особами чоловічої статі (62,0 %) вікової 35–50 років та жінками (24,0 %) віком 30–35 років, що майже відповідає гендерним пропорціям у структурі загальної злочинності. Водночас виявлено значну кількість таких правопорушень, учинених неповнолітніми особами (14,1 %), що значно перевищує кількість неповнолітніх (3,3 %), притягнутих до відповідальності згідно зі ст. 115–118 КК України.

Чоловіки здебільшого вчиняють убивство через необережність на тлі зловживання алкогольними напоями, що призводить до неконтрольованої агресії, яка виявляється в конфліктних ситуаціях (сварки, бійки) під час проведення дозвілля в громадських місцях з незнайомими особами або за місцем мешкання з членами родини, передусім дружиною.

Крім того, привертають увагу й факти недбалого поводження зі зброєю під час несення служби в Збройних силах України чи системі МВС України, полювання тощо. Жінки цей вид злочину найчастіше вчиняють унаслідок захисту від агресії чоловіка, неналежного догляду за дитиною або вживання алкогольних напоїв.

Убивства з необережності переважно вчиняють особи із загальною середньою освітою (66,0 %), у тому числі неповною (14,0 %). Кожен третій злочин (29,0 %) учинили особи із середньою спеціальною освітою. Лише 4,7 % винних у вбивствах з необережності мають вищу освіту, що дає змогу віднести чинник освіченості до запобіжних параметрів схильності до цього виду правопорушень, порівняно з умисними вбивцями, частка осіб із вищою освітою серед яких становить майже 14,0 %.

Дослідницький інтерес становить аналіз соціального стану необережних убивць. Так, із загальної кількості осіб, притягнутих до відповідальності, 24,0 % становлять працюючі чоловіки та 43,0 % – непрацюючі. Серед осіб жіночої статі незайняті правопорушники становлять

меншість (14,0 %). На момент учинення правопорушення освіти здобували в рівній пропорції чоловіки та жінки (по 9,5 %).

Наявність родинних зв'язків притаманна 38,0 % чоловіків та 14,0 % жінок. Неодружених чоловіків серед правопорушників удвічі менше (19,0 %), менше й незаміжніх жінок – 9,5 %.

Досить цікавим фактом є те, що в дослідженні не виявлено суттєвої диференціації правопорушників щодо соціальної адаптованості та професійної успішності. Зокрема, приблизно однакова кількість соціально адаптованих і дезадаптованих осіб існує як серед правопорушників-чоловіків (33,0 та 43,0 % відповідно), так і серед жінок (9,5 та 14,0 %). Також не встановлено суттєвих відмінностей обстеженої категорії правопорушників за показником сталого антисоціального способу життя (алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, побутові конфлікти, дрібні правопорушення тощо). Так, чоловіки, які ведуть соціально позитивний та соціально негативний спосіб життя, становлять 36,0 та 41,0 % відповідно, а серед жінок 9,5 % соціально успішних та 14,0 % – асоціально налаштованих осіб.

2. Важливою характеристикою осіб, які вчиняють правопорушення, є їх кримінальна спрямованість. Спеціальний рецидив осіб, притягнуті до відповідальності згідно зі ст. 119 КК України, виявлено в 4,8 % чоловіків. Серед цієї категорії 9,5 % осіб чоловічої статі притягали до кримінальної відповідальності за іншими статтями КК України. Зважаючи на те, що жодна з обстежених жінок-правопорушників не вчиняла раніше кримінальних правопорушень, можна дійти висновку, що кримінальна спрямованість, зокрема схильність до рецидиву, слугує типовою рисою чоловічої злочинності.

3. У дослідженні встановлено зумовленість учинення убивства через необережність зміненими психічними станами правопорушників. Зокрема, з'ясовано (за матеріалами 435 проваджень), що 54,0 % обстежених перебували в стані алкогольного сп'яніння (45,0 %), чи наркотичного збудження (9,0 %). Відповідно до проведеного аналізу, в Україні цей

показник коливається від 74,1 % у Черкаській до 20,8 % у Тернопільській областях.

Значна кількість правопорушників виправдовує діяння наявністю стресового стану (52,2 % підозрюваних), зумовленого низкою причин. Так, 42,6 % осіб вважають виникнення психоемоційної напруженості результатом розгортання конфліктних взаємин з потерпілим. Фактично однакова кількість стресових станів зумовлена напруженістю сімейних стосунків і загостренням проблем за місцем роботи (по 4,8 % відповідно).

Встановлено, що певна кількість убивств з необережності вчинена в результаті послабленого самоконтролю в стані емоційного збудження під час полювання (як спільного з потерпілими, так і відносно сторонніх осіб).

У зв'язку з цим, доречно висвітлити деякі суттєві особливості протиправної поведінки, зумовленої зміненими та конфліктними психоемоційними станами, відображені в низці наукових публікацій [102; 106; 113; 156; 173; 174]. Як було зазначено вище, певну кількість правопорушень вчиняють імпульсивно, спонтанно, без спеціально визначеної мети. Ураховуючи, що імпульсивні дії зазвичай регулюються рефлексивно або за допомогою установок різного рівня складності, тобто підсвідомими або неусвідомленими спонуканнями, подібні діяння слід віднести до класу малоусвідомлених стереотипних реакцій. Причому майже в усіх поведінкових стереотипах установочного характеру мотиви та цілі збігаються («зсув мотиву на мету» за О. М. Леонтьєвим), що створює уявлення про відсутність мотиву вчинення убивства. Тут мотиви трансформовані в механізм установки, діяння відбувається у вигляді простої вольової дії.

Природа імпульсивної поведінки може бути пояснена різними причинами: а) емоційно насиченою обстановкою за несформованості в суб'єкта адекватних реакцій, зокрема щодо конфліктних ситуацій; б) загальною (фоною) емоційною нестійкістю індивіда; в) станом сп'яніння; г) звичними, стереотипними формами поведінки; д) межовими,

зокрема психопатичними, аномаліями особистості. Сутність зазначених причин полягає в тому, що за емоційної дисгармонії раціональні механізми регуляції поведінки пригнічуються, а домінантними стають виключно емоції.

Особливо виразна імпульсивна поведінка притаманна психопатизованим особам та особам з акцентуйованими рисами, схильним до миттєвих компенсаторних реакцій, які прагнуть негайно задовольнити актуалізовані потреби без належної оцінки обставин.

Оскільки каталізаторами імпульсивної поведінки можуть ставати конфліктні психоемоційні стани у формі стресу, афекту, фрустрації тощо, їх обов'язково слід урахувувати в судочинстві під час оцінювання суб'єктивної сторони необережного вбивства. Наприклад, досить часто в ситуації апогею міжособистісного конфлікту й максимізації емоційного збудження сторін у них мобілізується арсенал найбільш завчених, підсвідомих реакцій, вчиняються вкрай ризиковані, спрямовані на зовнішній ефект, екстремальні дії. Саме вони зумовлюють імпульсивні насильницькі злочини. Оскільки, як засвідчує вищезазначене, імпульсивні протиправні вчинки закономірно обумовлені особистісними властивостями правопорушників (здебільшого сталими суспільно негативними), їх не можна трактувати як різновид випадкових.

За результатами опитування слідчих, в досудовому провадженні яких неодноразово були справи про необережні та умисні убивства, отримано дані, що стосуються визначення найбільш виразних типових рис, притаманних необережним убивцям, порівняно з особами, притягнутими до кримінальної відповідальності за умисне убивство (ст. 115 КК України). Виокремлено низку індивідуально-психологічних рис, які на статистично значущому рівні ($P \leq 0,05$) характеризують убивць: жорстокість (притаманна 34,0 % умисних убивць порівняно з 19,5 % необережних), нахабство (42,4 та 14,6 % відповідно), презирство (38,7 та 9,8 % відповідно), злобливість (46,8 та 14,6 % відповідно), агресивність (60,4 та 16,3 % відповідно) і брутальність (37,8 та 16,8 % відповідно).

Окрім того, встановлено низку індивідуально-психологічних рис, притаманних обоим категоріям осіб. До них належать: брехливість (21,7 % умисних та 22,1 % неумисних убивць), збудливість (20,4 та 24,4 % відповідно), конфліктність (58,5 та 46,0 % відповідно), зухвалість (28,9 та 22,1 %), підлість (12,5 та 7,9 %), користолюбство (18,7 та 14,7 %) й аморальність (21,5 та 22,5 %). Виявлено єдину психологічну рису особистості, статистично значущу для категорії необережних правопорушників, а саме – догідливість, яка притаманна 19,8 % осіб (на противагу 6,8 % умисних убивць).

Порівняльний аналіз результатів дослідження умисних і необережних убивць за методикою Р. Кеттелла дав змогу дійти висновку, що статистично значущі відмінності цих категорій осіб (при $P \leq 0,05$) наявні за такими факторами:

- фактор В – «інтелект». Необережним правопорушникам притаманні характеристики розвиненого мислення – кмітливість, оперативність, високий рівень загальної вербальної культури; натомість умисні вбивці виявляють ригідність мислення, недоліки абстрагування та вербальної культури;

- фактор F – «стриманість – експресивність». Необережним убивцям притаманні імпульсивність, нерозсудливість, експансивність, емоційність і динамічність особистих контактів; умисні вбивці обережні, вибіркові в спілкуванні, песимістичні в сприйнятті дійсності, емоційно стримані;

- фактор L – «довірливість – підозрілість». Необережні вбивці виявляють відкритість, толерантність, поступливість; умисні – егоцентризм, пересторогу щодо інших людей і намагання перекласти відповідальність з правопорушення на обставини, спільноту, сторонніх осіб;

- фактор M – «практичність – мрійливість». Необережним убивцям притаманні застрягання на образах уяви, мрійливість, відсутність прагматичної складової в плануванні та реалізації діяльності; умисні вбивці вирізняються конкретністю та практичністю в оцінці ситуації, схильністю до реалізації прагматичних рішень;

– фактор О – «спокій – тривожність». Особа необережного вбивці є носієм рис самовпевненості, самозаспокоєння, відсутності почуття провини та каяття в учиненому, самовиправдовування; умисні вбивці означені залежністю від настрою, невпевненістю та тривожністю;

– фактор Q3 – «низький – високий самоконтроль». Необережним убивцям притаманні цілеспрямованість, вольовий настрій; умисні – характеризуються високим прагненням до задоволення власних бажань, залежністю від настрою та невмінням контролювати свій емоційний стан.

Таким чином, встановлені в нашому емпіричному дослідженні особистісні риси дають змогу констатувати наявність досить очікуваних психологічних профілів необережних та умисних убивць, змістові характеристики яких цілком відповідають даним, відображеним у працях Ю. М. Антоняна, В. В. Гульдана та інших науковців. Водночас наявність деяких спільних рис, притаманних як умисним убивцям, так і необережним (конфліктність, зухвалість, підлість), свідчать про необхідність більш ретельного аналізу їх природи та детермінації. Зокрема, уточнення психологічного профілю необережних убивць у практичній роботі слідчого потребує додаткового ілюстративного матеріалу, що можна забезпечити призначенням судово-психологічних експертних досліджень. Цю думку підтверджують дані, отримані внаслідок опитування слідчих Національної поліції, які мають значний досвід розслідування вбивств, учинених з необережності, та які вважають за доцільне не лише залучати фахівця-психолога до процесу досудового розслідування зазначеної категорії справ (83,0 % опитаних нами респондентів), а й проводити комплексну судову психолого-психіатричну експертизу стосовно осіб, притягнутих до відповідальності за ст. 119 КК України (88,0 %). Крім того, 85,0 % слідчих визнають доцільність проведення експертизи з використанням поліграфа під час досудового розслідування за складом кримінального необережного правопорушення.

Низка питань стосувалися ставлення слідчих до кваліфікації діянь згідно зі ст. 119 КК України та міри покарання за вчинене вбивство. Зокрема, 78,8 % слідчих констатували адекватність відповідальності та покарання за чинним кримінальним законодавством. Натомість лише 38,0 % потерпілих підтвердили справедливість передбаченої законом міри покарання за необережні вбивства, 33,6 % потерпілих вважають її занадто м'якою, 14,5 % – поставились до міри відповідальності байдуже, а 13,8 % вважають покарання занадто жорстоким.

Особливою є поведінка підозрюваних осіб у процесі досудового розслідування. Так, 86,0 % правопорушників усвідомлюють, що вчинили вбивство за ст. 119 КК України, виявляють щире каяття щодо вчиненого та готові до співробітництва зі слідчим, налагодження з ним позитивного і продуктивного контакту, що свідчить про відсутність їх криміналізованості. Лише 9,8 % підозрюваних цинічно та байдуже поставилися до вчиненого; 4,8 % правопорушників вдалися до імітації каяття з метою уникнення чи зменшення покарання. Вищезазначеним можна пояснити те, що 14,0 % підозрюваних під час досудового розслідування не виявили прагнення до позитивної взаємодії зі слідством. До характеристик осіб, що вчинили необережне убивство, слід також віднести практичну відсутність у них активної протидії процесу досудового розслідування.

Крім того, у дослідженні встановлено певні суттєві труднощі, притаманні розслідуванню діянь, що кваліфікуються за ст. 119 КК України. Так, на думку опитаних слідчих, ці правопорушення складно диференціювати від ч. 2 ст. 121 КК України (34,0 % опитаних), ст. 118 КК України (44,0 %) та ст. 115 КК України (58,0 %). Підставою таких помилок найчастіше, на їхню думку, є некоректність встановлення і доведення умислу, помилки в доведенні вини, неповне та необ'єктивне розслідування, невстановлення попередніх взаємовідносин потерпілого з підозрюваним, введення в оману слідчого, бажання уникнути відповідальності за умисне вбивство, неповне й необ'єктивне розслідування, зavelика кількість

одночасно розслідуваних кримінальних проваджень. З огляду на певні суперечності в тлумаченні понять «убивство» та «убивство з необережності», 71,0 % опитаних слідчих вважають за доцільне визначати діяння за ст. 119 КК України як «необережне протиправне заподіяння смерті іншій людині».

Таким чином, вивчення необережного злочинця дає змогу виокремити комплекс ознак, які характеризують саме цей тип злочинців і беруть участь у детермінації їхньої злочинної поведінки. Такі ознаки починають виявлятися задовго до вчинення особою злочину, що дає змогу їх прогнозувати та визначати ймовірнісну модель необережної злочинної поведінки.

Передусім, до таких ознак належить домінування імпульсивної поведінки над вольовою. Джерелом імпульсивної поведінки є прагнення до негайного задоволення потреби суб'єкта. Вона виникає внаслідок актуалізації ситуації (середовища), але особистість у цьому разі діє відповідно до наявної установки. Саме установка слугує тією психічною силою, яка посідає під час необережності місце відсутнього передбачення та визначає зміст і спрямованість поведінки. Установка є формою вияву динамічного несвідомого, наділеного властивістю інерції, що протікає без контролю свідомості й волі; вона здатна призвести до помилок, вияву неуважності, забування, що спричиняють небажані наслідки.

Висновки до розділу 2

1. Убивства, учинені через необережність, доцільно розподілити на дві групи, а саме: учинені внаслідок активних дій та вчинені внаслідок бездіяльності.

Підґрунтям необережної поведінки слугує неухажне (неналежне) ставлення особи до інтересів суспільства, яке зумовлене недостатньою їх значущістю для особистості та свідчить про наявність у неї асоціальних установок. У цьому контексті необережна злочинність слугує не лише кримінально-правовою, а й соціальною проблемою, оскільки в соціальному контексті необережна поведінка сприймається як така, що не стільки порушує встановлені суспільством норми, скільки від них відхиляється. Природа вказаних дефектів може міститись в інтелектуальній, вольовій, емоційній та інших сферах особистості. Зазвичай саме самовпевненість, безпечність, нехтування правилами обережності є тими негативними рисами особистості, які породжують у певній ситуації необережні правопорушення.

2. Узагальнення результатів дослідження дає змогу стверджувати, що осіб, які вчинили вбивство через необережність, можна розподілити за такими категоріями: нестійкі, характеризуються позитивно, раніше правопорушень не вчиняли, порушили правила обережності під впливом несприятливої або навіть провокуючої ситуації (21,4 %); асоціальні особи, раніше судимі за інші злочини, учинили злочин з необережності вперше, причому перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (68,4 %); злісні правопорушники, раніше судимі за вчинення інших злочинів, допустили порушення правил обережності за загальної негативної спрямованості особистості, жодного з них раніше не притягували до кримінальної відповідальності за вчинення вбивства через необережність (10,2 %).

4. Вказані злочини здебільшого вчинено у певному середовищі людської активності (діяльності), а саме: 8,9 % – у природному середовищі;

3,2 % – у суспільно організованому середовищі, що є результатом діяльності людей та сферою її здійснення; 87,9 % – у побуті. У 44 % випадків було використано ніж (як кухонний, так і віднесений до холодної зброї), 38,8 % вбивств стали наслідком завдання ударів руками й ногами в різні частини тулуба та голову.

Понад 50,0 % вбивств через необережність (55,4%) вчиняють у вечірній і нічний час. Чоловіки здебільшого вчиняють убивство через необережність на тлі зловживання алкогольними напоями, що призводить до неконтрольованої агресії, яка виявляється в конфліктних ситуаціях (сварки, бійки) під час проведення дозвілля в громадських місцях з незнайомими особами або за місцем мешкання з членами родини, передусім дружиною.

5. Переважна більшість убивств з необережності вчинена особами чоловічої статі (62,0 %) вікової 35–50 років та жінками (24,0 %) віком 30–35 років, що майже відповідає гендерним пропорціям у структурі загальної злочинності. Водночас виявлено значну кількість таких правопорушень, учинених неповнолітніми особами (14,1 %), що значно перевищує кількість неповнолітніх (3,3 %), притягнутих до відповідальності згідно зі ст. 115–118 КК України.

6. Із загальної кількості осіб, притягнутих до відповідальності, 24,0 % становлять працюючі чоловіки та 43,0 % – непрацюючі. Серед осіб жіночої статі незайняті правопорушники становлять меншість (14,0 %). На момент учинення правопорушення освіти здобували в рівній пропорції чоловіки та жінки (по 9,5 %). Наявність родинних зв'язків притаманна 38,0 % чоловіків та 14,0 % жінок. Неодружених чоловіків серед правопорушників удвічі менше (19,0 %), менше й незаміжніх жінок – 9,5 %.

7. Не виявлено суттєвої диференціації правопорушників щодо соціальної адаптованості та професійної успішності. Зокрема, приблизно однакова кількість соціально адаптованих і дезадаптованих осіб існує як серед правопорушників-чоловіків (33,0 та 43,0 % відповідно), так і серед жінок (9,5 та 14,0 %). Також не встановлено суттєвих відмінностей

обстеженої категорії правопорушників за показником сталого антисоціального способу життя (алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, побутові конфлікти, дрібні правопорушення тощо). Так, чоловіки, які ведуть соціально позитивний та соціально негативний спосіб життя, становлять 36,0 та 41,0 % відповідно, а серед жінок 9,5 % соціально успішних та 14,0 % – асоціально налаштованих осіб.

8. Основною особливістю необережних убивць є дефекти психічної саморегуляції, які зумовлюють учинення низки таких необережних діянь, як порушення правил безпеки експлуатації технічних засобів, порушення правил охорони праці, пожежної безпеки тощо. Причому істотну роль відіграє своєрідність конкретної криміногенної ситуації, яка переломлюється через внутрішні негативні якості особистості (самовпевненість, недбалість, ситуативна залежність). Гіпертрофований рівень домагань і схильність до ризику роблять таку особу нездатною до прийняття адекватних рішень в екстремальній ситуації вчинення насильницького злочину.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ВБИВСТВАМ, УЧИНЕНИМ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

З огляду на висвітлену в попередніх розділах специфіку вбивств через необережність, досудове розслідування справ, кваліфікованих за ст. 119 КК України, потребує особливої ретельності й уважності. Це підкреслюють як науковці, так і практики-слідчі, які пояснюють низку помилок у розслідуванні вже на етапі кваліфікації діяння складністю його розмежування зі ст. 115, 118 та ч. 2 ст. 121 КК України щодо встановлення та доведення умислу й доведення вини.

Крім того, неповне та необ'єктивне розслідування необережних убивств пов'язане з недоліками організації розслідування власне слідчими (нез'ясування попередніх взаємовідносин потерпілого та підозрюваного, надмірна кількість одночасно розслідуваних правопорушень, непризначення необхідних експертних досліджень тощо), поведінкою підозрюваних (введення в оману слідчого, бажання уникнути відповідальності за умисне вбивство) та іншими об'єктивними й суб'єктивними причинами.

3.1. Психологічні особливості досудового розслідування вбивств через необережність

Окреслена нами низка соціально-демографічних, кримінологічних і психологічних особливостей досліджуваних правопорушень та осіб, які їх учинили, дає змогу сформулювати певні рекомендації, що стосуються оптимізації як досудового розслідування цієї категорії справ загалом, так і проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зокрема, слід урахувувати, що поведінка особи визначається взаємодією із середовищем, у якому вона реалізується. У контексті цього вважаємо за доцільне звертати увагу слідчого

на зумовленість поведінки підозрюваного відповідним типом середовища, визначеного А. П. Закалюком – природним, суспільним чи побутовим, що може характеризувати виразність нормативності поведінки особи саме в соціальній сфері, сфері людських стосунків [46].

Проте, на нашу думку, найбільш вагомим чинником, що може сприяти якісному розслідуванню злочинів через необережність, слугує чинник особистісний, тобто той, який характеризує своєрідність саме особистості винного й урахування якого слідчим суттєво визначає не лише неупередженість останнього в плинні всього розслідування, а й характер взаємодії слідчого з підозрюваним під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій – допиту, слідчого експерименту, обшуку, упізнання тощо. Так, слідчий має враховувати, що злісні необережні злочинці, які допустили особливо тяжкі порушення правил обережності за умов загальної негативної спрямованості особи, становлять усього 10–15 % з числа засуджених за необережні злочини. Решта ж – це випадкові необережні злочинці, які вперше вчинили злочин, характеризуються позитивно, порушили правила обережності під впливом несприятливої або провокуючої ситуації або ж особливого психофізіологічного стану (афект, втома, хворобливий стан), а також нестійкі необережні злочинці, які вперше вчинили необережні злочини в нормальній або навіть перешкоджаючій ситуації, порушили правила обережності свідомо, а не вимушено [32, с. 131; 131; 177]. Тому слідчий не повинен вже на початку розслідування формувати упереджену установку на обвинувальний підхід в оцінці особи підозрюваного, навпаки, орієнтуватись на співпрацю з особою у виявленні фактів та обставин проступку, а не на жорсткі методи впливу на особу. Водночас, попри те, що в певних випадках антисуспільна установка в осіб, які вчинили злочини з необережності вперше, відсутня [82], загалом вона їм все ж наявна [121; 124]. Тобто за наявності в такої особи специфічних криміногенних властивостей їй притаманні риси різних типів злочинців.

У межах безпосередньої взаємодії слідчого з підозрюваними під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій необхідно враховувати результати нашого дослідження, у якому встановлено, що переважна більшість правопорушників виявляють готовність до співробітництва зі слідчим і встановлення з ними позитивного та продуктивного контакту. До характеристик осіб, які вчинили необережне вбивство, слід також віднести практичну відсутність у них активної протидії процесу досудового розслідування. Тому під час організації та проведення допиту цих осіб, обшуку й інших слідчих дій слід активно підтримувати каяття та орієнтованість на позитивну взаємодію зі слідчим, наприклад, вдаючись до заходів позитивного підкріплення (побачення з рідними, умови тимчасового утримання тощо). Натомість у разі протидії, введення слідства в оману та імітації каяття слідчому доцільно використовувати прийоми дискредитації поведінки підозрюваного, окреслення загрози викриття негідної поведінки в очах найближчого родинного оточення особи, її авторитетного суспільного оточення.

Потребує ретельного підходу питання визначення мотивації необережного вбивства, що далеко не завжди є очевидним, особливо для малодосвідчених слідчих. Так, дані психологічних досліджень засвідчують, що необережним правопорушникам притаманна мотивація уникнення невдачі, а умисним – мотивація досягнення цілей. Крім цього, вони різняться також з огляду на тип реагування, згідно з яким необережним правопорушникам властивий саме імпульсивний тип реагування. Оскільки каталізаторами імпульсивної поведінки можуть бути конфліктні психоемоційні стани, їх обов'язково слід урахувувати в судочинстві під час оцінки суб'єктивної сторони необережного вбивства. Зазначене зумовлює необхідність ретельного оцінювання не лише кримінальної ситуації (огляд місця події, збирання та оцінка речових доказів), а й критичного ставлення до показів свідків і потерпілих, значущості емоційно насиченої провокативної поведінки жертви.

Труднощі в розслідуванні необережних убивств зумовлені також встановленою в нашому дослідженні подібністю психологічних рис убивць. Так, порівняльний аналіз особистісних рис умисних і неумисних убивць доводить, що такі риси, як жорстокість, нахабство, злобливість, агресивність і брутальність, хоча й найбільш виразно представлені в умисних убивць, водночас притаманні кожному п'ятому-шостому необережному правопорушникові, що не дає змоги виключати останніх із переліку потенційно небезпечних осіб.

На очевидну суперечливість психологічного профілю необережних убивць вказують результати їх порівняння з умисними убивцями за методикою Р. Кеттелла. Так, попри наявність характеристик розвиненого мислення та високого рівня загальної вербальної культури (шкала В), у необережних убивць спостерігається застрягання на образах уяви, мрійливість, відсутність прагматичної складової в плануванні та реалізації діяльності (за шкалою М). Тому під час організації допиту та пред'явлення доказів слідчий не може однозначно орієнтуватись на готовність особи сприймати логічність і доказовість інформації, а отже, перспективність співпраці зі слідством.

Водночас необережні убивці виявляють риси соціальної відкритості (відвертість, терпимість, поступливість за шкалою L), що поєднуються із самовпевненістю, самовиправдовуваністю, самозаспокоєнням (шкала О). Саме цим можна пояснити наявність 15,0 % підозрюваних, які виявляють удаване каяття та елементи соціальної мімікрії в стосунках зі слідчим.

Під час роботи з досліджуваною категорією правопорушників слідчому вкрай необхідно орієнтуватись на можливі вияви неконтрольованої емоційності з боку підозрюваних осіб. Зокрема, встановлено схильність правопорушників до реакцій тривоги в екстремальних ситуаціях, домінування стресових станів, емоційної оцінки загрозливої ситуації. Поєднання цих рис із невпевненістю в собі та нерозвиненою самокритичністю може призвести до активізації захисних механізмів і

неадекватного реагування в межах провадження окремих контактних слідчих дій. Зазначене здатне активізуватися з огляду на наявність у структурі особистості необережних убивць порушень у прийнятті адекватних ситуації рішень, схильністю до шаблонних, стереотипних дій, а отже, дисбалансом нервових процесів збудження й гальмування.

Під час розслідування кримінально караного діяння слід розмежовувати юридичний і психологічний зміст вини за вчинення вбивства через необережність, який полягає саме в непередбаченні можливості настання шкідливих наслідків у зв'язку з тим, що в кримінальному законодавстві України вину розглядають як психічний акт, психічне ставлення особи до ситуації та результату діяння.

Тобто дія чи бездіяльність особи на власний розсуд (відповідно до наявного інтелекту й психіки) не передбачала настання смерті потерпілого, адже мета поведінки (передбачуваний результат) полягала в такому:

- завдання потерпілому лише тілесних ушкоджень;
- усунення потерпілого як перешкоди в досягненні бажаного;
- відсутність в особі винного взагалі думки про наявність майбутньої жертви в зазначеному місці.

Крім того, без встановлення особливостей психічної діяльності, які виявляються в поведінці особи та призводять до вчинення нею вбивства через необережність, слідчий не може визначити мотивацію особистості, оскільки питання щодо з'ясування психічного ставлення особи до наслідків вчиненого нею діяння перебуває поза межами його компетенції. Це стосується також низки інших особистісних диспозицій – наявності аномалій психіки, хронічної алкоголізації, що зумовлює обмежену осудність особи.

Зареєструвавши в ЄРДР кримінальне провадження за фактом учинення вбивства через необережність, слідчий зобов'язаний зібрати матеріали, які не лише надають формальну інформацію про особу злочинця (освіту, сімейний стан тощо), а й про особливості його характеру, поведінки, інтелектуального розвитку, ставлення до оточуючих тощо.

Тобто слідчий шляхом направлення запитів, допиту свідків (друзів, членів сім'ї, за потреби – педагогів і роботодавців), а також власне підозрюваного з'ясовує:

- особливості поведінки особи в побуті, під час виникнення проблемних ситуацій (конфліктів, покарання тощо), з оточуючими (друзями, батьками, раніше не знайомими йому особами та іншими особами, якщо у цьому виникає потреба);

- його типові психічні стани (фобії, стреси, тривожність, агресія, реакція на екстремальні ситуації тощо);

- своєрідність емоційного стану особи в певних обставинах (безпосередньо в момент події, у час, що передував подіям, а також після їх завершення).

У разі вчинення вбивства через необережність особою в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння необхідно:

- під час затримання одразу на місці злочину чи упродовж першої доби одразу провести освідування особи для визначення кількості спожитого алкоголю, встановлення факту вживання наркотичної речовини;

- здійснюючи освідування, звернути увагу лікаря на особливості поведінки й реакції підозрюваного на вчинений злочин з метою подальшого допиту лікаря як спеціаліста;

- під час допиту лікаря, який проводив освідування, з'ясувати питання, пов'язані зі станом сп'яніння (наркотичного сп'яніння) такої особи, зокрема встановити, як стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння позначився на поведінці та чи могла особа в такому стані усвідомлювати власні дії.

Зазначені питання не є вичерпними. З'ясування їх належить до компетенції лікаря, який проводив освідування особи.

У разі вчинення особою вбивства через необережність у стані алкогольного сп'яніння доцільно встановити:

- як довго особа вживає алкогольні напої (наркотичні засоби) та що спонукало до їх вживання;

– як вживання алкогольних напоїв (наркотичних засобів) позначається на її психічному стані (як змінюється поведінка, чи відбувається загострення окремих рис характеру тощо);

– чи могла особа, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, усвідомлювати свої дії та їхні наслідки.

Безперечно, під час розслідування вбивств, учинених через необережність, факт впливу на поведінку винного стану сп'яніння є принципово важливим. На перший погляд, між діями особи, поставленою метою та наслідками зв'язок відсутній, але ця думка є хибною, оскільки насправді такий зв'язок наявний і консолідується в підсвідомості особи. Тобто результат поведінки винного у вигляді смерті людини реалізувався на рівні актуалізованої первинної установки, яка починає діяти внаслідок блокування установок вищого рівня, що відбувся шляхом отруєння алкоголем головного мозку. Особа вчиняє саме так, оскільки життя потерпілого не є для неї цінним і значущим у системі уявлень. Тому наслідок у вигляді смерті потерпілого стає лише супутньою втратою, оскільки увага зосереджена на досягненні іншої, більш значущої мети [104; 149; 157].

Наступним кроком під час досудового розслідування має бути проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи, оскільки в разі вчинення особою вбивства через необережність у стані алкогольного сп'яніння виникає низка труднощів щодо визначення вини, мотиву й мети такого злочину, загальних установочних особливостей мотиваційної сфери.

М. І. Єнікєєв вважає, що в цьому разі експертам доцільно поставити такі запитання: 1) чи наділена особа такими особливостями розумової діяльності, які могли перешкоджати усвідомленню нею значення протиправних дій і керувати своїми діями в ситуації вчинення злочину; 2) яким є ступінь впливу характерологічних особливостей підекспертного на реалізацію протиправної поведінки; 3) чи можна діагностувати стан афекту в психопатичної особи під час учинення кримінального правопорушення [40, с. 422; 39].

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 119 КК України, не розглядають питання щодо обмеженої осудності підозрюваних. Отримавши матеріали стосовно осудності особи, слідчі не звертають уваги на те, що особа за своїм психічним станом не здатна пристосуватись до базових вимог співжиття в суспільстві. Водночас така особа, учиняючи злочин унаслідок необережних дій, неспроможна повною мірою усвідомлювати власні дії та керувати ними.

На думку Л. І. Казміренко, особи з обмеженою осудністю цілком усвідомлюють, що розводять багаття, керують власними діями, але не передбачають, що це може призвести до настання суспільно небезпечних наслідків. Наявна розумова недостатність не дає змоги таким особам мислити абстрактно, тобто утворювати ймовірнісні причиново-наслідкові ланцюжки (дія та можливі наслідки) [56, с. 136–137]. Дослідниця також зазначає: «Зменшена осудність спричиняється недостатнім ступенем психічного опору, необхідного для того, щоб утриматися від учинення діяння... Стани психічної недостатності зводять психічний опір на нижчий ступінь, аніж потрібний людині, щоб протистояти злочинним мотивам» [56, с. 138].

Проводячи досудове розслідування, слідчі не завжди звертають увагу на емоційний стан особи під час учинення кримінального правопорушення, який не досягнув інтенсивності фізіологічного афекту, але міг негативно вплинути на свідоме регулювання поведінкою (стрес чи фрустрація). Такий стан діагностується психологом та інтерпретується слідчим як стан сильного душевного хвилювання.

Вивчаючи окреслену проблематику, В. Л. Васильєв, І. І. Мамайчук та В. П. Смірнов вважають, що у свідків та очевидців слід обов'язково з'ясувати такі питання:

– який вигляд мала особа під час учинення кримінального діяння (колір обличчя, звужені чи розширені зіниці; наявність тремору рук чи інших частин тіла; особливості інтонації голосу);

– який вигляд мала особа одразу після вчинення правопорушення (плакала, сиділа непорушно, намагалась надати допомогу постраждалому), чи адекватно відповідала на питання, яким був темп мови, (прискорений, уповільнений, нормальний), який був зміст того, про що говорила особа, тощо);

– які особливості взаємовідносин між підекспертним і жертвою;

– які особливості особистості підекспертного та як вони виявлялись у його поведінці;

– які особистісні особливості жертви [18, с. 20–21].

Під час допиту свідків необхідно з'ясовувати також питання, які характеризують суто особу злочинця, а саме: чи є типовими для нього відповідні вчинки; чи поведився він так раніше; чи очікували від нього саме такої поведінки та ін. Відповіді на такі питання є досить інформативними для психологів і допоможуть більш детально охарактеризувати особу підекспертного.

Експертові надають медичну документацію про стан психічного здоров'я особи (висновок судово-психіатричної експертизи та/або довідку), шкільні характеристики й характеристики з місця роботи, особову справу учня, свідчення однокласників, однокурсників, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася, відеозаписи тощо. Таким чином, експерт отримує широкі можливості щодо психологічного обстеження підекспертної особи. Водночас слід урахувати, що малолітню особу обстежують за згоди батьків або представників.

Призначаючи проведення судово-психологічної експертизи, слідчому доцільно щоразу узгоджувати з експертом усі питання з метою їх компонування в певні блоки.

Під час допиту особи як підозрюваного слідчий передусім має з'ясувати такі питання:

- особливості особистості, що знаходять свій прояв у темпераменті, характері, особливостях спілкування у сім'ї, з оточуючими та потерпілим;
- соматичний стан напередодні злочину (наявність соматичних захворювань, патології нервової системи, хронічної втоми тощо);
- чи були допитуваний і потерпілий знайомі між собою, які стосунки були між ними (родинні, дружні, службові, інші);
- що саме призвело до конфлікту з потерпілою особою, чи були такі конфлікти раніше та як вони вирішувались, що про це знають знайомі, чи були вони свідками конфліктів і як їх коментували.

На нашу думку, наведений перелік питань не є вичерпним. Зокрема, він не розкриває індивідуально-психологічних особливостей необережного вбивці, з огляду на що в разі проведення судово-психологічної експертизи особи, яка вчинила вбивство через необережність, експертові доцільно ставити такі питання:

- які індивідуально-психологічні особливості притаманні підекспертній особі;
- чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій (зазначається, що саме має значення: підвищена агресивність, схильність до підкорення, жорстокість, нерішучість, соціальні установки, мотиваційна сфера);
- як саме сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити – одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток і відчуття благополуччя дитини;
- чи наявні в підекспертної особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних виявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості та виникли внаслідок впливу певних обставин (таких як безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо);

– чи спроможна підекспертна особа, з огляду на її вікові особливості, емоційний стан, індивідуально-психологічні властивості, рівень розумового розвитку й умови мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо), усвідомлювати фактичний зміст власних дій, повною мірою керувати ними та передбачати наслідки [111].

Під час розслідування справ цієї категорії слідчому належить особливо ретельно оцінити таку обставину: *чи здатна була вказана особа передбачати наслідки своїх суспільно небезпечних дій?*

Потреба щодо з'ясування цієї обставини полягає в тому, що донині науковці не дійшли одностайності стосовно конкретної психічної функції, яка визначає спрямованість і зміст убивства, учиненого через необережність, та могла б слугувати самостійним психічним феноменом. Визначаючи психічне джерело необережності, правники використовують поняття «недбальство, самовпевненість, легковажність», які, на наш погляд, є відображенням соціальних або моральних, проте жодним чином не психічних процесів, механізм виникнення яких залишається нерозкритим, а тому й викликає більше запитань, ніж зрозумілих відповідей.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 КК України, про злочинну самовпевненість ідеться тоді, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення [77]. У виданні, підготовленому за загальною редакцією Л. І. Казміренка, Є. М. Моїсеєва, самовпевненість визначено як рису особистості й, водночас, особливість поведінки, що передбачає набуття власним «Я» надмірної значущості в системі міжособистісних відносин або в конкретній діяльності [182, с. 121; 185].

Трактуючи самовпевненість, доречно зазначити, що таке передбачення (інтелектуальний момент) має ґрунтуватись на попередньому досвіді особи або на наявності в неї певних якостей (спеціальних навичок), які надають можливість (за умови певного досвіду) свідомо передбачати суспільну небезпечність імовірних наслідків.

У тлумачному словнику С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової термін «свідомість» визначено як здатність особи до відтворення дійсності в мисленні (психічна діяльність як відображення дійсності) [93]. Водночас, на думку цих дослідників, категорія «передбачення» означає: «...заздалегідь знати, припускати можливість появи, настання чого-небудь» [93].

Слід зважати на те, що особа, учиняючи умисний злочин, усвідомлює, що їй для досягнення цілі необхідно вжити певних заходів. Натомість у разі вчинення злочину через необережність вона діє (чи не діє) з метою усунення перешкоди, яка стоїть на її шляху [104].

О. І. Коробєєв, А. Л. Кононов та А. І. Долгова вважають, що нерідко злочини, учинені внаслідок самовпевненості, мають лінії детермінації, подібні до умисних злочинів. Найчастіше вони пов'язані з такими чинниками:

а) легковажне та безвідповідальне ставлення винного до вивчення спеціальних правил поведінки й отримання навичок щодо їх застосування;

б) відсутність в особі необхідного рівня засвоєння соціальних позицій і ролей, слабкою професійною підготовкою фахівців, посадових осіб, учасників певної діяльності;

в) викривлення системи пріоритетів, коли через вияв прихильності до відомств, прагнення до кар'єрного зростання, слави тощо дотримання спеціальних правил поведінки суб'єкт визнає вторинним;

г) знаходження особи в умовах, що ускладнюють дотримання правил поведінки (втома, тривалий робочий час тощо) [74, с. 386].

На наш погляд, лише встановивши, як на психічному рівні виявляється інтелектуальний момент у вигляді передбачення, можна вирішити питання щодо розмежування необережного вбивства, учиненого внаслідок злочинної самовпевненості, та вбивства, учиненого з непрямым умислом.

Крім цього, вартий уваги той факт, що особа, передбачаючи суспільну небезпечність свого діяння, легковажно сподівається на певні обставини, які здатні ці наслідки відвернути. Вважаємо, що в такої особи відсутнє свідоме

припущення шкідливих наслідків. Тобто, як ми вже зазначали вище, особа розраховує (абстрактно передбачає) на цілком реальні обставини, які за своїми властивостями спроможні відвернути настання шкідливих наслідків. Однак такий розрахунок є легковажним, недостатнім для відвернення цих наслідків. Переоцінюючи власні можливості належної концентрації інтелекту і волі, особа не враховує суттєвих обставин, не залучає додаткових сил та засобів, унаслідок чого сама виявляється нездатною відвернути такі наслідки. З огляду на це, воля не є тим рушієм, що спрямовує дії особи на вчинення вбивства через необережність (суспільно небезпечні наслідки). Таким рушієм може бути потреба (або імпульс актуальної потреби), що втілюється в установці та потребує реалізації. Натомість, на думку С. Л. Рубінштейна, саме «усвідомлення мети й передбачення результату відрізняє вольову дію від інстинктивної та виражається в безпосередньому його протіканні» [119].

На початкових етапах протиправної поведінки виникає ситуація, яка актуалізує установку, що визначає характер майбутніх психічних операцій. Однак внутрішньо модельований вольовий акт, який спочатку вбачається як упорядкований вчинок, поступово, під впливом установки розузгоджується, унаслідок чого втрачається контроль над розвитком подій. Вольові процеси фактично заміщаються установкою з визначеним змістом, яка й стає активною спонукальною силою. Інакше кажучи, лише відстеживши детермінованість контролю поведінки низкою психічних диспозицій особистості на рівні свідомої регуляції, ми можемо з'ясувати сутність легковажності.

На нашу думку, обов'язковим питанням для слідчого під час визначення необережної вини є з'ясування того, чи була особа здатна, за наявного в неї рівня розвитку інтелекту й волі, відвернути суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті потерпілого.

Конкретизуючи поняття самовпевненості, Р. В. Вереша зазначає, що в разі злочинної самовпевненості «...винний, з одного боку, недостатньо оцінив значення обставин, які могли викликати суспільно небезпечні

наслідки, а з іншого – переоцінив свої можливості або інші обставини, які могли б відвернути такі наслідки. В обох випадках особа діє необачно та легковажно» [22, с. 91–92].

На нашу думку, законодавець не приділив належної уваги передбаченню особою під час учинення злочину внаслідок самовпевненості можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Він вважає, що особа, учиняючи вбивство через необережність унаслідок злочинної самовпевненості, обов'язково абстрактно передбачає, що її діяння призведе до суспільно небезпечних наслідків, однак упевнена, що вчинена саме нею дія (бездіяльність) не має спричинити таких наслідків.

Діючи у відповідній конкретній обстановці, особа не усвідомлює також реального причинового зв'язку між своєю поведінкою та наслідками, хоча й могла б це зробити за умов інтенсивнішого використання свого психічного потенціалу. Інакше кажучи, вчиняючи злочин з непрямым умислом, особа передбачає реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків, а в разі злочинної самовпевненості таке передбачення лише ймовірно можливе [77, с. 83]. Як у першому, так і в другому випадку особа здатна встановлювати причиновий зв'язок між своїм діянням та його потенційними наслідками, але ступінь цієї здатності різниться.

За суб'єктивно усвідомленої легковажності суб'єкт ніби намагається не враховувати, що злочинний результат можливий, оскільки його мета під час необережних дій не збігається з результатом у вигляді загибелі людини. Крім того, у разі непрямого умислу шкідливий результат у момент учинення діяння особа сприймає як бажаний, а після вчинення вбивства через необережність вона шукає підтримки та виправдання в суспільстві, вважаючи це нещасним випадком.

Тому, вирішуючи питання щодо абстрактного передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків, слідчому слід звертатись по допомогу до відповідних фахівців у галузі психології, адже саме судово-психологічна експертиза дає змогу встановити особливості

психічної діяльності, зокрема такі їхні вияви в поведінці особи, які мають юридичне значення та певні правові наслідки [111].

На наше переконання, під час аналізу детермінант необережного убивства доцільно використовувати термін «усвідомлення», а не «передбачення». Адже, відповідно до тлумачного словника, «усвідомлювати» означає «...осягати розумом, сприймати свідомо, розуміти значення, сенс чого-небудь; осмислювати; повністю розуміти що-небудь, проникати в його суть, правильно оцінювати щось» [20, с. 1303].

За такого підходу ми одержуємо дещо інший ракурс оцінювання психічного стану й поведінки особи, яка вчинила вбивство через необережність: наявне не абстрактне передбачення (формування ймовірнісної моделі події), а свідоме розуміння порушення правил обережності та суспільно небезпечних наслідків своїх дій.

Слід також зауважити, що власне самовпевненість (намагання особи додати власному «Я» або ж своїм учинкам значущості) не може бути негативно оцінена ні як риса характеру, ні як поведінка, здатна призвести до настання суспільно небезпечних наслідків. З огляду на це, більш природним та обґрунтованим виглядає термін «самовпевненість», а не «легковажність». Законодавець визначає самовпевненість як легковажне сподівання особи на те, що передбачений нею суспільно небезпечний наслідок не наступить. Проте це є класичною ментальною помилкою (невиправданим очікуванням). Про вказану помилку свого часу згадував П. С. Дагель, який наголосив на тому, що «в одному діянні з одним наслідком можуть співіснувати самонадіяність, під час якої особа передбачає, та недбальство, у межах якого особа не передбачає його» [31].

У контексті цього питання найбільш коректним слід вважати підхід білоруського законодавця. У ч. 1 ст. 23 КК Республіки Білорусь вказано: «Злочин визнається вчиненим з легковажності в разі, якщо особа, що його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння чи бездіяльності, але без достатніх підстав розраховувала на їх

відвернення» [30, с. 124]. Частину 2 ст. 25 КК України необхідно тлумачити так: «Про легковажність ідеться тоді, коли особа усвідомлювала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно без достатніх підстав розраховувала на їх відвернення», оскільки саме в такому формулюванні зберігається логічний ланцюг.

Водночас у разі злочинної недбалості, відповідно до ч. 3 ст. 25 КК України, особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [77]. На відміну від злочинної самовпевненості, злочинна недбалість виявляється передусім у непередбаченні особою суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності. Це саме та ознака, яка відокремлює недбалість від злочинної самовпевненості й умислу.

Відомий німецький криміналіст І. Лекшас вважає, що «сутність необережної вини полягає в навмисному нехтуванні правовими обов'язками за необережного ставлення до шкідливого результату» [193, с. 48; 201].

З іншого боку, недбалості притаманні такі ознаки, як обов'язок і можливість передбачення наслідків свого діяння. Тобто особа зобов'язана виявляти уважність під час учинення будь-яких дій (бездіяльності), які можуть спричинити смерть іншої особи. З цього приводу Р. А. Адельханян зауважує: «Недбалість, відповідно до закону, це – непередбачена особою можливість настання суспільно небезпечних наслідків, хоча за необхідної пильності та передбачливості вона повинна була й могла їх передбачити. Недбалість вирізняє те, що особа не передбачає суспільно небезпечних наслідків своїх дій (у цьому злочині – смерті потерпілого). Це єдиний різновид вини, яка виключає передбачення наслідків як у формі неминучості, так і у формі можливості їх настання» [1, с. 97; 162; 164].

Водночас використання українським законодавцем у межах трактування злочинного недбальства виразу «не передбачала», на нашу думку, є не цілком коректним, оскільки особа, відповідно до процесів, що

відбуваються в її психіці, може усвідомлювати чи не усвідомлювати наслідки своїх дій. Зважуючись на той чи інший вчинок, особа усвідомлює можливі його наслідки. Інакше кажучи, за наявності в правопорушника освіти, адекватного психічного стану, достатнього інтелектуального розвитку він здатний усвідомлювати й аналізувати наслідки своїх вчинків, як позитивних так і негативних, що, відповідно, заперечує нездатність ці вчинки передбачати. Крім того, означений освітній, психічний та інтелектуальний статус особи передбачає можливість вжиття запобіжних заходів щодо недопущення настання смерті потерпілого. Таким чином, особа повною мірою усвідомлювала те, що порушує визначені правила обережності вже на первинному етапі дій, чого цілком достатньо для визнання її вини, навіть за умови неусвідомлення власне наслідків [100; 101].

Учинення особою вбивства через необережність унаслідок злочинної недбалості передбачає певну послідовність протікання її психічних і вольових процесів, зокрема такі етапи:

- особа вчиняє дії, спрямовані на досягнення певної мети, яка не передбачає вбивства через необережність (завдання тілесних ушкоджень, здійснення пострілу на полюванні тощо);

- дії такої особи здебільшого є автоматичними, слугують наслідком набутого досвіду. Ідеться про вияв аперцепції, яку в психології визначають як залежність сприйняття навколишніх явищ від минулого досвіду;

- інша людина та її життя для злочинця не становлять жодної цінності;

- отриманий результат є неочікуваним і не збігається з поставленою метою.

Свого часу С. Л. Рубінштейн підкреслював: «Так, я можу абсолютно не усвідомлювати автоматизованого способу вчинення тієї чи іншої дії, а отже, власне процесу її здійснення, проте ніхто не назве через це таку дію несвідомою, якщо усвідомлено її мету. Натомість дію вважатимуть несвідомою, якщо неусвідомленим був істотний наслідок або результат цієї

дії, який за таких обставин закономірно з нього випливає та який можливо було передбачити» [118; 119, с. 16].

Інакше кажучи, особа не усвідомлює суспільної небезпечності власних дій, а діє імпульсивно під впливом установок, проте це не означає, що вчинки такої особи були несвідомими, оскільки її мета, хоча й не відповідала отриманому результату, проте усвідомлювалась особою, а отже, передбачалась. Передбачення – вияв свідомості людини, який докорінним чином відрізняє її діяльність від неусвідомленої (інстинктивної) поведінки тварин.

Слід зауважити, що передбачення є складовою більшості психічних процесів, які реалізуються на рівні свідомості людини – вольових, пізнавальних, емоційних. У зазначених випадках психічна активність особи відбувається без участі вольової функції, а лише на рівні установок. З огляду на це, використання науковцями під час визначення самовпевненості й недбалості терміна «передбачення» вважаємо не досить коректним. Крім того, на думку законодавця, під час визначення злочинної недбалості в поведінці особи важливе місце посідає встановлення саме обов'язку та можливості суб'єкта передбачити суспільно небезпечні наслідки.

За злочинної недбалості можлива не лише відсутність вольових зусиль, спрямованих на заподіяння суспільно небезпечних наслідків, а й усвідомлення можливості їх настання. Науковці вважають, що такий стан можна охарактеризувати як певну бездіяльність психіки щодо суспільно небезпечних наслідків, оскільки можливість не є дійсністю [103].

З цього приводу Р. А. Адельханян зазначає: «Особа повинна була й могла б передбачати настання смерті... Це означає, що особа, заподіюючи тяжку шкоду здоров'ю, зобов'язана була передбачити можливість настання смерті. Такий обов'язок випливає із закону..., із загальноприйнятих запобіжних заходів. Наявність обов'язку не звільняє органи слідства й суду від встановлення реальної можливості в конкретному випадку передбачати настання смерті, яку особа не реалізувала, унаслідок чого настала смерть

(суб'єктивний критерій). Суб'єктивний критерій у вказаному злочині означає здатність особи діяти в конкретній ситуації, з урахуванням її індивідуальних якостей» [1, с. 97–98].

За злочинного недбалства психічне ставлення як варіант вини, відповідно до кримінального законодавства, відсутнє, що, на нашу думку, є помилковим твердженням і потребує більш глибокого вивчення. Наявність лише обов'язку передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті потерпілого не звільняє слідчого від з'ясування реальної можливості такого передбачення. Вирішення зазначеного питання можливе лише завдяки проведенню судово-психологічної експертизи.

Переконані, що замість категорії «недбалість» доцільно вживати термін «необачність», адже остання виникає тоді, коли особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння, але, з огляду на певні обставини, вчиняє необачно, призводячи своїми діями до суспільно небезпечних наслідків. Тобто особа вже на початку усвідомлювала суспільну небезпечність власних дій, але, прагнучи до реалізації певної мети, вчинила необачно, спричинивши настання суспільно небезпечних наслідків. На першому етапі дії особи збігаються з поставленою метою. Саме на цьому етапі вона має можливість їх припинити, але через певні обставини поводить необачно, чим заподіює смерть іншій особі. Усвідомлюючи небезпечність своїх дій, особа, водночас, не може не усвідомлювати небезпечність їхніх наслідків [99;].

У досудовому розслідуванні необхідно враховувати, що вбивство через необережність є вмотивованим злочином, справжній мотив якого не завжди усвідомлюється особою чи інколи підміняється соціально прийнятним мотивуванням. Для з'ясування мотиву вбивства, учиненого через необережність, на нашу думку, недостатньо звичайної доказової бази. Під час проведення досудового розслідування із зазначеного виду злочину слідчий має обов'язково залучати спеціалістів у сфері психології. Зокрема, перед слідчим постійно постають питання, для вирішення яких він має призначати проведення судово-психологічної експертизи.

Психологічний аспект убивства, учиненого через необережність, завжди пов'язаний з відповідальністю особи. Діапазон її відповідальності характеризує ставлення до дотримання соціальних норм. Однак у деяких випадках суб'єктивна відповідальність не збігається з об'єктивною у зв'язку з тим, що процес усвідомлення особою відповідальності за вчинене вбивство через необережність визначається багатьма факторами. У вчиненому особою правопорушенні через необережність завжди виявляється її свідоме ставлення до суспільства загалом: це її життєва позиція, потреби, переконання, вплив навколишнього середовища. У зв'язку з цим результати проведення судово-психологічної експертизи можуть відповісти на питання щодо психологічної установки; стимулів, які спонукали особу до вчинення вказаного злочину; мотиву злочинної поведінки як процесу, що відображає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на поведінку особи.

Крім того, слід зауважити, що без встановлення особливостей психічної діяльності, які виявляються в поведінці особи та призводять до вчинення нею вбивства через необережність, слідчий не може визначити мотивацію особи, оскільки питання щодо з'ясування її психічного ставлення до наслідків вчиненого діяння перебуває поза межами його компетенції. Це стосується й низки інших особистісних диспозицій – наявності аномалій психіки, хронічної алкоголізації, що обумовлюють обмежену осудність особи.

Підсумовуючи, слід наголосити на обов'язковості ретельного з'ясування слідчим особи підозрюваного: особливості темпераменту, характеру, спілкування в сім'ї, з оточуючими та потерпілим; соматичний стан напередодні злочину (наявність соматичних захворювань, патології нервової системи, хронічної втоми тощо); чи були допитуваний і потерпілий знайомі між собою, які стосунки їх пов'язували (родинні, дружні, службові, інше); що саме призвело до конфлікту з потерпілою особою, чи були такі конфлікти і раніше та як вони вирішувались, що про це знають знайомі, чи були вони свідками конфліктів і як їх коментували.

Важливим є врахування очевидної суперечливості психологічного профілю необережних убивць, що спостерігається під час їх зіставлення з умисними вбивцями. Так, попри наявність характеристик розвиненого мислення та високого рівня загальної вербальної культури, у необережних убивць спостерігається застрягання на образах уяви, мрійливість, відсутність прагматичної складової в плануванні та реалізації діяльності. Тому під час організації допиту та пред'явлення доказів слідчий не може однозначно орієнтуватись на готовність особи сприймати логічність і доказовість інформації, а отже, перспективність співпраці зі слідством.

Учинення особою вбивства через необережність унаслідок злочинної недбалості передбачає певну послідовність протікання її психічних і вольових процесів, зокрема такі етапи: особа вчиняє дії, спрямовані на досягнення певної мети, яка не передбачає вбивства через необережність (завдання тілесних ушкоджень, здійснення пострілу на полюванні тощо); дії такої особи здебільшого є автоматичними, слугують наслідком набутого досвіду (ідеться про вияв апперцепції, яку в психології визначають як залежність сприйняття навколишніх явищ від минулого досвіду); інша людина та її життя для злочинця не становлять жодної цінності; отриманий результат є неочікуваним і не збігається з поставленою метою.

Убивство через необережність є вмотивованим злочином, справжній мотив якого не завжди усвідомлюється особою чи підміняється соціально прийнятним мотивуванням. У вчиненому особою правопорушенні через необережність завжди виявляється її свідоме ставлення до суспільства загалом: це її життєва позиція, потреби, переконання, вплив навколишнього середовища. У зв'язку з цим результати проведення судово-психологічної експертизи можуть дати відповідь на питання щодо психологічної установки; стимулів, які спонукали особу до вчинення вказаного злочину; мотиву злочинної поведінки як процесу, що відображає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на поведінку особи.

3.2. Психологічна сутність профілактики вбивств, учинених через необережність

На тлі негараздів в економічній, політичній і соціальній сферах сьогодення відбувається зростання рівня загальної злочинності в суспільстві, з огляду на що закономірною є активізація необережної злочинності. Деформація психологічних властивостей і регрес моральності особистості необережного вбивці відбувається в умовах загального занепаду духовних підвалин суспільства, що призводить до внутрішньої недисциплінованості, надмірної самовпевненості, необачності, егоцентризму, легковажності, зневаги до оточуючих і надмірного вживання алкоголю.

Як зазначає В. І. Чернишов, «злочинність безпосередньо пов'язана з причинами й умовами, які їй сприяють, її зумовлюють і виникають у різних сферах, на різних рівнях суспільного життя, – від загальносоціальних причин та умов до конкретних ситуацій, що виникають у певних соціальних групах і між окремими особами» [158, с. 23].

Система попередження загальної та необережної злочинності утворює ієрархічну структуру, яка співвідноситься зі структурою причин та умов учинення необережного правопорушення. Зазначену проблематику висвітлено в численних монографіях і статтях. Із цього питання існує значна кількість теорій, які пояснюють та обґрунтовують причини необережної злочинності. Однак, на нашу думку, додаткового дослідження потребує проблема запобігання вбивствам, учиненим через необережність, яка є недостатньо розробленою та викликає певні дискусії.

Загальна злочинність та її складова – необережна злочинність за своєю суттю є явищем багатофакторним, соціально детермінованим. Відповідно, запобігання та викорінення злочинності полягає в одночасному впливові на значну кількість чинників, що є бажаним, проте далеко не завжди може бути реалізовано. З огляду на це, слід встановити принаймні найбільш суттєві

чинники злочинності й організації системного впливу на них упродовж тривалого часу.

Науковці традиційно виокремлюють три основні рівні попередження злочинів: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Але попередженню необережних злочинів притаманні власні особливі риси, які визначаються причинами, що їх породжують. Так, у механізмі вбивств, учинених через необережність, переважає ситуативний фактор. Зокрема, відсутні такі компоненти типового убивства, як приготування, співучасть, замах, підшукування чи виготовлення знарядь учинення злочину тощо. Відповідно, ефект впливу попереджувальних заходів може бути швидким і вагомим.

Зокрема, І. М. Тверда переконує: «Ефективність попереджувальної діяльності здебільшого залежить від того, на які фактори, що викликають злочинність, впливають попереджувальні заходи» [134, с. 113; 161].

Наприклад, на **загальносоціальному** рівні запорукою ефективності попереджувальної діяльності щодо необережної побутової злочинності є нейтралізація всіх причин та усунення умов, що їй сприяють.

З огляду на те, що переважна більшість причин, які породжують необережну побутову злочинність, належить до негативних соціально-психологічних явищ і процесів у вигляді антисупільних традицій, діяльність щодо їх повного усунення не може бути стовідсотково ефективною. Тим не менш, метою попереджувальної діяльності є вплив за допомогою визначених законом заходів на умови, що породжують необережну злочинність, зокрема вжиття заходів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію негативних сторін цього явища, або повного його знешкодження. За умови нейтралізації чи послаблення впливу власне негативного явища цілком закономірним є нівелювання його негативних наслідків, тобто дія на упередження.

Такий вплив слід здійснювати на державному рівні шляхом прогресивного розвитку суспільства, його культури, економіки та оптимізації суспільних відносин загалом. Основним органом профілактики на

найвищому суспільному рівні є держава, її органи влади й управління, які розробляють закони, накази, нормативні акти, що регламентують суспільні відносини в певній сфері життєдіяльності. Під час вирішення соціальних та економічних завдань вони мають узгоджено здійснювати заходи, спрямовані на загальну профілактику злочинності.

На наш погляд, до загальносоціальних заходів щодо запобігання порушенню правил обережності, недотримання яких може призвести до вчинення вбивства через необережність, належать:

- аналіз статистичних даних за ст. 119 КК України, зокрема задля вивчення передумов учинення вбивств через необережність;

- організація та проведення серед населення, у тому числі з-поміж дітей і молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання порушенню правил обережності, шкідливості вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, що може призвести до вчинення вбивств через необережність;

- залучення ЗМІ до проведення інформаційних і просвітницьких кампаній, спрямованих на формування в молоді правової поведінки, роз'яснення небезпечності порушення правил обережності в побуті, під час навчання, особистого спілкування з оточуючими, пропагування здорового способу життя, небезпечності вживання спиртних напоїв тощо;

- розроблення та впровадження в навчальних закладах виховних і навчальних програм з попередження та запобігання вчиненню необережних правопорушень;

- проведення тренінгів і семінарів для працівників правоохоронних органів, практичних психологів, викладачів навчальних закладів щодо необхідності запобігання порушенню правил обережності. Наприклад, вивчаючи необережну злочинність, О. В. Гороховська пропонує запровадити в загальних і професійно-освітніх закладах країни навчальні курси «Практичне право» та «Безпека життєдіяльності» [29, с. 9; 160].

Проблему побутової необережної злочинності неможливо розв'язати без залучення суспільства загалом. На сучасному етапі його розвитку необхідно акцентувати увагу саме на духовно-моральному вихованню соціуму шляхом залучення ЗМІ та освітніх закладів, які дотепер практично не сприяють формуванню правосвідомого суспільства, пропагуючи культ насилля й аморальної поведінки.

До суб'єктів системи профілактики на **спеціально-кримінологічному** рівні належать правоохоронні органи (суди, прокуратура, МВС), яким безпосередньо належить вживати заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що призводять до вчинення вбивства через необережність. Такі заходи можуть здійснюватись як на державному рівні, так і в межах певного регіону, області, установи, окремої особи. Крім того, зазначені заходи можуть мати як профілактичний, так і попереджувальний характер.

З огляду на те, що необережна злочинність більше піддається впливу попереджувальних заходів, аніж умисна, доцільним є розроблення спеціальних заходів попередження необережної злочинності, зокрема злочинів, учинених через необережність. Крім того, попереджувальні заходи, яких вживають для запобігання нещасним випадкам, є доречними і для попередження вбивств через необережність.

На спеціально-кримінологічному рівні підхід до попередження вбивств, учинених через необережність, слід диференціювати за факторами, тобто ситуаціями, особами, знаряддями й засобами вчинення злочину. Водночас найбільш оптимально запобігти вчиненню таких убивств можливо лише за умов побудови єдиної цілісної системи профілактики. Вивчення спонукального впливу парціальних факторів убивств дає змогу суттєво зменшити ймовірність настання шкідливих наслідків.

Проведений нами аналіз дає змогу стверджувати, що необережні вбивства вчиняють переважно у сфері побуту в таких ситуаціях:

- під час виконання робіт, які вимагають дотримання певних правил обережності (заготівля деревини, видобуток вугілля, виконання будівельних і ремонтних робіт тощо);

- за неналежного поводження з технічними приладами й засобами підвищеної небезпеки (під час полювання, на присадибних ділянках тощо);

- на вулицях, у магазинах, місцях масового скупчення людей;

- під час сімейних конфліктів;

- унаслідок неналежного догляду батьками за новонародженими й малолітніми дітьми.

Зазначена класифікація надає можливість визначити коло попереджувальних заходів, які є найбільш доцільними саме в цих ситуаціях.

Зокрема, попередження необережних вбивств під час полювання можливе завдяки діям працівників, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання. Відповідно до п. 1.4 Положення про правила полювання, поводження із зброєю та порядку видачі ліцензій на добування мисливських тварин, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17 жовтня 2011 року № 549, перед початком полювання його розпорядник здійснює детальний інструктаж з правил безпеки під час проведення полювання. Однак таких інструктажів, на нашу думку, недостатньо. Зазвичай невідомо, у якому психологічному стані особа розпочинає полювання. Якщо полювання відбувається за участю єгера, останній може оцінити цей стан шляхом спілкування, але коли мисливець самотійно перебуває на полюванні, його ніхто не перевіряє. Ми усвідомлюємо, що фізично неможливо перевірити всіх мисливців перед їх виходом на полювання, тому доцільним є щорічне періодичне проведення відповідними службами тестування психічного стану мисливця. Крім цього, варто доводити до відома мисливців і широкого загалу інформацію про порушення кримінальних проваджень за фактами вчинення вбивств через необережність під час полювання внаслідок необережного поводження зі зброєю. Ефективним може бути проведення циклу щорічних

лекційних занять з правил обережності під час перебування на полюванні. Такі попереджувальні заходи здатні зменшити кількість випадків убивств через необережність.

Чимало вбивств через необережність учиняють особи, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, під дією наркотичних засобів і психотропних речовин. Постійне вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин на першому етапі призводить до конфліктів у сім'ї, а в подальшому – і до вчинення вбивства через необережність. Закономірно, що вживання алкогольних напоїв та наркотичних засобів є однією з найбільш вагомих причин домашнього насилля, що потребує взяття на облік вказаних осіб і залучення їх до пробаційних програм, своєчасного вживання попереджувальних і профілактичних заходів.

Досить вагомим позитивним кроком у попередженні вбивств, учинених у колі сім'ї, стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Вказані злочини здебільшого вчиняють особи в стані алкогольного сп'яніння. Узагальнення низки випадків убивств на побутовому ґрунті свідчить, що йдеться про дві ситуації: у першій – убивство вчиняє особа, яка вживає алкогольні напої, чинить насилля в сім'ї та, за наявності несприятливих чинників, зрештою вчиняє вбивство через необережність; у другій – цей злочин учиняє жертва постійного насилля, переважно дружина.

Убивство батьками своєї новонародженої дитини також здебільшого вчиняли батьки в стані алкогольного сп'яніння, коли: батько чи мати, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, лягали на новонароджену дитину, що в цей час спала на їхньому ліжку; батьки накривали дитину ковдрою, щоб не заважала їм своїм криком; мати в стані алкогольного сп'яніння під час сну чи годування дитини задушила дитину своїм тілом. Виявлення та виокремлення із загальної кількості вбивств через необережність саме цього виду вбивств дає змогу вжити заходів обмеження контакту таких батьків з дитиною задля забезпечення її безпеки.

У такому разі передусім можна запропонувати посилення контролю з боку працівників медичних установ, які відвідують породіллю за місцем її мешкання впродовж першого року життя дитини. Про виявлені факти перебування батьків у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння слід повідомляти представникам територіальних органів поліції задля проведення профілактичної роботи. Крім того, профілактичні бесіди щодо попередження неналежного догляду за новонародженою дитиною та можливих наслідків вживання алкогольних напоїв доцільно проводити в лікарнях за місцем обліку вагітних жінок.

Відповідно до п. 5 ст. 1 вищезазначеного Закону, запобіганням домашньому насильству є система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями й особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки в приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, передусім до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [110].

У п. 10 ст. 1 цього Закону передбачено корекційну програму для кривдника, якою визнано комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків і спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки в приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їхніх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків [110].

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» законодавець передбачає в разі виявлення факту домашнього насильства обов'язкове взяття такої особи на профілактичний облік і проведення з нею профілактичної роботи. Виконання програми покладено на державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до кривдників вживають комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків і спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки в приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків [110].

Інакше кажучи, нині на законодавчому рівні передбачено заходи, спрямовані на запобігання насиллю в сім'ї, які одночасно є профілактичними заходами щодо вчинення особою на побутовому ґрунті вбивства через необережність.

Непоодинокими є факти вчинення вбивства через необережність під час виконання робіт, які вимагають дотримання певних правил безпеки (заготівля деревини, видобуток вугілля, ремонтні та будівельні роботи, тощо). За кожним з цих фактів приховано, як мінімум, порушення правил безпеки, а максимум – кримінальне правопорушення. Здійснений нами аналіз засвідчує, що майже всі ці випадки сталися не на офіційних підприємствах, а під час незаконного видобутку вугілля, порубки лісу, виконання будівельних робіт у приватних осіб. Відповідно, ініціатори не просто вчиняють кримінально карані делікти самими фактами незаконного проведення робіт, а й нехтують правилами безпеки (як власної, так і найманих працівників), що потенційно сприяє вчиненню більш небезпечного правопорушення – убивства через необережність. Тому посилення контролю за незаконними

видами підприємницької діяльності слід вважати одним із дієвих заходів профілактики в контексті досліджуваної нами проблеми.

У процесі дослідження виявлено факти вчинення вбивств через необережність під час виконання робіт на території приватного домоволодіння, присадибної ділянки (рубання дров, спилювання гілок з дерев тощо). У цих випадках проведення інструктажу з правил безпеки в кожному конкретному випадку неможливе. Формування в людини обережної поведінки в таких ситуаціях можливе лише на загальносоціальному рівні, тобто на рівні сім'ї, навчальних закладів, за місцем роботи. Якщо ж особа і в цьому разі не дотримується правил безпеки, це свідчить, на наш погляд, про наявність певних відхилень на поведінковому рівні, що є наслідком викривленого процесу соціалізації та перебуває поза межами спеціальної профілактики.

Крім того, виявлено факти вчинення вбивства цієї категорії під час несення ваги у військових частинах, неналежного поводження зі зброєю та технічним устаткуванням. Отримання й поводження зі зброєю не лише під час проходження строкової служби в Збройних силах України, а й за місцем мешкання під час застосування мисливської гладкоствольної та нарізної зброї регламентовано відповідними наказами й інструкціями. Тобто на рівні державних і відомчих установ здійснюються попереджувальні та профілактичні заходи щодо недопущення вчинення вбивства через необережність. Щодо технічних приладів, то на сучасному етапі розвитку суспільства їх конструкція передбачає додаткові системи безпеки, що, на наш погляд, є більш доцільним у контексті профілактики, аніж розроблення правил безпеки зі створенням відповідних структур, які забезпечують дотримання цих правил.

Таким чином, кожна з наведених ситуацій учинення вбивства через необережність означена певними особливостями, відповідно до яких необхідно обирати адекватні попереджувальні та профілактичні заходи.

Попередження вбивств через необережність на індивідуальному, особистісному рівні можливе завдяки безпосередньому впливу на криміногенні фактори, з огляду на які особа вчиняє цей злочин. На індивідуальному рівні попереджувальні заходи застосовують безпосередньо до осіб, схильних до вчинення необережного злочину, вдаючись до всебічного вивчення власне особистості.

Виявлення негативних властивостей, притаманних особам, схильним до вчинення необережного вбивства, дає змогу виокремити персоніфіковані ціннісні орієнтації задля подальшої організації попереджувальної та профілактичної діяльності. Зокрема, слід урахувувати, що наявність дефектів правосвідомості, психолого-соціопатичних рис або властивостей, сформованих під впливом негативного соціального середовища, є вагомим чинником здійснення вбивства через необережність. Відповідно, такі особи потребують посиленої профілактичної та психологічної уваги.

Не менш важливими є заходи, спрямовані на формування в дитини правосвідомості, відповідальності й дисциплінованості. Оскільки цей процес у дитинстві та підлітковому віці відбувається переважно шляхом наслідування поведінки батьків, то його ефективність залежить здебільшого від тих зразків поведінки, які дитина сприймає в родинному колі та в соціальному оточенні загалом. Непоодинокі випадки насилля в сім'ї призводять до формування в дитини відповідних стереотипів поведінки, які надалі можуть самі по собі сприяти вчиненню вбивства через необережність.

Водночас важливим є вплив на свідомість дітей з боку широкого спектру засобів інформаційного споживання, з яких дитина отримує інформацію, що згодом визначає її установки. Наприклад, нині на телебаченні нерідко безперешкодно транслюють фільми, новини й інші телепрограми зі сценами насилля, не враховуючи досить піддатливу психіку дитини.

Надалі дитина отримує інформацію під час навчання у школі, вузі й інших навчальних закладах тощо. На наш погляд, ефективність

попередження правопорушень, учинених унаслідок сприймання небезпечної для особи інформації, залежить від жорсткого контролю з боку як суспільства загалом, так і відповідних органів, які контролюють інформаційне поле телебачення, заборони трансляції передач і фільмів зі сценами вбивств і насилля.

Таким чином, профілактичні заходи різного рівня суб'єктності та комплексності утворюють діалектичний зв'язок, що й забезпечує попередження необережної злочинності в усіх сферах життя особи.

Попередженню необережних злочинів притаманні особливі риси, зумовлені причинами, що їх породжують. Так, у механізмі вбивств, учинених через необережність, переважає ситуативний фактор. Зокрема, відсутні такі стадії аналізу типового вбивства, як приготування, співучасть і замах, встановлення осіб, що готуються до вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, ефект впливу попереджувальних заходів може бути більш швидким і вагомим.

Ураховуючи, що переважна більшість чинників, які спричиняють необережні вбивства, належать до негативно-психологічних явищ і процесів, які набувають вигляду антисуспільних традицій, діяльність щодо їх повного подолання не може бути однозначно успішною. Водночас попереджувальна практика має на меті вплив на умови, що породжують необережну злочинність, зокрема вжиття заходів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію негативних аспектів цього явища, або повного його знешкодження. За умови нейтралізації чи послаблення впливу власне негативного явища цілком закономірним буде знешкодження його негативних наслідків.

Висновки до розділу 3

1. У службових ситуаціях, пов'язаних із розслідуванням та профілактикою необережних убивств, необхідною умовою є всебічне врахування індивідуальних і типологічних характеристик винуватої особи. Зокрема, ретельного підходу потребує визначення мотивації необережного вбивства, що далеко не завжди є очевидною. Так, значній кількості необережних правопорушників притаманний імпульсивний тип реагування. Оскільки каталізаторами імпульсивної поведінки можуть слугувати конфліктні психоемоційні стани, їх слід обов'язково враховувати під час оцінки суб'єктивної сторони необережного вбивства. Зазначене зумовлює необхідність оцінки не лише кримінальної ситуації, а й критичного ставлення до показів свідків і потерпілих, оцінки значущості емоційно насиченої провокативної поведінки жертви.

2. Під час роботи з досліджуваною категорією правопорушників слідчому вкрай необхідно орієнтуватись на можливі вияви неконтрольованої емоційності з боку підозрюваних осіб. Зокрема, встановлено схильність правопорушників до реакцій тривоги в екстремальних ситуаціях, домінування стресових станів, емоційної оцінки загрозової ситуації. Поєднання цих рис із невпевненістю в собі та нерозвиненою самокритичністю може призвести до активізації захисних механізмів і неадекватного реагування в межах провадження окремих контактних слідчих дій. Зазначене здатне активізуватися з огляду на наявність у структурі особистості необережних убивць порушень у прийнятті адекватних ситуації рішень, схильністю до шаблонних, стереотипних дій, а отже, дисбалансом нервових процесів збудження й гальмування.

3. Під час розслідування вбивств, учинених через необережність, факт впливу на поведінку винного стану сп'яніння є принципово важливим. На перший погляд, між діями особи, поставленою метою та наслідками зв'язок відсутній, але ця думка є хибною, оскільки насправді такий зв'язок наявний і

консолідується в підсвідомості особи. Тобто результат поведінки винного у вигляді смерті людини реалізувався на рівні актуалізованої первинної установки, яка починає діяти внаслідок блокування установок вищого рівня, що відбувся шляхом отруєння алкоголем головного мозку. Особа вчиняє саме так, оскільки життя потерпілого не є для неї цінним і значущим у системі уявлень. Тому наслідок у вигляді смерті потерпілого стає лише супутньою втратою, оскільки увага зосереджена на досягненні іншої, більш значущої мети [104; 133; 164].

4. Проводячи досудове розслідування, слідчі не завжди звертають увагу на емоційний стан особи під час учинення кримінального правопорушення, який не досягнув інтенсивності фізіологічного афекту, але міг негативно вплинути на свідоме регулювання поведінкою (стрес чи фрустрація). Такий стан діагностують під час проведення судово-психологічної експертизи шляхом з'ясування таких питань: який вигляд мала особа під час учинення кримінального діяння (колір обличчя, звужені чи розширені зіниці; наявність тремору рук чи інших частин тіла; особливості інтонації голосу); який вигляд мала особа одразу після вчинення правопорушення (плакала, сиділа непорушно, намагалась надати допомогу постраждалому), чи адекватно відповідала на питання, яким був темп мови, (прискорений, уповільнений, нормальний), який був зміст того, про що говорила особа, тощо); які особливості взаємовідносин між підекспертним і жертвою; які особливості особистості підекспертного та як вони виявлялись у його поведінці.

5. Передбачення є складовою більшості психічних процесів, які реалізуються на рівні свідомості людини — вольових, пізнавальних, емоційних. У зазначених випадках психічна активність особи відбувається без участі вольової функції, а лише на рівні установки. У зв'язку з цим, використання під час визначення самовпевненості й недбалості терміна «передбачення» вважаємо не досить коректним. Більш доцільним у цьому контексті є поняттям «усвідомлення».

Замість категорії «недбалість» доцільно вживати термін «необачність», адже остання виникає тоді, коли особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння, але, з огляду на певні обставини, вчиняє необачно, призводячи своїми діями до суспільно небезпечних наслідків.

У кримінальному законодавстві України, зокрема в ст. 115 КК України зазначено, що вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Тобто законодавець вбивством вважає умисні протиправні дії особи, але не необережні. Тому було б більш доцільним визначати це діяння як необережне спричинення смерті.

6. Донині не розпізнано механізм виникнення психічних функцій, які впливають на вчинення особою вбивства через необережність, оскільки:

- мета такої особи спрямована на усунення певної перешкоди, але не передбачає вчинення злочину, тобто не збігається з отриманим результатом;

- у межах самовпевненості наявне передбачення абстрактної можливості настання суспільно небезпечних наслідків, а не реальної, як у разі умисного злочину.

7. До загальносоціальних заходів щодо запобігання порушенню правил обережності, недотримання яких може призвести до вчинення вбивства через необережність, належать: аналіз статистичних даних за ст. 119 КК України, зокрема задля вивчення передумов учинення вбивств через необережність; організація та проведення серед населення, у тому числі з-поміж дітей і молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання порушенню правил обережності, шкідливості вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, що може призвести до вчинення вбивств через необережність; залучення ЗМІ до проведення інформаційних і просвітницьких кампаній, спрямованих на формування в молоді правової поведінки, роз'яснення небезпечності порушення правил обережності в побуті, під час навчання, особистого спілкування з оточуючими, пропагування здорового способу життя, небезпечності вживання спиртних напоїв тощо; розроблення та впровадження в навчальних закладах виховних і

навчальних програм з попередження та запобігання вчиненню необережних правопорушень; проведення тренінгів і семінарів для працівників правоохоронних органів, практичних психологів, викладачів навчальних закладів щодо необхідності запобігання порушенню правил обережності.

8. До суб'єктів системи профілактики на спеціально-кримінологічному рівні належать правоохоронні органи (суди, прокуратура, МВС), яким безпосередньо належить вживати заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що призводять до вчинення вбивства через необережність. Такі заходи можуть здійснюватись як на державному рівні, так і в межах певного регіону, області, установи, окремої особи. Крім того, зазначені заходи можуть мати як профілактичний, так і попереджувальний характер.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі дослідження комплексу питань, що визначають юридико-психологічну сутність убивства через необережність, сформульовано наукові положення та отримано результати, спрямовані на виконання важливого наукового завдання – розроблення теоретичних засад і практичних науково обґрунтованих рекомендацій юридико-психологічного змісту, удосконалення практики протидії необережним убивствам як суспільно небезпечному явищу.

У дисертації висвітлено сутність убивства через необережність як соціальної та наукової проблеми; визначено психологічну природу системи детермінант і механізмів такого протиправного діяння; надано юридико-психологічну характеристику особи, яка вчинила вбивство через необережність; запропоновано психологічні засади протидії таким злочинам.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Науково-історичний екскурс щодо становлення поняття інституту вини за вбивства через необережність свідчить про давність суспільного та прагматичного інтересу до цього виду правопорушення. Від «Законів Хаммурапі», приватного римського права та «Руської правди» і до становлення законодавства європейських країн та Російської імперії, до складу якої входила Україна, відбувалося поступове утвердження розуміння вбивства як конкретного інституту вини.

Дослідження еволюції поняття «вбивство» у праві та суспільних науках здавна й донині засвідчує, що вирішальною ознакою цього діяння був і залишається умисел, згідно з яким убивства поділяють на умисні та необережні. Проблема співвідношення умислу й необережності набула особливої актуальності із середини XIX ст. Завдяки ґрунтовним напрацюванням науковців і практиків оцінка соціальної зумовленості конкретної кримінально-правової норми почала здійснюватися за ознакою

психічного ставлення особи до вчиненого нею діяння, передусім, у визначенні необережної вини, яка поділяється на злочинну недбалість і злочинну самовпевненість.

За наявності усталених історичних поглядів на природу необережної злочинності найбільш потужного сплеску набула проблема у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу.

2. У сучасних правових системах - англосаксонській правовій сім'ї, кримінальному законодавстві Франції, ФРН та Швейцарії, російській кримінально-правовій практиці, китайському й мусульманському кримінальному праві існують певні своєрідності трактування феномена необережності. Зокрема, у Великій Британії та США необережність визначено як суб'єктивний стан, за якого особа свідомо ігнорує можливість настання шкідливих наслідків або ж припускає поведінку, яка фактично передбачає невиправданий ризик, незалежно від того, чи знав про цей ризик виконавець. Французьке кримінальне право неумисним вбивством вважає наслідок помилки, необережності, неуважності, недбалості або недотримання заходів безпеки; кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли необережність спричинила тяжкі наслідки. Убивство через необережність у КК КНР трактують як дію, яку було вчинено без злочинного наміру або за якої людина передбачала можливі наслідки свого діяння та вважала, що здатна їм запобігти. За мусульманським кримінальним правом виокремлюються такі види необережності, як легковажність, халатність і недбалість, недотримання законів та постанов.

3. Перша група юридико-психологічних детермінант учинення вбивства через необережність представлена соціальними чинниками, до яких належать: прискорення загального темпу життя, негативний вплив ЗМІ та комп'ютерних ігор, що пропагують ризик заради досягнення результату за будь-яку ціну; надмірна толерантність суспільства й держави до порушень морально-етичних норм; поширеність різноманітних форм девіантної

поведінки (алкоголізм, наркоманія тощо). Другу групу юридико-психологічних детермінант учинення вбивства через необережність становлять соціально-психологічні чинники, представлені елементами побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості; негативним або поверховим ставленням певних осіб до суспільних норм як регуляторів поведінки; десоціалізацією особистості. Третя група юридико-психологічних детермінант учинення вбивств через необережність – індивідуально-психологічні особливості конкретних правопорушників. Особистості цього злочинця притаманні певні ціннісні орієнтації та риси, що відрізняють його від осіб, які діють умисно.

4. Убивства через необережність зазвичай учиняють суб'єкти, які мають деформовані особистісні характеристики або особі яких притаманний той чи інший ступінь криміногенної девіантності. Необережному злочинцю властиві такі риси, як імпульсивність, необдуманість вчинків, самовпевненість, авторитарність, безапеляційність, жорстокість, неадекватна самооцінка під час прийняття на себе певних обов'язків, пов'язаних з дотриманням правил безпеки. Поведінка, що призводить до вчинення особою необережного правопорушення, може бути викликана низкою чинників, серед яких: а) нехтування правилами, нормами, технічним регламентом, основами безпеки в побуті тощо, спричинене схильністю до авантюризму, прагненням до ризику, упевненістю у своїй «винятковості», привілейованості, безкарності; б) недостатній рівень інтелектуального розвитку особи, освіченості, професійної підготовки, практичного досвіду; в) слабка самоорганізація особи, нездатність концентруватись, дотримуватись завданого плану, адекватно оцінювати навколишню обстановку й реагувати на її зміни. Крім того, цим суб'єктам притаманні особливі ціннісні орієнтації та риси, що відрізняють їх від осіб, які діють умисно.

5. Своєрідність механізму вчинення убивств через необережність полягає у імпульсивності та спонтанності діяння, за відсутності спеціально

визначеної мети. Оскільки імпульсивні дії зазвичай урегульовані недостатньо усвідомленими або неусвідомленими спонуканнями, слід визнати належність цієї поведінки до класу стереотипних реакцій. Причому майже в усіх поведінкових стереотипах установчого характеру мотиви й цілі збігаються, що формує уявлення про відсутність мотиву вчинення убивства: мотиви трансформуються в механізм установки, а діяння реалізуються у вигляді простої вольової дії.

Природу імпульсивної поведінки можна пояснити з огляду на різні причини, серед яких: а) емоційно насичена обстановка за умов несформованості в суб'єкта адекватних реакцій, зокрема щодо конфліктних ситуацій; б) загальна (фонова) емоційна нестійкість особи; в) стан сп'яніння; г) домінування звичних, стереотипних форм поведінки; д) межові, зокрема психопатичні, аномалії особистості. Сутність зазначених причин полягає в тому, що за емоційної дисгармонії раціональні механізми регуляції поведінки пригнічуються, а домінантними стають виключно емоції. Найбільш виразна імпульсивна поведінка притаманна психопатизованим особам та особам з акцентуйованими рисами, схильним до миттєвих компенсаторних реакцій, які прагнуть негайно задовольнити актуалізовані потреби без належної оцінки обставин. Оскільки імпульсивні протиправні вчинки закономірно зумовлені особистісними властивостями правопорушників (здебільшого сталими суспільно-негативними), їх не можна трактувати як різновид випадкових.

6. Найбільш вагомим чинником, що може сприяти якісному розслідуванню злочинів через необережність, слугує своєрідність особистості правопорушника. Урахування її особливостей суттєво визначає характер взаємодії слідчого з підозрюваним під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Так, слідчий має враховувати, що злісні необережні злочинці, які вдалися до особливо тяжких порушень правил обережності за загальної негативної спрямованості особи, становлять усього

10–15 % від кількості засуджених за необережні злочини, решта – особи, які вперше вчинили злочин, характеризуються позитивно, порушили правила обережності під впливом несприятливої, провокуючої ситуації або ж особливого психофізіологічного стану (афект, втома, хворобливий стан). Тому слідчий від початку має орієнтуватись на співпрацю з підозрюваним, встановлення з ним позитивного та продуктивного контакту, а не на жорсткі методи психологічного впливу.

Особи, які вчинили необережне вбивство, практично не вдаються до спроб активної протидії досудовому розслідуванню. Тому під час організації та проведення слідчих (розшукових) дій каяття та орієнтованість цих осіб на позитивну взаємодію слід усіляко підтримувати, вдаючись до заходів позитивного підкріплення (побачення з рідними, умови тимчасового утримання тощо). Натомість у ситуаціях протидії, введення слідства в оману й імітування каяття слідчий має використовувати прийоми дискредитації поведінки підозрюваного, активного доведення загрози викриття його негідної поведінки в очах найближчого родинного та значущого (авторитетного) суспільного оточення.

7. Необережна злочинність за своєю сутністю є явищем багатофакторним і соціально детермінованим. Відповідно, передумовою ефективної протидії та запобігання цьому явищу є одночасний вплив на значну кількість чинників, що на практиці зазвичай досить складно реалізувати. Попередженню необережних злочинів притаманні особливі риси, які визначаються причинами, що їх породжують. На загальносоціальному рівні попереджувальна діяльність щодо необережної злочинності передбачає цілеспрямований вплив на негативні соціально-психологічні явища та процеси у вигляді антисуспільних традицій і звичок. Такий вплив має здійснюватися на державному рівні шляхом прогресивного розвитку суспільства, його культури, економіки та суспільних відносин загалом.

На спеціально-кримінологічному рівні підхід до попередження вбивств, учинених через необережність, доцільно диференціювати за такими факторами, як ситуації, особи, знаряддя й засоби вчинення злочину. Найбільш типовими є ситуації, за яких убивство вчинено під час виконання робіт, що вимагають дотримання певних правил обережності (заготівля деревини, видобуток вугілля, виконання будівельних і ремонтних робіт тощо), у разі неналежного поводження з технічними приладами й засобами підвищеної небезпеки (на полюванні, на присадибних ділянках тощо) (8,9 %), на вулицях, у магазинах та в місцях масового зібрання людей (50,1 %), під час сімейних конфліктів, унаслідок неналежного догляду батьками за новонародженими й малолітніми дітьми (87,9 %).

Попередження вбивств через необережність на індивідуальному рівні передбачає безпосередній вплив на осіб, схильних до вчинення необережного злочину, зокрема всебічне вивчення власне особистості. Виявлення негативних властивостей, притаманних особам, схильним до вчинення необережного вбивства, дає змогу виокремити персоніфіковані ціннісні орієнтації для подальшої організації попереджувальної та профілактичної діяльності. Зокрема, слід урахувувати, що наявність дефектів правосвідомості, психолого-соціопатичних рис і властивостей, сформованих під впливом негативного соціального середовища, сприяє вчиненню особою вбивства через необережність. Відповідно, ці особи потребують посиленої профілактичної та психологічної уваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адельханян Р. А. Причинения тяжкого вреда здоровью при особо отягчающих обстоятельствах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2000. 184 с.
2. Андросюк В. Г., Пакліна Т. О. Перспективи використання поліграфних досліджень у розслідуванні правопорушень. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-наук. практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 141–144.
3. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. М. : Юрид. лит., 1964. 212 с.
4. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции. М. : Логос, 2004. 448 с.
5. Антонян Ю. М. Проблемы неосторожной преступности. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2011. № 1. С. 4–9.
6. Антонян Ю. М. Психология убийства. М. : Юристь, 1997. 304 с.
7. Антонян Ю. М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления : учеб. пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1973. 71 с.
8. Антонян Ю. М., Гульдман В. В. Криминальная патопсихология. М. : Наука, 1991. 248 с.
9. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений. М. : Юристь, 1996. 336 с.
10. Артемов В. Мусульманское право: исторический очерк. *Российская юстиция*. 1997. № 10. С. 21–23.
11. Архів Солом'янського районного суду. Справа №1-457/10р. Вирок від 14 черв. 2010 р.

12. Арчибасова Л. А. Понятие экстремальных условий при невиновном причинении вреда. Омск : Омский територ. центр медицины катастроф, 2004. 12 с.
13. Асмолов А. Х. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии. М. : Смысл, 2002. 480 с.
14. Ахмад Шавки Абу Хутва. Злочини проти громадської безпеки: порівняльне дослідження. Каїр, 1999. 239 с.
15. Бабичев С. А. Законодательство России о преступлениях против жизни в советский период. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2006. № 2. С. 79–81.
16. Бехтерев В. М. Объективно-психологический метод в применении к изучению преступности. СПб. : Тип. т-ва В. Андерсона и Г. Лойцянского, 1912. 61 с.
17. Бутенко Е. В. Вина в нарушении договорных обязательств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2002. 198 с.
18. Васильев В. Л., Мамайчук И. И., Смирнов В. П. Использование психолога в качестве консультанта, специалиста и эксперта на предварительном следствии : учеб. пособие. СПб. : Питер, 1997. 64 с.
19. Векленко С. В. Эволюция отечественного уголовного законодательства о виновной ответственности. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 1. С. 14–20.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
21. Вереша Р. В. Казус у кримінальному праві: основні ознаки та необхідність законодавчої регламентації. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4 (31). С. 130–142.
22. Вереша Р. В. Необережність та її види (коментар до ст. 25 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 91–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_2_14.

23. Владимирский-Буданов М. Ф. Хрестоматия по истории русского права. 5-е изд. СПб. ; Киев : Оглоблин Н. Я., 1889. Вып. 3. 255 с.
24. Волженкин Б. В. Детерминистическая концепция преступного поведения. *Советское государство и право*. 1973. № 2. С. 82–87.
25. Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения. Казань : Казан. ун-т, 1975. 110 с.
26. Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. М. : Мысль, 1973. Т. 2. 630 с.
27. Георгиевский Э. В. Убийство в уголовном праве Древней Руси. *Сибирский юридический вестник*. 2010. № 2. С. 96–106.
28. Гернет М. Н. Избранные произведения. М. : Юрид. лит., 1974. 640 с.
29. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 216 с.
30. Грунтов И. О. Принцип личной виновной ответственности в уголовном законодательстве. Минск : Тесей, 2012. 366 с.
31. Дагель П. С. Неосторожная преступность и ее общественная опасность в условиях научно-технической революции. *Проблемы борьбы с преступной неосторожностью в условиях научно-технической революции* : темат. сб. Владивосток, 1976. Т. 175. С. 6–18.
32. Дагель П. С. Особенности личности неосторожного преступника. *Теоретические проблемы учения о личности преступника*. М., 1979. С. 125–131.
33. Дагель П. С. Проблема вины в советском уголовном праве. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1968. 188 с.
34. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве : учеб. пособие. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1970. 132 с.
35. Дагель П. С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы. М. : Юрид. лит., 1977. 144 с.
36. Диспенза Д. Материализация событий в вашей жизни начинается на квантовом уровне. *Клубер. Понимаем жизнь лучше*: [сайт]. URL:

<http://www.cluber.com.ua/lifestyle/interesno/2016/05/dzho-dispenza-materializatsiya-sobyitiy-v-vashey-zhizni-nachinaetsya-na-kvantovom-urovne/>.

37. Дмитриева О. В. Ответственность без вины в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. СПб., 1996. 188 с.

38. Евлоев Н. Д. Уголовно-правовые аспекты ответственности за неосторожность : монография. Краснодар : КЮИ МВД России, 2002. 235 с.

39. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник. СПб. : Питер, 2004. 320 с.

40. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология : учебник : в 2 ч. М. : Юрид. лит., 1996. Ч. 2 : Юридическая психология. 560 с.

41. Ефимова Е. О. Психологические черты личности неосторожного преступника, совершившего ДТП. *Вопросы современной юриспруденции* : материалы XXI Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 13 февр. 2013 г.). Новосибирск, 2013. С. 178–182.

42. Жамойто З. А. Юридическая психология : учеб.-метод. комплекс : в 2 кн. : Новополюк : ПГУ, 2010. Кн. 2 : Особенная часть. 372 с.

43. Жижиленко А. А. Преступления против личности. М. : Гос. изд-во, 1927. 141 с.

44. Журавлев Г. Т. Криминология : учеб.-практ. пособие. М. : МЭСИ, 2000. 105 с.

45. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена 10 груд. 1948 р. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

46. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

47. Зелинский А. Ф. Криминологические и уголовно-правовые аспекты неосознаваемой психической деятельности. *Советское государство и право*. 1984. № 9. С. 52–59.

48. Зелінський А. Ф. Кримінальна психологія : науч.-практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.

49. Злобин Г. А., Никифоров Б. С. Умысел и его формы. М. : Юрид. лит., 1972. 264 с.
50. Зубрицький М. І. Загальна характеристика появи та розвитку законодавства про злочини проти життя. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 517–526.
51. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов : в 2 ч. / под общ. О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. 2-е изд., стер. М. : Норма, 2004. Ч. 1. 624 с.
52. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов / под ред. Н. А. Крашенинниковой, О. А. Жидкова. М. : Норма, 1996. Ч. 1. 480 с.
53. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 249 с.
54. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
55. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.
56. Казміренко Л. І. Юридико-психологічний коментар до ст. 20 КК України. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.)*. Київ, 2017. С. 135–139.
57. Каменский И. П. Латинский и российский словарь. Харьков : Ун-т, 1816. 360 с.
58. Квашис В. Е. Научно-технический прогресс и ответственность за неосторожность. *Основные направления борьбы с преступностью* / под ред. И. М. Гальперина, В. И. Курляндского. М., 1975. С. 114–127.
59. Квашис В. Е. Преступная неосторожность: социально-правовые и криминологические проблемы. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1968. 192 с.

60. Квашиш В. Е., Махмудов Ш. Д. Ответственность за неосторожность. Душанбе : Ирфон, 1975. 108 с.
61. Кириченко В. Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву. М. : АН СССР, 1952. 96 с.
62. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. 3-е изд. Киев : Иогансон Ф. А., 1891. 892 с.
63. Ковалев А. Г. Психология личности : учеб. пособие. Ленинград : ЛГУ, 1968. 288 с.
64. Ковалева А. И. Десоциализация. *Знание. Понимание. Умение*. 2006. № 1. С. 184–185.
65. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А. В. Наумов. М. : Юристъ, 1996. 824 с.
66. Кон И. С. Личность. *Философская энциклопедия*. М., 1964. Т. 3. С. 195–196.
67. Кон И. С. Личность как субъект общественных отношений. М. : Знание, 1966. 48 с.
68. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
69. Корецкий С. В., Петьков В. А. Критерии разграничения типологии личности преступников. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2015. № 1. С. 48–58.
70. Коржанський М. І. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Атіка, 2002. 640 с.
71. Краснушкин Е. К. Кабинет по изучению личностей преступника и преступности. *Изучение личности преступника в СССР и за границей*. М., 1925. С. 33–34.
72. Криминология : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М. : Моск. ун-т, 1994. 415 с.

73. Криминология : учеб. пособие. Стандарт третьего поколения / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. СПб. : Питер, 2013. 304 с.
74. Криминология : учеб. для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2005. 912 с.
75. Криминология : учеб. для вузов / под ред. А. И. Долговой. М. : Норма, 1999. 778 с.
76. Кримінальний кодекс КНР : прийнятий 14 берез. 1997 р. URL: http://book.knowsky.com/book_776211.htm.
77. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2003. 1196 с.
78. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
79. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В. Н. Кудрявцева. М. : Моск. ун-т, 1984. 200 с.
80. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
81. Курс советского уголовного права. Часть особенная : в 6 т. Т. 5 : Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления / Г. Л. Кригер, А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин. М. : Наука, 1971. 572 с.
82. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность. Ленинград : ЛГУ, 1968. 130 с.
83. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1975. 304 с.
84. Лопатина Т. М. Компьютерная преступность и противодействие ей : монография. Смоленск : Универсум, 2006. 184 с.
85. Максим О. В. Вплив психічних станів учнів на процесса адаптації до початкової школи. *Нові технології навчання*. 2012. Вип. 72. С. 34–40.

86. Максименко С. Д. Общая психология : учеб. для вузов. М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. 528 с. (Серия : «Образовательная библиотека»).
87. Марышев Р. Ф., Федотов В. А. История отечественного государства и права. Источники права: судебники 1497 г. и 1550 г. СПб. : Ин-т внешнеэкон. связей, экономики и права, 1998. 69 с.
88. Махмуд М. Коментарі Кримінального кодексу. Загальна частина. Каїр, 1983. 448 с.
89. Молоствов А. В. Социально-психологические особенности личности осужденного за нарушение ПДД, повлекшее по неосторожности причинение тяжкого вреда здоровью человека. *Прикладная юридическая психология*. 2010. № 1. С. 134–142.
90. Нежурбіда С. І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Чернівці, 2001. 179 с.
91. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / [пер. с нем., сост. А. А. Жаровский]. М. : REFL-book, 1994. 352 с.
92. Номоконов В. А. Преступное поведение: детерминизм и ответственность. Владивосток : Дальневост. гос. ун-т, 1989. 160 с.
93. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. М. : А ТЕМП, 2006. 944 с.
94. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 448 с.
95. Пакліна Т. О. Вбивство через необережність як юридико-психологічна проблема. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2015. Вип. 4. С. 306–310.
96. Пакліна Т. О. Differential and Typological Peculiarities of Persons who Commit Delictsthrough Negligence. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 206–220.
97. Пакліна Т. О. Зарубіжний та вітчизняний досвід характеристики вбивств через необережність. *Conferinta international astiintifico-practica*

“*Juridic stiintificaincon diti iledeintegr are European a Ucrainasi Moldova: reperemodern ededezvolt are juridica*”, 24–25 martie, 2017. [com. org.: V. Bujor (presedinte) etal.]. Chisinau : S. n., 2017 (Tipogr. «Cetate ade Sus»). С. 247–250.

98. Пакліна Т. О. Інститут «Убийства по неосторожности» в Украинской правовой традиции: юридико-психологический аспект. *Legeasiviata. Revista stiintifico-practica, martie*. 2016. № 11/2 (299). С. 80–84.

99. Пакліна Т. О. Необережна злочинність як соціально-правова та психологічна проблема. *П'яті Харківські кримінально-правові читання : матеріали наук. конф. студентів та аспірантів* (Харків, 12–13 трав. 2016 р.). Харків, 2016. С. 192–194.

100. Пакліна Т. О. Особистісні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень через необережність. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Чернівці, 2016. № 3. С. 215–222.

101. Пакліна Т. О. Психологічна сутність мотивації необережних правопорушень. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. С. 315–319.

102. Пакліна Т. О. Психологічна установка як чинник необережної злочинності. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 1–2 верес. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 77–80.

103. Пакліна Т. О. Характеристика вбивств через необережність: кримінально-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 140–143.

104. Пакліна Т. О. Юридико-психологічні складові необережності під час учинення вбивств. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 61–74.

105. Памятники русского права / сост. А. А. Зимин. М. : Госюриздат, 1952. Вып. 1 : Памятники права Киевского государства X–XII вв. 285 с.

106. Пастушеня А. Н. Криминогенная сущность личности преступника: методология познания и психологическая концепция : монография. Минск : Акад. МВД РБ, 1998. 208 с.

107. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история. М. : Наука, 1968. 211 с.

108. Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминалогическое исследование) / И. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанський, А. Н. Костенко [и др.] ; отв. ред. И. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанский. Киев : Наук. думка, 1992. 220 с.

109. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.

110. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

111. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

112. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

113. Ратинова Н. А. Психологические основы расследования преступлений, совершенных по неосторожности : науч.-метод. пособие. М. : НИИ проблем укрепления законности и правопорядка при ГП РФ, 2005. 74 с.

114. Решетина А. М. Некоторые вопросы методологического анализа социально-психологических факторов преступности. *Социально-экономические аспекты борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 20. С. 3–15.
115. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М. : Юриспруденция, 2000. 448 с.
116. Розенблатт Ф. Стратегические подходы к исследованию моделей мозга. *Принципы самоорганизации*. М., 1966. С. 469–490.
117. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1 : Законодательство Древней Руси. 430 с.
118. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост.: А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. М. : Педагогика, 1989. Т. 2. 328 с.
119. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост., авторы коммент. и послесл.: А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. СПб. : Питер, 2000. 712 с. (Серия : «Мастера психологии»).
120. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М. : Педагогика, 1973. 424 с.
121. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника. *Советское государство и право*. 1968. № 9. С. 64–69.
122. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде. М. : Юрид. лит., 1988. 176 с.
123. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года. Петроград, 1916. *Государственная публичная историческая библиотека России* : [сайт]. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/17827#page/50/mode/inspect/zoom/6>.
124. Серебрякова В. А. Изучение причин неосторожных преступлений против личности. *Советское государство и право*. 1967. № 7. С. 66–79.

125. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г. (№ 1–69). М. : Управление делами Совнаркома СССР, 1943. 886 с. URL: <http://www.knigafund.ru/books/171071/read#page844>.
126. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ. СПб. : Речь, 2000. 219 с.
127. Собчик Л. Н. Пособие по применению психологической методики ММРІ. М. : Медицина, 1971. 143 с.
128. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / [И. С. Горелик, П. С. Дагель, О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1980. 296 с.
129. Соколов Д. И. О понятии преступности как социального явления. *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1984. Вып. 41. С. 16–22.
130. Стовповой А. Г. Личность обвиняемого как элемент предмета доказывания (по делам о неосторожных преступлениях). *Проблемы борьбы с преступной неосторожностью в условиях научно-технической революции*. Владивосток, 1976. С. 83–93.
131. Судакова Т. Н. Убийцы и их жертвы (криминологическое, виктимологическое и уголовно-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2002. 291 с.
132. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М. : Юрид. лит., 1974. 224 с.
133. Татенко В. О. Соціологія психологічного впливу. Київ : Міленіум, 2008. 216 с.
134. Твердая И. М. Об эффективности предупредительной деятельности. *Проблемы борьбы с преступной неосторожностью в условиях научно-технической революции*. Владивосток, 1976. С. 103–114.
135. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посібник. Львів : Світ, 2001. 384 с.

136. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / под ред. И. Д. Козочкина. М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2001. 576 с.
137. Уголовное право. Особенная часть : учебник для вузов / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. М. : Норма, 1997. 768 с.
138. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. *КнигаФонд* : [сайт]. URL: <http://www.knigafund.ru/books/18301/read#page114>.
139. Уголовный Кодекс Российской Федерации от 24 мая 1996 г. *Консультант плюс* : [сайт]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/2cc.
140. Угрехелидзе М. Г. Проблема неосторожной вины в уголовном праве. Тбилиси : Мецниереба, 1976. 131 с.
141. Угрехелидзе М. Г. Социально-этическая природа неосторожной вины. *Вестник отделения общественных наук АН ГССР*. 1973. № 3. С. 140–149. (Серия : «Философия, психология, экономика и право»).
142. Узагальнення судової практики розгляду місцевими загальними судами та апеляційним судом Херсонської області кримінальних проваджень (справ) щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік. *Судова влада України* : [сайт]. URL: http://ksa.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/zdorov/.
143. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : АН Грузинской ССР, 1961. 210 с.
144. Узнадзе Д. Н. Психология установки. *Общая психология* / под ред. И. В. Имедадзе. М. ; СПб. : Смысл, 2004. 413 с.
145. Узнадзе Д. Н. Психология установки. СПб. : Питер, 2001. 416 с. (Серия : «Психология-классика»).
146. Уолд Дж. Детерминизм, индивидуальность и проблема свободной воли. *Наука и жизнь*. 1967. № 2. С. 70–75.
147. Федоров М. И. Некоторые вопросы теории и практики квалификации преступлений против личности. *Ученые записки Пермского*

государственного университета им. А. М. Горького. Пермь, 1966. № 150. С. 41–58.

148. Фетисов В. Назначение наказания за преступления, совершенные по неосторожности. *Советская юстиция*. 1978. № 12. С. 24–25.

149. Фефелов В. А. Общественная опасность преступного деяния / В. А. Фефелов. *Советское государство и право*. 1997. № 5. С. 135–138.

150. Филановский И. Г. Мотивы и цели преступления. *Социалистическая законность*. 1968. № 2. С. 11–12.

151. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. Л. : ЛГУ, 1970. 174 с.

152. Филатов А. М. Ответственность за посягательства на личную собственность. М. : Знание, 1988. 62 с. (Серия : «Право в нашей жизни» № 4).

153. Филонов В. П. Актуальные проблемы современной криминологии. Донецк : Донеччина, 1997. 417 с.

154. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / [пер. нем. Д. А. Леонтьева, Е. Ю. Питяевой, Т. А. Гудковой и др.] ; ред. Б. М. Величковский. М. : Педагогика, 1986. Т. 1. 408 с.

155. Холопова Е. Н. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические, правовые и организационные основы : монография. Калининград : КПИ ФСБ РФ, 2005. 340 с.

156. Холыст Б. Криминология. Основные проблемы / [пер. с польск. В. М. Коган] ; под ред. Н. А. Стручкова. М. : Юрид. лит., 1980. 263 с.

157. Харитонов И. Р. Проблема уголовной ответственности за неосторожное сопричинение. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью*. Свердловск, 1989. С. 45–47.

158. Чернышев В. И. Место профилактики преступности в системе социального управления. *Юрист онлайн* : [сайт]. URL: <http://www.shkolny.com/mesto-profilaktikiprestupnosti-v-sisteme-sotsialnogoupravleniya>.

159. Четвериков В. С. Криминология : учеб. пособие. М. : ИНФРА-М, 1996. 128 с.
160. Чугунов А. А. Ответственность за убийство, совершенное в состоянии аффекта : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2008. 25 с.
161. Чугунова В. Е. Скрытые мотивы поведения человека. *Вопросы организации и проведения судебно-психиатрической экспертизы в уголовном процессе*. М., 1973. С. 16–23.
162. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: теоретические аспекты, практическое применение. М. : Право и Закон – Юнифир, 1996. 352 с.
163. Чхартисвили Ш. Ш. Место потребности и воли в психологии человека. *Вопросы психологии*. 1958. № 2. С. 116–121.
164. Шавгулидзе Т. Г. Аффект и уголовная ответственность. Тбилиси : Мецниереба, 1973. 214 с.
165. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 511 с.
166. Шаргородский М. Д. Уголовная политика в эпоху научно-технической революции. *Основные направления борьбы с преступностью*. М., 1975. С. 96–113.
167. Шарапов Р. Вопросы квалификации преступных угроз. *Уголовное право*. 2006. № 1. С. 58–62.
168. Шепелева Н. В. До питання про відмежування хуліганства від злочинів проти особи. *Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства*. Київ, 1993. С. 32–42.
169. Шишов Е. Определение степени тяжести вреда здоровью при расследовании посягательств на личность. *Уголовное право*. 2006. № 4. С. 127–130.
170. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : учебник для вузов / Г. Г. Шиханцов. М. : Зерцало, 2000. 352 с.

171. Шонина В. В. Ответственность за неосторожные преступления, совершаемые в быту. *Вестник Московского университета*. 1994. № 2. С. 81–86. (Серия : «Право»).
172. Щелкушкина Е. А. Психодинамика личности осужденных за убийство : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Рязань, 2011. 212 с.
173. Щепельков В. Соучастие при физическом или психическом принуждении. *Законность*. 2001. № 11. С. 34–36.
174. Щерба С. Рецензия на монографию Сердюка Л. В. «Насилие: уголовно-правовое и криминологическое исследование». *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 142.
175. Щербаков В. А. Некоторые аспекты системного подхода к изучению механизма индивидуального преступного поведения. *Российский следователь*. 2003. № 3. С. 25–28.
176. Энциклопедический словарь : в 86 т. / Издатели : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон ; под ред. И. Е. Андреевского. СПб. : Типогр. И. А. Ефрона, 1897. Т. 20. 480 с.
177. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Российской. М. : Юристъ, 1999. 351 с.
178. Энциклопедия юридической психологии / [И. И. Аминов, В. В. Вахина, М. Г. Дебольский и др.] ; под общ. ред А. М. Столяренко. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 607 с.
179. Юнусов А. Х. Пути совершенствования уголовно-правовой нормы о разбоях. *Вестник ЛГУ*. 1991. № 2. С. 25–31.
180. Юридическая психология : учебник / под ред. В. Л. Васильева. 5-е изд. СПб. : Питер, 2002. 656 с.
181. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. Харьков : НУВД, 2001. 640 с.
182. Юридична психологія : підручник / [В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.] ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Ін Юре, 1999. 352 с.

183. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
184. Юридична психологія : словник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. 2-ге вид., доповн. Київ : КНТ, 2008. 224 с.
185. Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник для вузов. М. : Юристъ, 2000. 456 с.
186. Яблоков Н. П. Проблемы расследования и предупреждения преступлений в области охраны труда и техники безопасности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1992. 436 с.
187. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы советской психологии*. М., 1975. С. 89–105.
188. Язухин А. Н. Квалификация неосторожных преступных действий медицинских работников. *Проблемы борьбы с преступностью и пути развития уголовного законодательства* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1984. С. 106–110.
189. Ястребова В. Б. До питання про поняття кримінологічної характеристики злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 1982. Вып. 37. С. 14–19.
190. Яценко С. С. Ответственность за преступления против общественного порядка. Киев : Высш. шк., 1976. 190 с.
191. Baumann J., Weber U., Mitsch W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 11 Aufl. Bielefeld. Verlag Giesecking, 2003. S. 479–480.
192. Card, Cross and Jones. Introduction to Criminal Law. Landon, 2011. 264 s.
193. Lekschas. Über die Strafwürdigkeit von Fahrlässig keitsverbrechen. Berlin, 1958. S. 45–48.
194. Levasseur G., Chavanne A., Montreuil J. Op. cit., p. 57.

195. Rassat M.-L. Droit penal. Presses Universitaires de France, 1987. P. 382–383.
196. Schmidt R. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Grundlagen der Strafbarkeit. Aufbau des strafrechtlichen Gutachten. 2 Aufl. Grasberg (bei Bremen), 2003. S. 312.
197. Smith R. H., Parrott W. G., Diener E. F., Hoyle R. H., Kim S. H. Dispositional envy. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1999. Vol. 25. P. 1007–1020.
198. Stephen F. General View of the Criminal Law of England, 1863. P. 532.
199. Stephen F. The History of the Criminal Law of England, 1883. P. 608.
200. Strafrecht: Allg. Teil ; Lehrbuch (Hrsg: Sekt. Rechtswiss D. Humboldt-Univ zu Berlin ; Red. J. Lekschas, J. Renneberg). Berlin : Staatsverlag DDR, 1976. 603 s.
201. Principles of Criminology. Chicago; Philadelphia : J. B. Lippincott Company, 1934. 611 p.
202. The Swiss Penal Code / edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A. V. Screbrennikova. St Petersburg : Yuridichsky Center Press, 2001. 350 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ

вивчення кримінальних проваджень, зареєстрованих у Єдиному реєстрі
досудових розслідувань за ознаками складу злочину, передбаченого
ст. 119 КК України, в період з 2013 до 2017 рр. 790

	Результати опрацювання к/с	%
<u>1. Місце вчинення злочину (обласний центр):</u>		
1. Харківська	50	6,3 %
2. Запорізька	43	5,4 %
3. Одеська	55	6,9 %
4. Рівнинська	35	4,4 %
5. Херсонська	33	4,1 %
6. Донецька	75	9,4 %
7. Дніпропетровська	83	10,5 %
8. Житомирська	31	3,9 %
9. Київська	40	5,0 %
10. Вінницька	32	4,1 %
11. Закарпатська	15	1,8 %
12. Волинська	23	2,9 %
13. Полтавська	18	2,2 %
14. Хмельницька	16	2,0 %
15. Миколаївська	21	2,6 %
16. Сумська	28	3,5 %
17. Черкаська	31	3,9 %
18. Кіровоградська	30	3,7 %
19. Луганська	27	3,4 %
20. Івано-Франківська	13	1,6 %
21. Львівська	24	3,0 %
22. Тернопільська	14	1,7 %
23. Чернівецька	8	1,0 %
24. Чернігівська	14	1,7 %
25. м. Київ	12	1,5 %
26. АР Крим	17	2,1 %
<u>2. Час учинення злочину:</u>		
– ранок (з 6 до 12 год)	94	12,0 %
– день (з 12 до 18 год)	256	32,4 %
– вечір і ніч (з 18 до 5 год)	438	55,4 %

<u>3. Безпосереднє місце вчинення злочину:</u> – громадські місця (на вулиці, поруч та безпосередньо в приміщеннях кафе, магазинів, клубах); – у приміщеннях за місцем мешкання, несення служби, перебування особи; – під час полювання; – під час виконання робіт із вирубки лісу, незаконного видобутку вугілля, проведення польових робіт із заготівлі сільськогосподарської продукції; – на виробництві	396 3	50,1 % 0,3 %
<u>4. Перебування особи в стресовому стані, який виник:</u> – унаслідок конфліктних взаємин з потерпілим; – через напруженість у сімейних стосунках; – унаслідок загостренням проблем на роботі	337 38 38	42,6 % 4,8 % 4,8 %
<u>5. Убивства через необережність учинено із застосуванням:</u> – вогнепальної та нарізної зброї; – бензопили й технічних засобів підвищеної небезпечності; – ножа; – завдавання ударів ногами та руками; – випадкових знарядь (коса, вазон тощо)	72 16 348 307 49	9,0 % 2,0 % 44,0 % 38,8 % 6,2 %
<u>6. Злочин учинено:</u> – однією особою; – групою осіб	790 2	99,7 % 1,2 %
<u>7. Обставини, що впливають на призначення покарання:</u> <i>Обставини, які пом'якшують покарання:</i> – з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; <i>Обставини, які обтяжують покарання:</i> – учинення злочину особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння; – у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів	698 435 357 71	88,1 % 54,4 % 45,0 % 9,0 %

8. Характеристика особи злочинця: <i>Наявність судимості:</i> – несудимий; – раніше судимий. <i>Чи було призначено підозрюваному (обвинуваченому) судово-психологічну експертизу?</i> – так; – ні	542 81 81 711	68,4 % 10,2 % 10,2 % 89,7 %
9. Визнання себе винним: – визнає; – не визнає; – визнає частково	698 43 51	88,1 % 5,4 % 6,4 %
10. Відносини з потерпілим: <i>Чи були знайомі потерпілий та злочинець(ці) до моменту вчинення злочину?</i> – так; – ні	494 298	62,3 % 37,6 %
11. Характеристика підозрюваного (792 особи): – чоловіча стать; – жіноча стать; – неповнолітні	489 191 112	62,0 % 24,1 % 14,1 %
12. За категоріями: – нестійкі; – асоціальні особи, раніше судимими за інші злочини; – злісні правопорушники	169 542 81	21,4 % 68,4 % 10,2 %
13. Судом винесено вирок за ст. 119 КК України 792 особам: – за ч. 1 (через необережність); – за ч. 2 (злочинна самовпевненість); – за ч. 3 (злочинна недбалість); – виправдувальний вирок	786 6 – 13	99,2 % 0,7 % – 1,6 %
14. Призначено покарання: – позбавлення волі на певний термін; – обмеження волі, з яких: – з випробувальним строком; – амністія; – виправдано особу	246 494 301 34 16	31,1 % 62,5 % 38,1 % 4,3 % 2,0 %
15. Місце вчинення злочину (обласний центр) у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння: 1. Харківська 2. Запорізька 3. Одеська	428 29 22 31	54,0 % 3,6 % 2,7 % 3,9 %

4. Рівнинська	15	1,8 %
5. Херсонська	20	2,5 %
6. Донецька	47	5,9 %
7. Дніпропетровська	40	5,0 %
8. Житомирська	15	1,8 %
9. Київська	20	2,5 %
10. Вінницька	23	2,9 %
11. Закарпатська	7	1,0 %
12. Волинська	13	1,6 %
13. Полтавська	10	1,2 %
14. Хмельницька	10	1,2 %
15. Миколаївська	14	1,7 %
16. Сумська	15	1,8 %
17. Черкаська	23	2,9 %
18. Кіровоградська	10	1,2 %
19. Луганська	14	1,7 %
20. Івано-Франківська	8	1,0 %
21. Львівська	12	1,5 %
22. Тернопільська	5	0,6 %
23. Чернівецька	0	0 %
24. Чернігівська	10	1,2 %
25. м. Київ	6	0,7 %
26. АР Крим	9	1,1 %

Додаток Б

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування працівників ОВС України
(176 осіб)**

	Результати опитування	%
1. Стаж роботи в ОВС:		
а) до 5 років;	34	20,0 %
б) 10 років;	75	43,6 %
в) понад 15 років;	45	26,0 %
г) понад 20 років	18	10,4 %
2. Кількість кримінальних проваджень, у яких досудове розслідування проводилося за фактами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України (з початку вступу в дію нового КПК України 2012 року) – 453, з яких:		
а) усього направлено до суду;	276	60,0 %
б) у провадженні під час анкетування;	179	39,0 %
в) з них мали місце факти перекваліфікації зі ст. 115, 121 на ст. 119 КК України	3	1,0 %
3. Направлено до суду проваджень за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 119 КК України (з вступу в дію нового КПК України у 2012 року та з них у 2015 року), з яких:		
а) ч. 1 ст. 119 КК України;	21	100 %
б) ч. 2 ст. 119 КК України;	–	–
в) ч. 3 ст. 119 КК України	–	–
4. Категорія осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 119 КК України:		
а) чоловіки віком 32, 35, 40, 50 років;	13	62,0 %
б) жінки віком 18, 25, 35 років;	5	24,0 %
в) неповнолітні	3	14,1 %
5. Освіта особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 119 КК України:		
а) неповна середня;	3	14,0 %
б) середня;	11	52,0 %
в) середня спеціальна;	6	29,0 %
г) вища	1	4,7 %

6. Соціальний стан особи: <i>а) чоловіки:</i> – працюють; – не працюють; – навчаються; – мають сім'ю; – неодружені; – соціально адаптовані й успішні особи з планами на майбутнє; – ведуть антисоціальний спосіб життя (вживають спиртні напої, наркотичні речовини, не мають постійного місця мешкання тощо); – притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічного злочину (повтор ст. 119 КК); – притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення інших злочинів; <i>а) жінки:</i> – працюють; – навчаються; – мають сім'ю; – незаміжні; – соціально адаптована й успішна особа з планами на майбутнє; – ведуть антисоціальний спосіб життя (вживають спиртні напої, наркотичні речовини, не мають постійного місця мешкання тощо); – притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічного злочину (повтор ст. 119 КК); – притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення інших злочинів		
	5	24,0 %
	9	43,0 %
	2	9,5 %
	8	38,0 %
	4	19,0 %
	7	33,0 %
	9	43,0 %
	1	4,8 %
	2	9,5 %
	3	14,0 %
	2	9,5 %
	3	14,0 %
	2	9,5 %
	2	9,5 %
	3	14 %
	—	—
	—	—
7. Стан, у якому особа перебувала під час учинення убивства через необережність: <i>а) у стані алкогольного сп'яніння;</i> <i>б) у стані наркотичного сп'яніння;</i> <i>в) у стані стресу, який було спричинено:</i> – негараздами в сім'ї; – проблемами на роботі; – конфліктом з потерпілим		
	9	43 %
	2	9,8 %
	12	57 %
	1	4,8 %
	1	4,8 %
	9	42,6 %
8. Надайте коротку характеристику поведінки особи підозрюваного під час досудового розслідування за такими критеріями: <i>а) встановлено контакт між слідчим та підозрюваним одразу;</i> <i>б) відсутність контакту та співробітництва підозрюваного зі слідчим під час досудового</i>	18	86,0 %

розслідування;	3	14,0 %
в) активно протидіяли розслідуванню;	—	—
г) виявили щире каяття (співпраця, відшкодування шкоди, опіка дітьми загиблого);	18	86,0 %
д) цинічно поставилися до вчиненого ними кримінального правопорушення;	2	9,8 %
е) особи, що вдалися до імітації каяття з метою отримання можливості зменшити покарання	1	4,8 %
9. Особливості (поведінка, ставлення до вчиненого тощо), які характеризують осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 115 та ст. 119 КК України:		
<i>Стаття 115 КК України</i>		
— жорстокість;	61	34,6%
— брехливість;	40	21,7%
— нахабство;	74	42,0%
— збудливість;	36	20,4%
— презирство;	68	38,6%
— злобливість;	82	46,5%
— конфліктність;	103	58,5%
— зухвалість;	51	28,9%
— підлість;	22	12,5%
— агресивність;	106	60,2%
— користолюбство;	33	18,7%
— догідливість;	12	6,8%
— аморальність;	38	21,5%
— брутальність;	66	37,5%
<i>Стаття 119 КК України</i>		
— жорстокість;	52	29,5 %
— брехливість;	38	22,1 %
— нахабство;	26	14,7 %
— збудливість;	43	24,4 %
— презирство;	17	9,6 %
— злобливість;	43	24,7 %
— конфліктність;	81	46,0 %
— зухвалість;	39	22,1 %
— підлість;	14	7,9 %
— агресивність;	81	46,0 %
— користолюбство;	26	14,7 %
— догідливість;	35	19,8 %
— аморальність;	38	22,5 %
— брутальність	29	16,4 %
10. Потреба в застосуванні поліграфа під час проведення досудового розслідування за ознаками складу злочину, передбаченого ст.119 КК України:		

а) існує потреба; б) немає потреби	146 26	85,0 % 15,0 %
11. Доцільність проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи стосовно осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення вбивства через необережність: а) так; б) ні	151 21	88,0 % 12,0 %
12. Доцільність залучення психолога як спеціаліста для надання допомоги в розслідуванні кримінальних правопорушень, зареєстрованих за ст. 119 КК (встановлення контакту з підозрюваним, оцінка широті в спілкуванні зі слідчим, доцільність слідчої дії, пояснення експертного висновку тощо): а) так; б) ні	143 29	83,0 % 17,0 %
13. Адекватність (рівноцінність) покарання діянню, учиненому за ст. 119 КК України: а) так; б) ні	136 36	78,8 % 21,0 %
14. Ставлення потерпілих до кваліфікації діяння (убивства через необережність) та міри покарання: а) вважають справедливою; б) вважають жорстокою; в) ставляться байдуже; г) досить м'якою	65 25 25 57	38,0 % 13,8 % 14,5 % 33,6 %
15. Склади кримінальних правопорушень за якими найчастіше помилково кваліфікують дії осіб, що вчинили вбивство через необережність: а) ч. 2 ст. 121КК України; б) ст. 115 КК України; в) ст. 118 КК України	14 24 18	34,0 % 58,0 % 44,0 %
16. Необхідність посилення покарання за вчинення вбивства через необережність: а) так; б) ні	50 122	29,0 % 71,0 %
17. Доцільність трактування вбивства через необережність як «необережне заподіяння смерті»: а) так; б) ні	122 50	71,0 % 29,0 %

Додаток В**Результати дослідження за методикою Д. Кеттелла осіб, що вчинили навмисні та необережні вбивства****Необережні**

A	5	3
B	4	5
C	6	4
E	7	7
F	6	6
G	8	6
H	7	4
I	8	5
L	7	5
M	8	7
N	6	6
O	5	5
Q1	9	6
Q2	7	7
Q3	10	8
Q4	6	6
MD		

Умисні

A	4	3
B	3	3
C	5	5
E	6	6
F	5	5
G	5	5
H	6	5
I	4	4
L	6	6
M	5	5
N	7	7
O	7	7
Q1	5	5
Q2	7	7
Q3	6	6
Q4	5	5
MD		

Порівняльний аналіз результатів дослідження умисних та необережних убивць за методикою Р. Кеттелла дав змогу дійти висновку, що статистично значущі відмінності цих категорій осіб (при $P \leq 0,05$) наявні за такими факторами:

– фактор В – «інтелект». Необережним правопорушникам притаманні характеристики розвиненого мислення – кмітливість, оперативність; високий рівень загальної вербальної культури; натомість умисні вбивці виявили ригідність мислення, недоліки абстрагування та вербальної культури;

– фактор F – «стриманість – експресивність». Необережні вбивці характеризуються: імпульсивністю, нерозсудливістю, експансивністю; їм притаманна емоційність та динамічність особистих контактів; умисні вбивці обережні, вибіркові в спілкуванні, песимістичні в сприйнятті дійсності, емоційно стримані;

– фактор L – «довірливість – підозрілість». Необережні вбивці виявляють відкритість, терпимість, поступливість, умисні – відзначаються егоцентризмом, пересторогою щодо інших людей та намаганням перекласти відповідальність з правопорушення на обставини, спільноту, сторонніх осіб;

– фактор M – «практичність – мрійливість». Необережним убивцям притаманні застрягання на образах уяви, мрійливість, відсутність прагматичної складової у плануванні та реалізації діяльності; навпаки,

умисні – вирізняються конкретністю та практичністю в оцінці ситуації, схильність до реалізації прагматичних рішень;

– фактор О «спокій – тривожність». Особистість необережного вбивці є носієм рис самовпевненості, самонадіяності, самозаспокоєності, відсутності почуття провини та каяття у вчиненому, самовиправдовування; умисні вбивці характеризуються піддатністю настрою, невпевненістю та тривожністю;

– фактор Q3 – «низький – високий самоконтроль». Необережним убивцям притаманні цілеспрямованість, вольовий настрій; умисні – характеризуються високим прагненням до задоволення власних бажань, залежністю від настрою та невмінням контролювати свій емоційний стан.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пакліна Т. О. Вбивство через необережність як юридико-психологічна проблема. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2015. Вип. 4. С. 306–310.
2. Пакліна Т. О. Особистісні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень через необережність. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 3. С. 215–222.
3. Пакліна Т. О. Характеристика вбивств через необережність: кримінально-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 140–143.
4. Пакліна Т. О. Differential and Typological Peculiarities of Persons who Commit Delicts through Negligence. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 206–220.
5. Пакліна Т. О. Юридико-психологічні складові необережності під час учинення вбивств. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 61–74.
6. Пакліна Т. О. Институт «убийство по неосторожности» в украинской правовой традиции: юридико-психологический аспект. *Leges vitae*. 2016. № 11/2 (299). С. 80–84.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пакліна Т. О. Необережна злочинність як соціально-правова та психологічна проблема. *П'яті Харківські кримінально-правові читання* : матеріали наук. конф. студентів та аспірантів (Харків, 12–13 трав. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 192–194.
8. Пакліна Т. О. Зарубіжний та вітчизняний досвід характеристики вбивств через необережність. *Juridica Stiintifica in Conditie de Integrare Europeana Ucraina si Moldova: Repere Moderne de Dezvoltare Juridica* : conferinta internationala stiintifico-practica (Chisinau, 24–25 martie, 2017). Chisinau : S. n., 2017. P. 247–250.
9. Пакліна Т. О. Психологічна установка як чинник необережної злочинності. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 1–2 верес. 2017 р.). Дніпро : Прав. світ, 2017. 96 с.
10. Пакліна Т. О. Психологічна сутність мотивації необережних правопорушень. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 315–319.

Акти впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника відділу
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук

Д.М. Мірковець
«25» 06 2017 року

А К Т

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної
психології Національної академії внутрішніх справ Пакліної Тетяни
Олександрівни на тему: «Психолого-правові засади розслідування
убивств через необережність»**

Комісія у складі: старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Смирнової Е.Г. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Пакліної Тетяни Олександрівни на тему: «Психолого-правові засади розслідування убивств через необережність» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

Е.Г Смирнова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**С.Д. Гусарєв****АКТ**

**про впровадження результатів дисертації
ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх
справ Пакліної Тетяни Олександрівни на тему:
«Психолого-правові засади розслідування убивств через необережність»
у освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії), завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, доцента Кудерміної О.І., старшого наукового співробітника наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення ННІ № 4 Національної академії внутрішніх справ, кандидата психологічних наук Захаренко Л.М., начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т.Г. склала цей акт про те, що результати дисертації Пакліної Т.О. на тему: «Психолого-правові засади розслідування убивств через необережність» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Пакліної Т.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності», у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників підрозділів згідно з затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:
Л.Д. Удалова**Члени комісії:**
О.І.Кудерміна
Л.М. Захаренко
Т.Г. Корж-Ікаєва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський
2017 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх
справ Пакліної Тетяни Олександрівни на тему:
«Психолого-правові засади розслідування убивств через необережність»
у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, доцента Кудерміної О.І. (голова комісії); завідувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування, кандидата юридичних наук, доцента Вознюка А.А., начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Брателя С.Г. склала цей акт про те, що результати дисертації Пакліної Т.О. на тему: «Психолого-правові засади розслідування убивств через необережність» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Пакліної Тетяни Олександрівни використовуються в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності».

2. Результати дисертації Пакліної Тетяни Олександрівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Пакліна Т.О. Вбивство через необережність як юридико-психологічна проблема / Т.О. Пакліна // Часопис Київського університету права НАН України. – Київ, 2015. – Вип. 4. – С. 306-310.

2. Пакліна Т.О. Особистісні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень через необережність / Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2016. – № 3. – С. 215-222.

3. Пакліна Т.О. Институт «убийство по неосторожности» в украинской правовой традиции: юридико-психологический аспект / Т.О. Пакліна // *Legea si viata / Revista stiintifico-practica, martie*. – Nr. 11/2 (299) 2016. – С. 80-84.

4. Пакліна Т.О. Перспективи використання поліграфічних досліджень у розслідуванні правопорушень / В.Г. Андросюк, Т.О. Пакліна // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матеріали III

Міжнар. наук. – наук. практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 141-144.

5. Пакліна Т.О. Необережна злочинність як соціально-правова та психологічна проблема / Т.О. Пакліна // П'яті Харківські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 12-13 трав. 2016 року) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.- Х. : Право, 2016. – С. 192-194.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:

доктор психологічних наук,
доцент

О.І. Кудерміна

Члени комісії:

кандидат юридичних наук,
доцент

А.А. Вознюк

кандидат юридичних наук,
доцент

С.Г. Братель